

د افغانستان د علومو اکاډمي
د ژبو او ادبياتو مرکز
د پښتو ژبې او ادبياتو انستيتوت

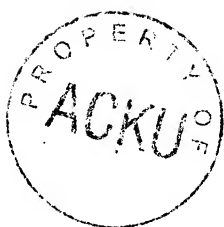
د پښتو ژبې فونولوجي

ليکوال : سر محقق دکتور عبدالحکيم هلالي

دکتور عبدالحکیم هلاکي

د پښتو ژبې فونولوجي

د افغانستان د علومو اکاډمي

د ژبو او ادبياتو مرکز

د پښتو ژبې او ادبياتو انستيتوت

کابل - ۱۳۷۰

بسم الله الرحمن الرحيم

دکتاب نوم : د پښتو ژبې فونولوجی
لیکوال : سر محقق دکتور عبدالحکیم هلالی
خپرونکی موسسه : د افغانستان د علومو اکاډمی
مېتقم : اسد الله
کال : ۱۳۷۰ هـ ش
تیراشر : دوه نره
د چاپ ځای : د ښوونې او روزنې مطبعه

مننه :

محترم استاد اکادمين پوهاند جاسويد
اود سر محقق مرستيال محترم نرلي هيراد مل
د پښتو ژبي د فنون لوجي د اثر وليکلونه وخت کي د
شخصي کتا به خانوڅخه نادرې پښتو گسرامري
نسخي زما په والي کي را کړي دي ، او همدارنگه
هم محترم دکتور فيض د پښتو ژبي د څانگه پرو
آواز د نو د پښتگينگرامونو په تهيه کولو کي بشپړه
مرسته راسره کړې ده . زه د دوي د دې علي
مرسته څخه د زړه له کوي مننه کوم .

دکتور هلالي

مقدمه ۱ غ

لومړۍ فصل

د پښتو ژبې د فونېمې جوړښت په باب پخوانۍ شخړې ۶ •

دوهم فصل

فونولوژي ۵۷ •

د فونېم مفهوم او بېلونه ۵۷ •

د فونېم تعريف ۶۲ •

فونېم او الوفونونه ۶۴ •

د پښتو ژبې د لوبېدنې څانگې د فونېمونو سيستم ۶۹ •

واولونه او کانسونېنتونه ۶۹ •

واولونه ۷۲ •

کانسونېتونه ۲۹خ

د پښتو ژبې د دفتارانگو نومسأله ۱۰۴

درېم فصل

پره سوديکه ۱۱۰

لغوي خښ ۱۱۳

سېلاب ۱۱۷

آهنگ ۱۲۲

ضميمه ۱۲۶

نتيجه ۱۳۷

ماخذونه او منابع ۱۵۳

مقدمه :

د ژبنيو آوازونو شمېرنه د ژبني دڅېړني مهمه برخه ده . د يوې ژبې آوازونه د فزيولوژي ، اکوستيک او فونولوژي له نظره تشرېح ، توضيح او تصنيف کېدای شي . فونولوژي مستقيماً د ژبپوهنې سره ارتباط لري او د يوې نورې څانگې د فونولوژي رستندويي بلل کېږي .

د پښتو ژبې گرامرونه چې تر ۳۴۰ کلونو پورې په افغانستان کې ليکل شوي دي ، د پښتو ژبې د آوازونو دڅېړني په ارتباط يا هم يادونې نه لري ، او ځينوکې څه يادونې راغلي هغه هم دومره نيمگړي دي چې د تورو او آوازونو شمېرنه کوي . گرامري ليکني او يونم گرامرونه چې تر ۳۴۰ کلونو را وروسته افغانستان کې خپاره شوي دي د پښتو ژبې د آوازونو په ارتباط يولس مباحث لري . خوداڅېړني هم تر ډېره حده د آوازونو د فزيولوژيکي خصوصياتو تشرېح او توضيح بنادي ، نه فونولوژيکي خصوصياتو .

کوم پښتو گرامرونه چې د بهرنيو هيوادونو د پوهانو له خوا ليکل شوي آوازونو د تشرېح له پلوه يا اوس زاړه شوي دي (دانگليسي پوهانو پښتو گرامرونه) او يا هم د آوازونو په برخه کې يولس مختصرې څرگندونې لري . د شوروي پوهانو پښتو گرامرونه ، چې تر زياته حده پورې درسي

خصصت لري. په همدې وجهه ضروري ده چې د پښتو ژبې پر فونولوژۍ يوه مستقلة
علمي شپړنه وشي.

د فونولوژۍ د اثر د تشرېح مېتود پر اساس ليکل شوی دی. يعنې د پښتو ژبې

د اوسنۍ مرحلې د بن ځير جوړښت پر اساس توضيح، تشرېح او تصنيف کيږي.

د اثر درې فصلونه، شپږه اوږده ضميمه لري. په لومړي فصل کې (د پښتو

ژبې د فونې جوړښت په باب پخوانۍ څېړنې) د پښتو ژبې د کلتور د شپږمې مسأله په تېرو

گرامرونو کې چې په بهرنيو هيوادونو او په خپله په افغانستان کې خپاره شوي دي،

مطالعه شوې ده. په دې ارتباط د بېلو بېلو پښتو گرامرونو څرگند او بارز خصوصيتونه

ښودل شوي دي.

په دوهم فصل کې (فونولوژي) د لومړي ځل له پاره په افغانستان کې د فونم د

مفهوم او بېلوني، د فونم او الوفونونو او د الوفونونو د بېلونو په ارتباط تيوريکه شرحه

او توضيح راغلي ده. د فونم مفصل توضيحي تعريف وړاندي شوی؛ د پښتو ژبې

فونيمونه د معاصرو ژبپوهنيزو پرنسپبونو په رڼا کې د پښتو ژبې د بن ځير جوړښت

پر اساس په نوي ډول تصنيف شوي دي؛ د پښتو ژبې هغه څه څيز ترکيبونه،

چې د دفتارگوټو په نامه ياد شوي دي (په تيرو ~~گرامرونو~~ کې)، په ژبو

کې د دفتارگوټو د مروج او معمول مفهوم په ارتباط، د پښتو ژبې د بن ځير

جوړښت د ځانگړتياوو پر اساس څېړل شوی او توضيح

شوي دي.

په درېم فصل کې (په سوډيکه (Prosody) پره سوډيکي

پدیدې (خچ ، سیلاب او آهنگ) تشریح شوي او توپیرونه یې د فونونو سره غبرګند شوي دي . البته دلته د خچ ، سیلاب او آهنگ ټول خصوصیات د مستقلو ژبنيو پدیدو په حیث نه څېړل کېږي ، بلکې یوازې د فونولوجیک اړخ له پلوه مطالعه کیږي ، چې د فونیمونو سره یې توپیر وښودل شي . ځکه چې حتی اوس هم زموږ په ګرامرۍ لیکنو کې (پښتودي اوکه دري) ، چې په ګابل پوهنتون کې درسي حیثیت لري ، پر ه سوډیکي پدیدې عروضي فونیمونه بلل کېږي .

په ضمیمه کې د پښتو ژبې د خاصو آوازونو ریښتینګرامونه راوړل شوي دي ، چې د ریښتینګ د عکسونو له مخه زما د تلفظ پر اساس تهیه شوي دي که څه هم ضمیمه د فونولوجۍ سره غیر مستقیم ارتباط لري او د مرستندو یې حیثیت لري ، خو د هغو کسانو د پاره چې وغواړي د پښتو ژبې آوازونه د فزیولوجیکي خصوصیاتو له پلوه تشریح او توضیح کړي ، د کار لومړی پیل ګڼل کېدای شي .

زما په عقیده د دې اثر نوی والی په دې کې دی چې :

۱- لومړی فصل (د پښتو ژبې د فونیم جوړښت په باب پخوانۍ څېړنې)

په دې لحاظ نوی دی چې تر اوسه پورې پر دې برخه کار نه وشوی .

۲- د فونیم مفهوم او بېلونه ، فونیم او الوفونونه ، د الوفونونو د ولونه ،

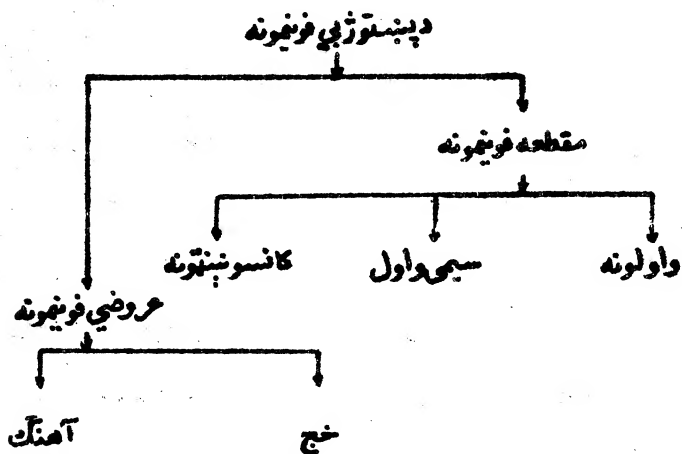
د فونیم توضیحي تعریف - دا هغه ټکي دي ، چې په پښتو ګرامرونو

کې ، چې په بهرنیو هیوادونو کې تر دې وروستیو وختونو پورې خپاره شوي دي ، اصلاً نه دي راغلي . په هغو ګرامرۍ لیکنو کې چې په دې وروستیو

وختونوکی په افغانستان کې خپرې شوي دي ، یوازې د فونیم تعریف اړد
فونیم او الفونونو په برخه کې څرګندونې لري چې هغه هم پېري
لنډي یادوني دي .

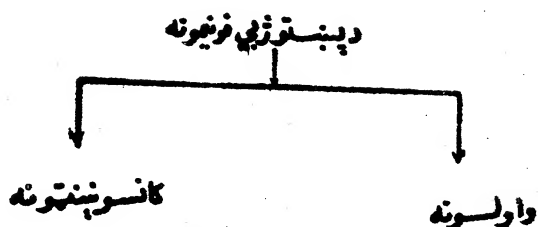
۳- د فونیمونو تصنیف - پښتو ګرامرونه چې په بهرنیو هیوادونو کې
خپاره شوي دي ، د پښتو ژبې د فونیمونو د تصنیف په ارتباط څخه ډول
څرګندوني نه لري . د پښتو ژبې د فونیمونو د ښوولو په برخه کې پرته
له کومو توضیحاتو او یا د ونو د پښتو ژبې واولونه او ګانسونښتونه
تشریح او په جدولونو کې راوړل کېږي .

په هغو پښتو ګرامرونو کې چې تر ۳۴۰ کلونو راوړوسته په افغانستان
کې خپاره شوي دي ، د پښتو ژبې فونیمونه په لاندې ډول تصنیف شوي دي :

مګر زما په دې تحقیقي اثر کې د معاصرو ژبپوهنیز پرنسپلونو او د پښتو
ژبې د فونیمې جوړښت د خصوصیاتو او ځانګړتیاوو پر اساس ، د پښتو ژبې د

فونيمونو تصنيف په لاندې ډول راځي دي ، چې د تېر تصنيف سره بشپړ توپير لري :

- ۴- پره سوديکي پديدې (دخج ، آهنگ) ، چې په تېرو گرامرونو کې عروضي فونيمونه بلل شوي دي ، په جلا فصل کې د فونولوژۍ له نظره څېړل شوي او د فونيمونو خصوصيتونه بلل شوي دي ، نه عروضي فونيمونه .
- ۵- د پښتو ژبې بزرگيز تر کي بونه ، چې په تېرو گرامرونو کې د دفاتلگونو په نامه ياد شوي دي ، په دې اثر کې د پښتو ژبې د بزرگيز جوړښت د خصوصياتو له پلوه څېړل شوي دي . د څېړنوشخه داسې نتيجه لاس ته راغلې ده چې په پښتو ژبه کې دفاتلگونه نه شته .

— لومړۍ فصل —

د پښتو ژبې د فونېمې جوړښت په باب پخوانۍ څېړنې

د ژبو د غیر جوړښت څېړنه لرغونې تاریخي پېښې لري. مگر د پښتو ژبې په گرامر لیکنه کې د پښتو ژبې د غیر یا فونېمې جوړښت موضوع ته ډېر راوړوسته پاملرنه شوې ده. دلته به د همدې موضوع په ارتباط، په لنډ ډول، اول هغه پښتو گرامرونه وکتل شي، چې په بهرنيو لېوا او توکی لیکل شوي او خپاره شوي دي، او بیا به هغه پښتو گرامرونه وکتل شي چې په خپله په افغانستان کې لیکل شوي او چاپ شوي دي.

۱. ې. بیرتلس "لیکۍ، چې:" د اکادمسین دورن د مړینې سره سم د پښتو ژبې څېړنه هم په روسیه کې د یو پي (۱)، اود افغان پېژندني اصلي مرکز انگلستان گرځي،

۱. د دورن ترمیني وروسته اود الکوتیر انقلاب په دمغه دوره کې د شلمې پېړۍ په اوایلو کې دوه کوچني کتابونه هم خپاره شوي دي. یو یې (د پښتو ترجمان) په نامه د ۱. یفیمف اثر دی لویل یې (د پښتو لنډ گرامر او قاموس) دی. پښتو ترجمان په ۱۹۰۷ کې په تاشکند کې چاپ شوی، چې ۳۸ کوچني مخونه لري. پر پېلو پېلو فصلونو وېشل شوی دی. په وروستي فصل کې د پښتو ژبې نومونه او فعلونه راوړل شوي دي. د پښتو ژبې لنډ گرامر او قاموس په ۱۹۰۸ کې په تاشکند کې چاپ شوی، چې ۲۷ کوچني مخونه لري. د لومړي مخ څخه تر ۲۲ مخ پورې نومونه دي. د پای پنځه مخونه یې د پښتو ژبې د گرامر په ارتباط معلومات دي.

په همدې نولسمه پېړۍ کې هلته د پراختيا څېړنې چې زياتره يې د درسي موادو حيثيت لري . داروپاد نورو هېوادونو له ډلې څخه فرانسې او جرمني (۱۷) هم څخه ناڅه د پښتو ژبې په څېړنه کې برخه اخيستي ده . (۱۶) "

په نولسمه پېړۍ کې د پښتو ژبې څېړنې ته د پوهانو خاصه توجه جلب شوې ده . په دې دوره کې نه يوازې د پښتو ژبې چاپي قاموسونه او گرامرونه خپاره شوي . بلکې د برقي آثار هم ليکل شوي دي . (۱۸)

۲. په ۱۸۲۳ کال کې په برلين کې د " ۱. اورجين " اثر خپريدی . دا اثر د پښتو ژبې د نومونو ، عددونو ، ضميرونو او فعلونو فهرست دی ، چې په فارسي ، تاتاري ، جرمني او روسي ژبو ترجمه شوی دی .

۳. پېترلس ، ا. ي. د پښتو ژبې کندهارۍ لهجه . شوروی ژبپوهنه ، لومړۍ ټولګه ، ليننگراد ، ۱۹۳۵ کال ، ۷۲ (خ) .

۴. د دې قلبي آثارو څخه چې د نولسمې پېړۍ په اوایلو کې ليکل شوي دي ، " رياض المحبت " " آئيننامه افغاني " او " فارسي - پښتو قاموس گرامري خصلت او گرامري يادوني " لري . " رياض المحبت " (۱۸۰۷) په هند کې ليکل شوی او ليکونکي يې " نواب عبت خان " دی ، يوه

مقدمه او دوې برخې لري . لومړۍ برخه يې د فعلونو گردانونه او دوهمه برخه يې قاموس دی . " آئيننامه افغاني " په نولسمه پېړۍ کې په هند کې ليکل شوې ده . په دې اثر کې هم اول د پښتو ژبې د فعلونو گردانونه راولي شوي او وروسته بيا قاموس لري . فارسي - پښتو ^{تاريخي} قاموس په نولسمه پېړۍ کې په هند کې ليکل شوی دی . په دې قاموس کې د فارسي ژبې د مرکبو فعلونو گردانونه د لغت په ترتيب د پښتو ترجمې سره راولي شوي دي .

حکوم آثار چی تردې وخته پوري ليکل شوي او يا دونه يې وشوه نه يوازې په گرامري لحاظ ، بلکې په جموع کې د پښتو ژبې د خپلې په برخه کې لومړني د پراختيايي آثار دي . د پښتو ژبې د آوازونو د تشريح په اړه بيا هيڅ ډول يادونه نه لري .

د ا. ي. بېرتليس دويمه سره سم د اکادميک ډېرن ترميني وروسته واقعاً انگلستان د افغان پېژندني، اصلي مرکز گسړي . په نولسمه پېړۍ او د شلمې پېړۍ په اوایلو کې سربېره پر ستر و قاموسونو (۵) ، د انگليسي پوهانو له خوا د پښتو ژبې درانه گرامرونه ليکل شوي ، چې په خپل وخت کې د پښتو ژبې د پراختيايي آثار گڼل کېږي . په دې لړ کې ، چې چاپي نسخې يې زموږ لاس ته راغلي دي ، لومړی گرامر د " راورتي " گرامر دی ، چې په ۱۸۵۵ م کال په ~~کالکته~~ کې خپور شوی دی . (۶) د دې گرامر عمده برخه د پښتو ژبې د صرف برخه ده . د ~~کتاب~~ په لومړي فصل کې اول د پښتو ژبې د الفېبې نورې راغلي او په جدول کې ښوول شوي دي . په جدول کې ،

۵. وگورئ : هلاکي . دکتور عبدالحکيم . پښتو قاموس ليکنه . پښتو نولنه . ۱۳۵۴ کال ، ۲-۱۱ غونډه .

6. Raverty, Lieutenant H.G. A Grammar of the
Pukhtu, Pushto, or Language of the Afghans,
Calcutta, 1855.

په مستقل ډول ، په منځ او په متصل ډول د کلمو په سر کې د تورو لیکل ښيي
 او د تورو نومونه راوړي (ا، ځ) ، د الفبې د تورو وروسته د حاکانو (vowels)
 عنوان راځي دی (۶ ځ) . په دې برخه کې لیکي ، چې پښتو ژبه د عربي او
 فارسي په شان درې واو لونه لري - زهر ، یا فقهه ، زهر یا کسه ، پښ یا
 ضمه . هغه واو لونه چې د { ی ، و ، ا } په تورو نه افاده کېږي لنډ واو لونه
 دي . همدارنگه ، آ [ā] د الف [a] لنډ شکل او همزه د الف بل شکل
 بولي . همدارنگه په دې برخه کې تشدید ، وصل او تنوین هم تشریح شوي دي .
 د اگرامر سر پرته پردې چې د پښتو ژبې د آوازونو یا بن‌غیر جوړښت
 د تشریح په ارتباط دیادوني وېڅه نه لري ، د واو لونو برخه یې هم
 نيمگړې ده او د ابرخه یې هم سمه نه ده ، چې /ā/ د /a/ لنډ
 شکل او همزه د /a/ بل شکل بولي .

د راوړني د پښتو گرامر تر چاپېدو ۱۲ کاله وروسته (۱۹۲۷م)
 د " بيليو " پښتو گرامر په لندن کې خپور شوی دی ، چې ماته یې دوهم
 چاپ ، چې بې له کومه بدلونه په ۱۹۰۱ م . کال کې په لاهور کې خپور
 شوی ، لاس ته راغلی دی (۷) . د دې گرامر په درېم مخ کې تر مقدمې وروسته
 د پښتو ژبې د الفبې جدول راوړل شوی دی . په جدول کې د تورو شکلونه ،
 نومونه او ترانسکرېپشن راوړل شوی دی چې دلته یې د نمونې په ډول یو شمېر
 مثالونه وړاندې کېږي :

a - Alif - الف - ا

ā - Te, Ta - ټي - ت

ts - Tse - خې - خ

دالفې تر جدول وروسته (٤ خ) عربي اصلي توري او پښتواصلي توري سره بېلوي . د تشرېح په ترڅ کې د پښتو ژبې د اوږده او لنډو واولونو د مختلفو په برخه کې غورځندوي راځلي دي او په مثالونو کې يې ښوولي دي . په پای کې واولونه او دفتانگونه په يوه جدول کې (١ - جدول) راوړل شوي دي .

١ - جدول

Description	Column Col. I	Col. II	Col. III
Short Vowels (لنډ واولونه)	fun fin foot	فُن فِن فُت	fan fin fut
Long Vowels (اوږده واولونه)	fall feel fool	فال فيل فول	fai fai fai
Diphthong (دفتانگونه)	fowl file	فول فيل	foul foil
Majhul, and ې (مخمل)	foal fail	فول فيل	fol fel

د بیلوېنېستوگرامر د پښتو ژبې د آوازونو د تشرېح په برخه کې تردې زیات
د یادونې وړ څه نه لري .

د پښتو ژبې د گرامرونو په له کې چې په نولسمه پېړۍ او د شلمې پېړۍ په
اوايلو کې د انگلیسي پوهانو له خوا لیکل شوي او حقاً تر ټولو هغو پښتو
گرامرونو ، چې تر ۱۹۵۵ کاله پورې تر افغانستان د بلندي اويا په خپله په
افغانستان کې لیکل شوي دي ، د پښتو ژبې د آوازونو د تشرېح او
څېړنې په ارتباط د ډېرو نیمګړتیاوو سره سره د " ارنیسټ ټرومپ " گرامر (۸)
د دقیق برخورد لري او د آوازونو د تشرېح او څېړنې په برخه کې د ژبپوهنیزو
پرنسپلونو څخه استفاده کوي . په دې گرامر کې هم اول د پښتو ژبې الفبې ،
د پښتو ژبې اصلي توري ، او په سر ، منځ او پای کې د تورو د لیکلو په ارتباط
تشرېحات او توضیحات راوړل شوي دي . د واولونو او کانسونېنتونو په برخه
کې همي مقدما تي څرګندونې راوړل شوي دي (د الفبې تر عنوان لاندې) .

تر کومه ځايه پورې چې د پښتو ژبې گرامرونه نه الاس ته راځي دي او
ماکتلي دي ، ارنیسټ ټرومپ د پښتو ژبې لومړی گرامر لیکونکی دی چې د
پښتو ژبې کانسونېنتونه د ژبپوهنیزو اصولو په رڼا کې د فزیکولوژیکي خصوصیاتو
له پلوه پر بېلوېلو گروپونو وېشي . ده د پښتو ژبې آوازونه د فزیکولوژیکي

8. *Trump, Dr. Ernst. Grammar of the Pāṣṭo or
Language of the Afghāns, Compared with
Iranian and North-Indian Idioms. London, 1873.*

ترجیدول وروسته هر کانسو پښتو ژبه ول د وروستی سره سم تشریح کوي ، د پښتو ژبې په کلمو کې پښتو او په معیاري وړول د فارسي ، یا هندي ، سني او یا سانسکریت او پراګریټ د ژبو مشخصه داسې کلمې ورسره راوړي چې د پښتو ژبې په کلمو کې ده غلطوب کانسو پښتو سره ورته تلفظ لري .

که څه هم دا جدول د پښتو ژبې د آوازونو فزیکولوژیکي خصوصیات ، لکه څنګه چې ښايي ، نه شي څرګندولای ، خو اړین ښتایي په دې کې دی چې د پښتو ژبې په ګرامر لیکنه کې د آوازونو د تشریح په برخه کې د الووسې ځای هم دي .

د کانسو پښتو تو تر بحث وروسته د (پښتو واولونه سیستم) تر عنوان لاندې یې له کومو توضیحاتو ، د پښتو واولونه او د فغانګونه په لاندې ډول وړاندې شوي دي (۲۰ څ) :

a	q	ā
ē , ē		ō , ō
i , i		u , ū
ai		au

تر دې وروسته په متدماقي ډول دغه پورتنی واولونه د لیک په ارتباط تشریح کېږي او دا ښیي چې کوم واولونه په پښتو لیک کې لیک ښیي لري او کوم واولونه لیک ښیي نه لري . همدارنګه ، د همدې عمومي یادولو په ترڅ کې لیکي ، چې پښتو ژبه درې اوږد واولونه (ā , ē , ō , i , u , ai) لري چې په لیک کې د { و ، ی ، ا } په علامو سره لیکل کېږي ، او درې لنډ واولونه

(/ a , i . u /) لري ، چي دکانسو ښهونو پر سر ، يالاندي دا اضافي علامو په مرسته افاده کيږي ، چي دفتحه ، کسره اوضمه په نامه يا ديږي . تر دې مقدماتي بحث وروسته واولونه په ترتيب سره په کلمو کي ښوول کيږي او يو نيم توضيحات هم ورسره راوړل کيږي . دلته يې ، پرته له کوم تغيير ، څخه په لنډه ول راوړم :

* a ناڅرگند q *

آوازي د ā او ǣ ترمنځ دی ، لکه :

xar - څر -

maq - مټ -

b ، لنډ a

تقریباً دانگلیسی ژبي د u سره د but په کلمه کي ورته

ویل کيږي ، مثالونه :

pand - پنډ -

var - ور -

maž - مېر -

c ، اوږد ā .

čar - چار -

* . د ناڅرگند / q / څخه يې مقصد زورکي / a / دی .

آسره - āsra

(d ē او ē

د دواړه والونه په پښتو کې مختلف آوازونه دي ، که څه هم په لیکلو کې په مکرر ډول په گډ ډول راځي ، لکه د کسر په وسیله او لکه هم د کسر لرونکي {ی} په وسیله څرگندېږي ، لکه :

کښې - kṣē (یا کښې kṣē)

ورانډ - vṛandē (یا وړاندی vṛandē) او

لوی - lōē ، زوی - zōē

ē د ښځینه مفرد نوم په پای کې او د ښځینه نوم د جمع په پای کې راځي ،

چې د مفرد په پای کې یې āh وي ، لکه ، ښځې ṣad-ē .

د کلمو په منځ کې ē هم اوبږه وي : ډېر dēr ، پیتې pēl-ai .

لنډه ē په هغو ځایونو کې راځي ، چې مخ ته یې اوبږه د خج لرونکي واول راځي . په

دغسې حالونو کې ē (= i) دواړه په {ی} سره لیکل کېږي ، مگر بې له ټټکو ،

لکه : پاڼکو pā-ēko .

(e ō او ō

لنډه ō یوازې د نومونو په منځ او پای کې موندل کېږي ، او اکثرًا په پښتو سره

افاده کېږي ، لکه :

لار - lārō

وکره - vōkrōh

د پای ō معمولاً اوبږه وي او معمولاً په واو لیکل کېږي ، لکه :

lārō - لارو

اوبزه ٥ داصلي ٥ سره مطابقت نلري ، لکه :

dālai - دولتي

kōtah - کوته

kōr - کور

همدارنگه ، دی داهم وايي ، چي ٤ . ٤ هم اکثرأ په ٥ بدليږي ،
لکه :

kōž - کوبه

nžōr - نږور

f i او i

ا داصلي ا غاينده گي مکوي ، لکه :

singār - سينگار

ا تراصلي a لنډويښ کيږي ، لکه :

jina-i - جننی

د نومونو په سر کې لنډه ا حذفیږي ، لکه :

stōrai - ستوری

اوبزه i د پنخواخه اوزهرې i غاينده گي کوي ، لکه :

divāh - ديوه

i تر a اوبزه ويل کيږي ، لکه :

sīnd - سيند

اصلي ټيم آ ته ورته پيداي شي ، لکه :

spīn - سپين

g ، u او ټا .

ټا داسلي ټا غاينه گي کوي ، لکه :

juجُج

ټا نه ټا ده ، لکه :

cur - چور

لنډه ټا د موقعيت په لحاظ اوږده کيږي ، لکه :

kūtah - کوټه ..

mūt - موت

ai دفتانگ (h

د پښتو ژبي دغه دفتانگ دانگليسي ژبي د wise دکلمې د ا په ډول

تلفظ کيږي . د پښتو ژبي ai دفتانگ دکلمو په پای کې د سنډي ژبي د ټ

او ټا اوډپراکړېت د ټ په شان تلفظ لري ، لکه :

talai - تلای

د اصلي پښتو نومونو او کلمو په منځ کې ډېر کم لېدل کيږي ، معمولاً په

د خپلو کلمو کې راځي ، لکه :

mail - ميل

ai دفتانگ ou

په غير پښتو کلمو کې راځي ، لکه :

کوتر - kaur
پلو - palau

(۲۳ - ۲۸ غونه .)

د پښتو ژبې نور گرامرونه چې دانگلیسي پوهانو (کوکس، لایمر،
راس کیل) له خوا د هرومپ تر گرامر وروسته د شلمې پېړۍ په لومړیو کلونو
کې خپاره شوي دي، د پښتو ژبې د آوازونو د تشریح له پلوه د هرومپ تر گرامر
ډېر ښکاري دي. که څه هم د پښتو گرامرونه د هرومپ تر گرامر وروسته لیکل
شوي دي، خو داسې ښکاري چې د دې پښتو گرامرونو لیکونکو د پښتو ژبې
د آوازو د تشریح په برخه کې د هرومپ پر گرامر اتکانه ده کړې او نه یې هم
دده د گرامر د ښکرتیا و په بشپړولو کې برخه اخیستې ده.

په ۱۹۱۱ کال کې په لندن کې د "کوکس" اثر خپریږي (۹) په دې اثر کې
هم د بیلو د گرامر په شان تر مقدې وروسته الفې راوړل شوي ده. په الفې کې
د پښتو ژبې توري ښوول شوي دي. د پښتو ژبې د الفې د تورو د تشریح د پاره
د نورو ژبو د ورته تورو څخه استفاده کوي. مثلاً، لیکي، چې د پښتو ژبې
ت، پ، ر، کټ متي دارود ت، د، او ژ د تورو په شان دي، یا د داسې روشن
څخه کار اخلي:

س has the same power as خ
e in the French is its power ي

9. Cox, Major A.D. Notes on Pushtu Grammar. London, 1911.

د پښتو ژبې واو لونه ، د حرکاتو تر عنوان لاندې تشرېح شوي دي ، چې دراورځي د گرامر سره څه توپیر نه لري . په دې گرامر کې د پښتو ژبې د آوازونو د تشرېح په ارتباط څه نه دي راغلي .

بل پښتو گرامر ، چې د شاهي پېړۍ په اوایلو کې لیکل شوی ، د "لاریمر" پښتو گرامر دی "۱". د دې اثر د لومړي جلد په لومړي فصل کې د فونولوژۍ او ترانسلیټرېشن تر عنوان لاندې د پښتو ژبې د الفبې د تېور و شرحه راوړل شوې ده . د پښتو ژبې خاص آوازونه او هغه توري چې یوازې په عربي کلمو کې راځي بیانوي . تر دې وروسته د پښتو ژبې واو لونه په یوه جدول کې راوړي . په جدول کې اول د واو لونیو فونمې شکلونه ، په مقابل کې یې د پښتو لیک ښیي (چې په سر ، منځ او پای کې څنگه لیکل کېږي) ، بیا یې نمونه راوړل شوي دي . د جدول شخصه په مشکله سره دا استنباط کېدای شي چې ده د پښتو ژبې واو لونه اووه بللي دي او هغه داري :

ā , a , ʌ (معروف واو) , ɒ (پښن) , ɔ (جهول واو) ,

e (جهوله ې) , i (زیر) .

په دې جدول کې ā ته جهوله ې ویل شوي دي . e' ته هم جهوله ې او e , i دوامدته د همدې جدول په بل ځای کې بیا زیر لیکل شوي دي . په دې جدول کې واو لونه په گډ و د ول سره راغلي دي . د جدول په پای کې دوه

10. Lorimer, D.L.R., I. A. Pashtu . Part 1 . Syntax of Colloquial Pashtu, Oxford at the Clarendon Press, 1915.

دفتنگونه راغلي دي : ai او au .

همدارنگه ، کانسوښتونه هم په يوه جدول کې په دې ډول تشرېح

شوي دي :

English Character	Vernacular Character	Name	Pronunciation
b	ب	be	as boat in English

په دغه ډول ترپايه پوري

دلایله په گرامر کې هم د پښتو ژبې د آوازونو تشرېح ته کومه پاملرنه نه ده

شوې .

په ۱۹۲۲ کال کې په انگلستان کې د پښتو لوکوپېښي کتاب چاپ شوی دی ،

چې ليکونکي يې "راس . کيپل" او "قاضي عبدالغني خان دي" (۱۱) . د دې کتاب لومړی

فصل د الفې د تورو بحث څخه شروع کېږي . پښتو او عربي توري ښيي او وروسته

يو جدول راوړي . په جدول کې توري ، د تورو نومونه او د انگليسي ژبې څخه

مشابه آوازونه ورته راوړل شوي دي . اوله ځينو سره د فونولوژيکي خصوصياتو

نيسنگري يادونې هم راوړل شوي دي ، لکه :

Alif - a , as in English

H. Ross, Keppel and Ghazi Abdul Ghani Khan.

Manual of Pushtu. England Fifth Impression, 1922.

Té - t , soft dental

Té - t , hard dental

Dal - d , as in English

Dal - d , (hard) , as dd

تړپايه پوري (٤٤)

داگرامر دواولونو دتشرېح په ارتباط ديليو دگرامر په شان دى
او كوم نوى والى نه لري . دى هم د راوړتي ، بيليو او نور وتېرو گرامر ليكونلو
په شان په دې عقیده دى چې په پښتو ژبه كې دوه دفتانونه شته (ai) ،
[au] .

دپښتو ژبې گرامرونه ، چې په نولسمه پېړۍ او د شلمې پېړۍ په اوږدو
كې دانگليسي پوهانو له خوا ليكل شوي دي ، يې د ترومپ له گرامره ، نوېزول
دپښتو ژبې د آوازونو دتشرېح له پلوه ډېر سره ورته دي او ډېر لږ تفاوتونه
سره لري ، چې داتفاوتونه دهر گرامر دمعرفۍ په وخت كې څرگند شوي
دي . دپښتو ژبې د آوازونو او نونيمونو دتشرېح او څېړنې مسأله اصلاً
طرحه نه وه ، بلكې دگرامر ليكونكو اصلى هدف په دې برخه كې دپښتو ژبې
دالفې دتورو توضېح وه . څه ناڅه ښكاري يا دوني چې د آوازونو په برخه
كې په مقدماقي ډول راوړل شوي دي ، هغه هم دالفې دتورو دتوضېح په
منظور دي ، نه د آوازونو دتشرېح . ددې علت به هم ښايي دا وي چې د
عربي ليك او دكلمو په سر ، منځ او پای كې په متصل او مستقل ډول ددې
ليك دتورو ليكل ، داچې يو توري مختلف آوازونه څرگندوي ، او دكلمو په

خينو برخسوكى حتى خيڼى واولونه ليك نښي نه لري او كېدای شي چې يوه كلمه
نښووله ولوستل شي ، دا دخارجيانو دپاره ، چې په هيوادونو كې
يې غير عربي ليك رواج لري ، يوسټر پرابلم دی . ځكه نو گرامر ليكونو خپل
گرامرونه د پښتو ژبې دالفې دتورو دتشرېح څخه پيل كړي دي .

له بلې خوا زياتره يې نظامي افسران وو او د نظامي وظيفو په څنگ
يې په ضمني ډول د پښتو ژبې د گرامر ليكنې سره مينه پيدا شوې ده .
دوى د رښتني او تخصص له پلوه ژر پوهان نه وو . تر زياتي اندازې پورې
يې توجه د پښتو ژبې د زده كړې عملي اړخ ته وه او تېوريك اړخ ته
يې چندانې توجه نه ده كړې ، چې د گرامرونو زياتي نېغرتياوي
يې هم له همدې شايه راولاړېږي .

* . * . *

كوم پښتو گرامرونه چې په پېښور كې ليكل شوي دي او زمونږ
لاس ته راغلي دي ، د پښتو ژبې د آوازونو د څېړنې له پلوه دانگليسي
پوهانو تر گرامرونو ډېر نېغ كړي او ضعيف دي او حتی د آوازونو د تشرېح
په برخه كې هيڅ نه لري .

يو له دې گرامرونو څخه د " قاضي حېم الله خليل " اثر دی (۱۳) . دا گرامر
د پښتو ژبې د زده كړې دپاره د سردار محمد يوسف خان په فرمايش ليكل شوی دی . په
دې گرامر كې د پښتو ژبې د صرف او نحوې برخې راغلي دي ، او په ۲-۶ نحوونو كې

۱۳ . خليل ، قاضي حېم الله دآبدري . گنجينه افغانی . پېښور ، ب . ت .

یوای دالفې توري تشرېح کيږي .

په ۱۹۶۶ کال کې د قاضی رحیم الله خان بل اترخېپرېږي ، چي داهم
د صرف او غوي برخي لري (۱۳) . په دې گرامر کې هم د پښتو ژبي دالفې دتورو
د تشرېح څخه شروع کيږي . د پښتو خاص توري او د عربي خاص توري وکلمو
په سر ، منع او پای کې د تورو لیکل ښيي .

بل گرامر چي په پېښور کې خپور شوی د " عظیم شاه خیال بخاري " گرامر
دی (۱۴) . په دې گرامر کې تر مقدمې وروسته لومړی عنوان په دې نامه
شروع کيږي :

توري یا الفې ټي (۱۵) .

دلته لیکي : " د بني آدم دخولې نه چي کوم مختلف آوازونه ووزي هغه د
یوبل نه جدا جدا دي . او د فرق بني آدم دشوند و ، ژبي ، خولې ، تالو
او مړی په امداد سره پیدا کوي . دغی خان خان له جدا جدا آیو آواز ته
" دهیجی حرفونه " یا " توري " وایي . دوو یا زیا تو تورو په یوځای کېدو
کلمه جوړيږي . او د مختلفو معنی ورو کلمو په یوځای کېدو کلام جوړيږي

13. Qazi Rahimullah Khan. The Modern Pashtu
Instructor. University Book Agency Khyber
Bazar Peshawar, 1966.

۱۴. خیال بخاري ، عظیم شاه . صرف و غو پښتو . یونیورسټي بک ایجنسي .

کابلې گېټ . پېښور ، ب . ت .

(۱۵) وروسته بیا د نورو پر شمېر اوده ولونو بحث کوي .

• • • • •

امريکايي پوهانو د پښتو ژبې په گرامر ليکنه کې زياته وړاندې ده اخيستې
په دې برخه کې د داکټر هربرت پنزل اثر د يادوني وړ دی . دا اثر په انگليسي ژبه
ليکل شوی او په ۱۹۵۵ کال په واشنگټن کې خپور شوی دی . په انگليسي ژبه د دې
کتاب نوم "د افغانستان د کند هاري لمبېچي تشرېحي غږونه" دی . دا درسي
کتاب د پوهنيز محمد حېم الهام له خوا په پښتو ژبه ترجمه شوی او په ۱۳۴۰ کال کې
د کابل پوهنتون د ادبياتو پوهنځي له خوا چاپ شوی دی (۱۵).

د هربرت پنزل پښتو گرامر د آوازونو او فونيمونو د تشرېح له پلوه علمي
نساز د ټولو پښتو گرامرونو سره چې تر دې ځايه پورې په لنډ ټول معرفي
شوي دي ، توپير لري . په افغانستان کې د چاپ شوو پښتو گرامرونو
په ډله کې د الومېرې علمي اثر دی چې د پښتو ژبې آوازونه او فونيمونه
پې د نوي ترمېنولو د اصولو او ميتودولوچې پر اساس خپري دي . د دغه
تر دې گرامر چې هڅه پښتو گرامرونه په افغانستان کې ليکل شوي اوښتار
شوي دي ، د پښتو ژبې د آوازونو او فونيمونو د تشرېح له پلوه يا هېڅ نه لري
او يا هم کاملاً نېمگوري دي .

د پنزل د گرامر تر چاپېدو وروسته په افغانستان کې د پنزل په

۱۵. هربرت پنزل . پښتو گرامر . پښتو کونکي ، الهام محمد حېم .

کابل پوهنتون د ادبياتو پوهنځي . دولتي مطبوعه ، ۱۳۴۰ کال .

پيروى ، د نوي ژبپوهنې پر اساس پښتو گرامر ليکني ته پام را اړول کېږي . څه
 غځېږني چې د پښتو ژبې د آوازونو د تشرېح په برخه کې د پنزل تر گرامر
 وروسته په افغانستان کې تر سره شوي دي ، په مجموع کې د پنزل د څېړنو
 سره نريات توپيره لري .

هر بټ پنزل نومېږي پښتو گرامر ليکونکي دى چې د پښتو ژبې واول

فونيمونه يې ۹ بللي دي .

* * *

د پښتو ژبې غځېدنه چې د اکاډميک دورک د مېرني سره سم په روسيه
 کې درېدلي وه ، د شوروي حاکميت په دوره کې بېرته په نوې مروجيه او د علمي
 اصولو پر اساس پيل کېږي . د افغانستان او شوروي اتحاد د اقتصادي ،
 سياسي او کلتوري روابطو د ودې او انکشاف له کبله د پښتو او روسي ژبو
 تر مېشت کړه او غځېدنه يو تاريخي او کلتوري ضرورت گڼل کېږي . په ۱۹۴۰ کلونو کې په
 شوروي اتحاد کې د پښتو ژبې د تدریس پيل کېږي ، د پښتو ژبې پر سېلو بېلو او مخېنو
 څېړنې ترې تېرېږي . په پرله پسې ډول د عالي بنسټونو د پراخېدو د پښتو درسي کتابونه
 ليکل کېږي (۱۷) .

د " ۱ . بيرتيليس " ، " ۲ . دوريانکوف " ، " ۳ . م . گ . اسسلافوف " ،
 " ۴ . ب . ب . نرودين " ، " ۵ . نر . م . کلينيچنه " ، " ۶ . اي . م . ارانسکي " ،

۱۸ . گريوېنبرگ ، ا . ل . د پښتو ژبې لنډ گرامر . لاس فيټس هارډسټراډ .

۱۹۸۷ ، ۶۰ ع .

۱۰. لیفبنيخ ، " د. ا. بنفیف " ، " ا. ل. گریونبرگ " آثار دیادوني ورعالي خبرني دي . د ۱۹۵۰ کلڅخه راپه دې خوا تر ۱۹۸۳ پوري په شوروي اتحاد کی یوزیات شهر پښتو - روسي ، روسي - پښتو کوچني ، متوسط اولوی قاموسونه خپاره شوي دي ، چي دځینو په پای کی دپښتو ژبي دگرامر په برخه کی لنډي خبرني هم راوړل شوي دي (۱۷)

دپښتو ژبي دگرامر لیکني په برخه کی د ا. بیرتیلس ، د. ا. بنفیف ، ن. ا. دوریانکوف ، ن. م. کلینینه (۱۸) ، ک. ا. لیبیدیف او ا. ل. گریونبرگ غیپني دیادوني ورعالي او تحقیقي آثار دي .

پښتو گرامرونه چی په شوروی اتحاد کی لیکل شوي دي ، اکثر ا دمعاصري ژبپوهني پراصلو او علمی میتودلوجی ولار دي . دلته به یوازي دپښتو ژبي پر عمده گرامرونو چی د شوروي پوهانو له خوا لیکل شوي دي ، دپښتو ژبي دآوازونو دڅېړني او تشریح له پلوه په لنډه ول وېز څېړو .

په ۱۹۵۰ کل کی دی. ا. بیرتیلس په اهقام د پ. ب. زودین پښتو - روسي کوچني قاموس خپور شو . ددې قاموس په پای کی دبیرتیلس له خوا

۱۷. په شوروی اتحاد کی دپښتو قاموس لیکني په برخه کی . وگورئ : هلايي ، دکتور

عبدالحمید . پښتو قاموس لیکنه . پښتو ټولنه . کابل ، ۱۳۵۴ کال ، ۲۴-۲۸ مخونه .

۱۸. کلینینه ، ن. م. . په اوسني ادبي پښتو ژبه کی مرکبي تابع

جملي . د شوروی اتحاد دعلومو اکاډمی ، دآسیایي اولسونو

انسیتیوت ، مسکو ، ۱۹۶۲ کال .

د پښتو ژبې د فونیم پوهنې اولیک تر عنوان لاندې یوه لنډه لیکنه شوې ده (۱۹).
 د دې لیکنې د فونیم پوهنې په برخه کې بې له کومو یادونو او توضیحاتو مستقیماً
 د پښتو ژبې واولونه راوړل شوي دي ، چی شمېر یې یوولسوته رسیږي * :

a , ā , ə , i , ī , e , o , ō , u , ū .

په دې ترتیب پښتو ژبه یوولس واول فونیمونه لري . د بیرتلیس څخه په
 دې برخه کې فونیمونه اود فونیمونو الوفونونه سره گډ شوي دي ، اوالوفونونه یې
 هم د فونیمونو په ډله کې شمېرل کېږي . ده د پورتنیو واولونو په تشریح کې مثالونه
 نه دي راوړي ، یوازې دومره کاری یې کړی دی چی توپیر او ورته والی یې
 دروسي ژبې د واولونو سره ښوولی دی . د واولونو - بحث په پای کې یې
 د دفتانگ د اصطلاح پرځای د ډبل واول اصطلاح راوړي . ده [ou] او
 [au] د ډبل واولونو په حیث راوړي دي . کانسو پښتو نه یې د فزېولوجیکي
 خصوصیاتو پر اساس پر پنځو گروپونو وېشلي دي :

وروستي تالویز ، تالویز ، ځابیز ، منقلب ، شونډیر

۱۹. بیرتلیس ، ا. ی . د پښتو ژبې ، فونیم پوهنې اولیک په برخه کې لنډه
 معلومات . پ . ب . زوډین . پښتو - روسي قاموس . مسکو ، ۱۹۵۰ کال ، ۵۱۳ - ۵۱۸ مخونه .
- * . د شوروي اتحاد زیاترو ژبپوهانو (بیرتلیس ، ښفیف ، دوریانکوف اونور
 ...) د پښتو ژبې د آوازونو او فونیمونو په افاده کولو کې دروسي ژبې د الفې
 د تورو څخه استفاده کړې ده . مگر ما دروسي ژبې د الفې توري بیرته نه وېر
 د منل شوي فونیمیکې الفې په تورو بدل کړي دي .

د هر گروپ د آوازونو د تشرېح په منظور ښکاري يا دوني او غسر گندوني ورسره راوړل شوي دي . د کانسو پښتونو د فزيولوژيکي خصوصياتو شرحه چې د پيرتيلس له خوا وړاندې شوې. د نننۍ ترېپوهنې له نظره ښکاري ده .

په ۱۹۵۵ کال کې په مسکو کې د پ. ب. ب. زودين نسبتاً لوی روسي - پښتو قاموس خپريږي . د دې قاموس په پاى کې د پښتو ژبې گرامر (فونيم پوهنه ، مارفولوجي ، نحو) ليکل شوى ، چې مولف يې د ۱۰. ښفييف دى (۲۰)

د دې گرامر د فونيم پوهنې په برخه کې اېل د پښتو ژبې واولونه د فزيولوژيکي خصوصياتو پر اساس په يوه جدول کې په دې ډول راوړل شوي دي :

د ژبې افقي حرکت د ژبې عمودي حرکت	مخني	منځني	وروستني
جک	i		u
وسطي	e	ə	ø
ټيټ		a	ā

دغه اووه واولونه هر يوه د فونيم خصوصياتو پر اساس ، چې په جدول کې راځلي دي ، په جلا جلا ډول تشرېح کيږي او مثالونه يې راوړل کيږي ، لکه :

۱. ā - وروستني ، ټيټ ، اوږد آواز دى (نور ټول په همدې ترتيب تشرېح

۲۰. ښفييف ، د ۱۰. د پښتو ژبې لنډ گرامر ، پ. ب. ب. زودين . روسي -

پښتو قاموس . مسکو ، ۱۹۵۵ ، ۱۰۳۵ - ۱۱۷۴ مخونه .

شوي دي ١٠

دواولونو تر تشريع وروسته په پښتو ژبه کې اووه دفتانگونه ښيي او

مثالونه يې راوړي :

/ay/ , saray	سړی
/ay/ , haqay	هڅی
/au/ , dawl	ډول
/ou/ , toupir	توپیر
/ay/ , jay	جای
/au/ , cawl	چاود
/oy/ , zoy	زوی

په پښتو ژبه کې au , āu او ou برغیز ترکیبونه چې بیرتلس او هم ښغیف راوړی نه شته. که چېرې دغه ډول ترکیبونه وای ، نو دابه حقیقي دفتانگونه وای .

د دفتانگونو تر پورتني تشريع وروسته ، د پښتو ژبې کانسو ټولنه په يوه جدول (۳) کې راوړل شوي دي . تر جدول وروسته هر کانسو ټولنه په جدول کې د ذکر شوو خصوصياتو پر اساس تشريع کيږي او مثالونه يې ښودل کيږي .

په ۱۹۶۰ کال کې په مسکو کې د ن. ۱۰۰ دوريانکوف اثر چې (پښتو ژبه) نومېږي خپور شوی دی . (۲۱) . د دې کتاب په مقدمه کې د پښتو ژبې د ويونکو شمېر ،

۲۱ . دوريانکوف ، ن. ۱۰۰ . پښتو ژبه . مسکو ، ۱۹۶۰ .

د پښتو ژبې د لهجوي تفاوتونو ، د لهجې د تاریخي سیر په برخه کې لنډ معلومات وړاندې شوي دي . تردې وروسته د فونیم پېژندنې بحث راغلی دی .

۳ - جدول

دوه شپږنیز	شپږنیز غاښیز	هڅنیز	منځنیز	کچنیز	سټونیز		
p b	t d	k g				چاودېدونکي	د پښتو ژبې د لهجې د تفاوتونو د پېژندنې د جدول
	t̪ d̪					چاودېدونکي منقلب	
m	n					پزیز	
	n̪					پزیز منقلب	
	ɟ ɟ̪ c c̪					انسداري - احتکاکي	
w	f	ɕ z̪ ʃ ʒ̪	y	x	h	احتکاکي	
		s̪ z̪				احتکاکي منقلب	
		r				ریږدېدونکي	
		ɾ				ریږدېدونکي منقلب	

د وړیا نکوف هم د بشپړتیا په شان د پښتو ژبې د اولونه اووه بڼې دي ، مگر شرحه او توضیح یې د بشپړتیا د ګرامر په نسبت بشپړه ده .

دی سربړه پردې چې واولونه د فزیکولوژیکي خصوصیاتو پر اساس سره بېلوي،
د تشریح په وخت کې د فونولوژیکي خصوصیاتو یا دوني هم ورسره راوړي،
مثلاً لیکي :

* د [ا] آواز په قوي اضعیف موقعیت کې خاص کې او کيفي خصوصیت

لري . په قوي موقعیت کې د /i/ وړیا نښتاً او بېر د ویل کېږي دا دا
کولو په وخت کې د ژبې شا (منځنۍ برخه ، د تالو غځې برخې ته پورته
کېږي ، د ژبې شوکه دلاند نیو غاښونو خواته حرکت کوي او د شونډ
کونجونه خلاصیږي : دوستي dosti .

ددې فونیم وړیا نښتاً په تړلي سیلاب کې اضعیف موقعیت کې نسبتاً
لنډوي . د تلفظ په وخت کې یې د ژبې د شالوړ والی کم وي ، د ژبې د
خوځي تمایل منځنۍ خوله کم وي او فشار یې هم لږ وي : د سمال dismissal،
توري tūri « (۲۲) .

ده هم د واولونو تر تشریح وروسته په پښتو ژبه کې اووه دفتانگوته
ښوولي دي ، چې د ښغیف د گرامر سره تفاوت نه لري . ده هم په
پښتو ژبه کې د [au] او [ou] بغیز ترکیبونه د دفتانگونو په حیث راوړي دي .
تر واولونو وروسته په یوه جدول کې د پښتو ژبې کانسوښتونه تصنیف
شوي دي . دا تصنیف د ښغیف تر تصنیف بشپړ دی او د آوازونو د فزیکولوژیکي
خصوصیاتو د څرگندولو نسبتاً زیات امکانات پکښې خای شوي دي (۴ جدول) ،

تر جدول وروسته کانسوښتونه په جدول کې راوړل شوو خصوصیاتو له پلوه تشرېح کېږي او دروسي ژبې د کانسوښتونو سره یې ورته والی او توپیر بشپړول کېږي. تردې وروسته د سیلاب، لحن، لیک، اولیک دود په ارتباط یادونې راوړل شوي دي. تردې وروسته دلغوي پانګې د څېړنې موضوع راځي ده.

تر دې ټولو تشرېحاتو وروسته د ګرامر عنوان راځي دی. د ګرامر تر عنوان لاندې مارفولوجي او نحوه مطالعه کېږي.

د دوریانکوف د کتاب د موضوعاتو د تصنیف څخه داسې ښکاري چې دده په عقیده فوڼم پوهنه د ګرامر برخه نه ده. که څه هم دوریانکوف په دې ارتباط چې فوڼم پوهنه د ګرامر یوه برخه ده، اوکله نه، څه نه دي ویلي.

په ۱۹۷۰ کال کې په شوروي اتحاد کې د ک. ا. لیبیدیف پښتو ګرامر (درسي کتاب) خپریږي (۲۳). په دې ګرامر کې تر مقدمې وروسته لیکونکي د پښتو ژبې پر لهجوي تفاوتونو، په افغانستان کې د ادبي پښتو ژبې پر خاصو ځانګړتیاوو بڼه بدلې دي. په دې ترڅ کې "د پښتو ژبې د آوازونو د سم تر عنوان لاندې د پښتو ژبې د آوازونو پر څرنگوالي بڼه دې برخه کې اول د پښتو ژبې واولونه هر یو د فزیولوجیکي خصوصیاتو له پلوه تشرېح کوي، توپیر او ورته والی یې دروسي ژبې د آوازونو سره څرګندوي. د واولونو په تشرېح کې د موقعیت په لحاظ، چې واولونه

۲۳. لیبیدیف، ک. ا. د پښتو ژبې ګرامر (درسي کتاب)، مسکو، ۱۹۷۰.

کله لنډ اوکله اوږده ویل کیږي ، هم یوځه څرگندويي لري . دواولونو تر تشریح وروسته د پښتو ژبې د فتانگونه ښيي او مثالونه یې راوړي :

au , āu , ay , āy , uy :

موضع mauzé ، پیسه paysá ، ډول daul

پاو pāu ، بوی buy

د دفتانگونو په برخه کې په دې گرامر کې د تېرو گرامرونو په تفاوت د دې یادوني راغلي دي . اول داچې ، ده د پښتو ژبې د فتانگونه یې غیر حقیقي دفتانگونه بللي دي . دوهم داچې ، دی وايي که چیري تر دفتانگ وروسته داسي موفولوجیکي عنصر راشي ، چی په واول شروع کیږي ، نو په دې صورت کې دفتانگ تجزیه کیږي ، غیر سیلابیک جز " u " په " w " بدلیږي (۱۳-۱۴ مخونه) :

" موضع mauzé - په جمعه کې ، مواضع mawāze ،

پاو pāu - په جمعه کې ، دوه پاوه dwa pāwa "

د دفتانگونو تر بحث وروسته د پښتو ژبې دواولونو جدول راوړل شوی دی . څرنګه چی په دې جدول کې واولونه د شمېر او موقعیت له پلوه کټ مټ دواولونو دهغه جدول سره یوځي دي ، چی د ښیښ په گرامر کې راوړل شوي دي ، نو دلته یې بیا راوړلونه ضرورت نه لیدل کیږي .

دواولونو تر جدول وروسته د پښتو ژبې د کانسو پښتونو بحث شروع کیږي . دلته د پښتو ژبې د کانسو پښتونو شمېر او د ښځو او بې ښځو شمېر ښيي .

کانسوښتونه په يوه جدول کې راوړي (د جدول ۵)

د پښتو ژبې د کانسوښتونو جدول

جدول ۵

لړليک	الفبا	ثرييز				شونديز		عزاجونه د جوړښت طريقه	
		دوسييز	منفي ريز	الفبا	په ژبې	دوسييز	د شونديز		
		g		d	d		b	برغن	انسدادی
							p	بې برغه	/چاودېدونکي/
	ğ		y	z	z z		w	برغن	احتکاکي
h	x			s	s s	f		بې برغه	
					j l			برغن	انسدادی - احتکاکي / مرکب / خنديز سنانت
					c ċ			بې برغه	
					l			خنديز	
				n	n		m	پزیز	
				r	r			ريږدېدونکي	

دی یوازې د پښتو ژبې منقلب کانسوښتونه د فزيولوجيکي خصوصياتو

له پلوه تشرېح کوي (۱۵ - ۱۶ مخ) . دنورو کانسوښتونو ورته والی او

توپیر دروسی ژبې دکانسو نېټونو سره ښيي . څرنگه چې دا گرامر یو درسي کتاب دی ، نو د پښتو ژبې د برخیز جوړښت په ارتباط کافي توضیحات نه لري .

پروفیسر لک. ا. لیبیدیف ، سر بهره پر پښتو گرامر چې معرفي شو ، نوري گرامر ي ليکني هم لري . يوه گرامر ي ليکنه يې د " د پښتو ژبې گرامر - جدولونه " دي ، چې دروسي - پښتو قاموس په پای کې راوړل شوي دي (۲۴) .

همدارنگه په ۱۹۳۳ کال د لک. ا. لیبیدیف په اهماق اوگدون د پښتو ژبې یو درسي کتاب ليکل شوی (۲۵) . په دې درسي کتاب کې د پښتو ژبې د آوازونو په برخه کې په مختلفه ډول د درسي اهدافو په چوکاټ کې یادوني او توضیحات راوړل شوي دي .

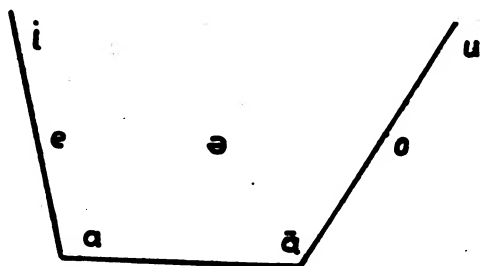
په ۱۹۸۷ کال کې په لینن گراه کې " د پښتو ژبې لنډ گرامر " خپور شو ، چې هم د محتوا او هم د میتودولوژۍ له نظره د پښتو ژبې نوی گرامر دی (۲۶) . د دې گرامر ليکونکی پروفیسر ا. ل. گریونبرگ دی . دا گرامر درې برخې لري - فونیم پوهنه ، مورفولوژي او غوه .

۲۴. لیبیدیف ، لک. ا. د پښتو ژبې گرامر ي جدولونه . لک. ا. لیبیدیف ، ل. س. یاخیوچ ، ن. م. کلینینه . روسي - پښتو قاموس . مسکو ، ۱۹۷۰ (دویم چاپ ۱۹۸۳) کال ، ۸۲۴ - ۸۷۲ مخونه .

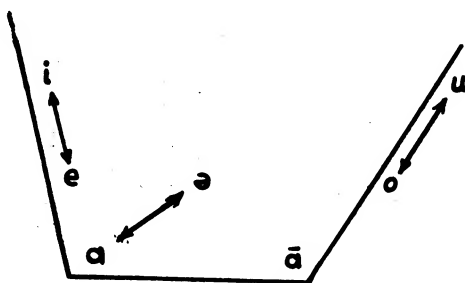
۲۵. لیبیدیف ، لک. ا. ، ن. م. کلینینه ، ل. س. یاخیوچ . د پښتو ژبې درسي کتاب . لومړی کورس ، مسکو ، ۱۹۶۳ .

۲۶. گریونبرگ ، ل. ا. ل. د پښتو ژبې لنډ گرامر . لینن ————— ، ۱۹۸۷ .

ددې گرامر په مقدمه کې تېرو گرامرونو ته لنډه کتنه شوې ده. تر
مقدې وروسته د فونیم پوهنې برخه شروع کیږي. په دې برخه کې
د پښتو ژبې واول فونيمونه، چې په سوچه پښتو کلمو کې په خپ
لرونکي څپه کې راځي په يوه چارټ کې په دې ډول ښيي:

همدارنگه لیکي، چې ټې څخه څپه او يا ضعیف موقعیت کې د $a:ə$
تقابل له منځه ټي اود $i:e$ او $u:o$ تقابل ضعیفه کیږي، چې په
چارت کې په دې ډول ښوول کېدای شي:

تر چارټونو وروسته، د پښتو ژبې واول فونيمونو د فونولوجیکي
خصوصیاتو په برخه کې عمومي توضیحات او څرگندونې راول شوي دي. بیا د
هر واول فونولوجیکي ځانګړتیاوې د فزېولوجیکي یا د ونو سره تشرېح کیږي.

د پښتو ژبې دقتانگونه يې غير حقيقي دقتانگونه بللي دي ،خوپه دې برخه کې توضيحات نه ورکوي . دواولونوتر تشريح وروسته دپښتو ژبې کانسونښتونه تشريح کيږي . هر کانسونښت يې د فزيولوژيکي خصوصياتو د يادولو سره د فزيولوژيکي ځانگړتياوو له پلوه شرحه کړې دی (وگورئ ، ٦ جدول) .

د پښتو ژبې کانسونښتونه

٦-جدول

دجوړښت طريقه	ځانگړتياوې	ژبيـــــــــــــــــز					په پښتو ژبه کې د ژبي ځانگړتياوې	په پښتو ژبه کې د ژبي ځانگړتياوې
		مخني ژبيز				وروستيز ژبيز		
		غیر منقلب	منقلب	مخني ژبيز	وروستيز ژبيز			
انسرداري	غیر پریز	p b	t d	t̪ d̪		k g	q	[ʔ]
	پریز	m	n	ɳ				
	یو فوکس لرونکي		c ʒ					
	دوه فوکس لرونکي		č ǰ					
احتکاکي	یو فوکس لرونکي		s z		y		x ɣ	h [h]
	دوه فوکس لرونکي		š ž	ʂ ʐ		[χ] [ʁ]		
	څښکي		l					
	رېږدېدونکي		r	ɾ				

په دې جدول کې داکټروگرامونو په تفاوت ، دخیل کانسوښتونه (/f/ ،
 /h/ ، /q/ ، /g/) چې په معیاري ادبي پښتو ژبه کې ویل کیږي ،
 راوړل شوي دي (۲۷) .

د پښتو ژبې دنورو گرامونو په تفاوت ، د دې گرامر د فونیم پوهنې
 د برخې ځانگړتیاوې په لنډ ډول دادي :

په دې پښتو گرامر کې د فونیم پوهنې د څانگو د دقیقې تصنیف -
 بندې پر اساس د پښتو ژبې بزرغیز جوړښت تشریح شوی دی .
 په فونیم پوهنه کې د یوې ژبې آوازونه له درو اړخونو څېړل کېدای شي -
 فزیکي اړخ ، فزیولوجیکي اړخ ، فونولوجیکي اړخ (ژبني اړخ) .
 هر فونیم ژبني آواز دی ، مگر هر ژبني آواز فونیم نه دی . د پښتو
 ژبې په اکټروگرامونو کې دې ټکي ته توجه نه ده شوې او د آوازونو
 په تشریح کې یوازې د فزیولوجیکي خصوصیاتو اکتفا شوې ده . حتی په
 زیاترو معاصرو پښتو گرامونو کې فونولوجیکي اړخ ته کافي توجه نه ده
 شوې . داسمه ده چې د فزیولوجیکي خصوصیاتو له پلوه د ژبنيو آوازونو
 پېژندل ، چې چیرې ، څنگه او څه ډول ادا کیږي ، او په خپلو

۲۷. یوازې هر برت پنزل (پښتو گرامر، ۳۵-۳۷ مخونه) او پوهاند دکتور زیار
 (پښتو پښویه، ۸۱ مخ) دغه دخیل کانسوښتونه راوړي دي . پوهاند زیار
 په جدول کې راوړي او هر برت پنزل د دخیلو کانسوښتونه
 په حیث تشریح کړي دي .

منطوقی غه ډول تفاوتونه سره لري ، يو علمی ضرورت دی . مگر يوازي د فزيولوجيکي خصوصياتو پېژندل زموږ مشکل نه شي حل کولای . ځکه چې د هر فونيم الوفونونه د فزيولوجيکي خصوصياتو له پلوه بېل بېل آوازونه گڼل کېدای شي . که يوازي پر دې خصوصياتو اکتفا وشي ، نو دغه هر بېل بېل آواز ته بايد فونيم وويل شي . په داسي حال کې چې بېل بېل فونيمونه ، نه دي ، بلکې د يوه فونيم الوفونونه دي ، چې د آوازونو د تفاوت علت يې فونيتيکي موقعيت دی . دې الوفونونو ته ځکه بېل بېل فونيمونه ، نه شو ويلای ، چې د فونولوجي له نظره معنوی ارزښتونه نه لري .

۱. ل. گريونبرگ په دې ارتباط د پښتو ژبې د آوازونو او فونيمونو په شپړنه او تشريح کې دقيق علمی برځور درلري .

- په اکثرو پښتو گرامرونو کې ، چې د بهرنيو پوهانو له خوا ليکل شوي دي ، د پښتو ژبې د آوازونو د توپير اود کلمو د ثبت په برخه کې ښه تياوي لري (د /u/ او /w/ توپير نه دی شوی) .

۱. ل. گريونبرگ د پښتو ژبې د آوازونو په تشخيص اود کلمو په ثبت

کې د پوره دقت څخه کار اخيستی دی .

- د نورو بهرنيو پښتو گرامرونو په تفاوت ، د دې گرامر بل امتياز دادی چې د پښتو ژبې په گرامري شپړنو کې د نورو ژبو د گرامرونو د قواعدو تر تاثير لاندې نه دی راځلی ، بلکې برعکس ټولې څرگندونې او نتيجه گيرۍ يې د پښتو ژبې پر موادو بنادي او د همدې ژبې د

موارد و تشریح څخه لاس ته راځي دي .

- داد پښتو ژبې معیاري گرامردی . که څه داد پښتو ژبې یولنډي

گرامردی او درسی خواته یې تمایل زیات دی ، خو د میتودولوژۍ او عموی

تصنیف بندی له نظره د راتلونکو لویو پښتو گرامرونو د لیکنې د پاره یو ډېر

علمی لارښود دی . دا گرامرنه یوازې د فوڼیم پوهنې له پلوه ، بلکې

د مارفولوژۍ له نظره هم نوي غورمول بندۍ او تصنیفونه لري ، چی په

نورو گرامرونو کی نه لیدل کیږي (دا برخه یې فعلاً زما

د غږېنی موضوع نه ده) .

* * *

* *

*

پښتو گرامرونه

په پښتو گرامرونه کې لیکل شوي دي

کوم پښتو گرامرونه چې د افغاني پوهانو له خوا لیکل شوي او متنونه یې زموږ تر وخته رارسېدلي، تاریخ یې اتلسمې پېړۍ ته رسېږي.

د پښتو ژبې لومړی کتاب چې متن یې زموږ لاس ته راغلی، د پیر محمد کاکړ "معرفه الافغاني" دی. دا کتاب د اتلسمې پېړۍ په پای کې لیکل شوی دی^(۲۸). معرفه الافغاني «په ۱۳۴۱ هـ.ق. کې د کند هار د کتابونو تاجرانو ملا جان محمد او بسم الله په لاهور کې چاپ کړی دی». (۲۹) په دې کتاب کې د پښتو ژبې د زده کړې د پاره په روانه خوږه پښتو ژبه لنډې، لنډې جملې راوړل شوي او د پښتو ژبې فعلونه پکښې گردان شوي دي. په شپږم فصل کې د تېجی د حروفو تر عنوان لاندې د الفې توري راوړل شوي دي. وروسته هر توري په مثال کې ښودل شوی دی:

ت	-	همچون	پټ
چ	-	همچون	چاره
خ	-	همچون	خه لږ
څ	-	همچون	څنگر
د	-	همچون	دورۍ

۲۸. دوریانکوف، ن. ا. پښتو ژبه. مسکو، ۱۹۶۰، ۱۰۷ ع.
۲۹. کاکړ، پیر محمد. معرفه الافغاني. د حبیب الله رفیع سرېزه اوسمون. د ننګرهار جېل له خوا، ۱۳۵۶، ۳۴ مخ.

دغه گرامر د پښتو ژبې پر بنځونو باندې نه دی بنځېدلی .

د پښتو ژبې د گرامر بله قلمی نسخه د "تحفة الامیر" په نامه یادېږي ، چې مؤلف یې نور محمد افغان^{۳۰} قندهاری دی (۳۰). دا تر دسو ژبې د صرف او نحو په برخه کې دی . د پښتو ژبې د آوازونو د تشریح په برخه کې څه نه لري . په مقدمه کې د صرف او نحو تر تعریف وروسته د پښتو ژبې د الفبې توری راوړي ، په جلا او ترکیبي شکل یې لیکل ښيي او نومونه یې (ا ل ف ، ب ې ، پ ې ، ت ې . . .) راوړي . همدا رنگه ، دلته د علت توري (واو ، الف ، یا) راوړي او بیا معلوم او مجهول واو او یې تشریح کوي او مثالونه یې راوړي . مؤلف لیکي ، چې په افغانی ژبه کې حرکت په دې نومونو نومول شوي دي : " فتحه را - زور ، کسره را - زیر ، ضمه را - پېښ ، جزم را - وړغندی ، تشدید را - شد ، وېصل را - نای نه گذاشته اند ."

د پښتو ژبې بله پخوانۍ گرامري قلمی نسخه "گلدسته معانی" نویږي چې مؤلف یې میر محسن قندهاری دی (۳۱). په دې کتاب کې اول د افغانانو د نسب او ددوی د ژبې په برخه کې ، د درانیانو د طایفو ، د غلجیو د طایفې . . . په برخه کې لنډ معلومات وړاندې شوي دي . تردې بحث وروسته د پښتو ژبې د الفبې بحث شروع کېږي . په دې بحث کې د الفبې توري معرفي کېږي . د آوازونو د تشریح له پلوه څه نه لري . د دې قلمی نسخې د لیکلو دقیق وخت نه دی معلوم ، خو دومره څرگنده ده چې د امیر عبدالرحمن خان په وخت کې لیکل شوې ده .

په ۱۳۰۲ هـ . ش . کې پښتو ښوونه چاپېږي (۳۲). په دې گرامر کې د پښتو ژبې د صرف او نحو برخې راغلي دي . تر مقدمې وروسته په اووم مخ کې

۳۰. افغان قندهاری نور محمد . تحفة الامیر ، ۱۲۸۰ هـ .

۳۱. قندهاری میر محسن . گلدسته معانی ، ب . ت

۳۲. پښتو ښوونه ، یعنی صرف و نحو افغانی . حصه اول آرنالیفات (د پښتو مرکه) ، ۱۳۰۲ هـ . ش .

په يوه جدول کې د پښتو ژبې توري، عرض يې په فارسي ژبه کې مثال، معنی او کیفیت يې راوړل شوي دي:

حرف تلفظ	عرض آن در فارسی	مثال	معنی	کیفیت
پ	ت	تول	همه	ت - می باشد - زیر
ت	ت			حلقه دارد در اردو

آزچاین ټ -

می نویسند

په همدې ترتیب

یوازې د (بن) او (بن) په برخه کې سربېره پر دې پورتنیو توضیحاتو د لهماچوي توپرونو په برخه کې هم دغېرې اود جدول د کیفیت په برخه کې داهم وایي چې (بن) د (ش) ثقیل او (بن) د (ش) ثقیل او افغانی شکونه دي . د (حرکاتو اوسکناتو) په برخه کې د "تحفة الامیر" سره څه زیات تفاوت نه لري . دلته یوازې دوی نوي یادوي راغلي دي .

اول داچې دی په پښتو ژبه کې سربېره پر درو حرکاتو څلورم حرکت هم ویني چې د زور اوزیر ترمنځ یې بولي اود "فتحه مجهوله" په نامه یې یادوي .

دوهم داچې، وایي د عربي اوفارسي تفاوت په پښتو کې اول ساکن (ستوري) او هم څو ساکنه یوشای راتلای شي (دېرش) (۸ ح) .

په ۱۳۱۹ کال کې د پښتو ټولنې له خوا د "پښتو ژبې" په نامه یو اثر خپرېږي، چې مولف یې صالح محمد خان دی (۳۳) . دا اثر هم د اوازونو د تشریح په ارتباط څه نه لري . د تورو د تشریح له پلوه د پورتنیو گرامرونو سره یوازې دومره توپیر لري چې فتحه مجهوله د زورکي په نامه یادوي اود تأنیث (ې) وړ زیاتوي .

په ۱۳۱۷ کال د محمد گل مومند گرامر خپریږي (۱۳۴). دا گرامر د آوازونو د تشریح له پلوه د " معرفه الافغانی " ، " تحفة الامیر " ، " گلدسته معانی " ، " پښتو دینوی " ، " پښتو ژبی " سره بشپړ توپیر لري . په دغو گرامرونو کې د آوازونو مسأله اصلاً طرحه نه وه . محمد گل مومند لومړنی پښتو گرامر لیکونکی (په افغانستان کې) دی ، چی پر آوازونو زخیږي او کوښښ کوي چی د پښتو ژبی آوازونه تشریح اوسره بېل کړي . په دې گرامر کې د پښتو ژبی د الفبې د عربي او پښتو تورو د بنسټولو ، د (واو) او (ی) د ډولونو یادولو وروسته د (تورو ډولونه) تر عنوان لاندی په زړه پوري بحث لري (۶-۸ مخ) . دلته محمد گل مومند آوازونه د فزیکي خصوصیاتو پر اساس پر دې گروپونو وېشلي دي :

- سره نږدې توري ، سره لرې توري ، د شونډو توري ، گمندی توري ، دستوني توري ، سره ورته توري . وروسته بیا هره ډله په دې ډول تشریح کوي :
- ۱- سره نږدې توري - هغه توري دي ، چی وتوخي (غږجونه) یې نږدې وي ، لکه : (خ ، ح) ، (د ، ډ) ، (ض ، ظ) .
 - ۲- سره لرې توري - هغه توري دي ، چی وتوخي یې سره لرې وي ، لکه : (ب ، ف) ، (ک ، م) ، (س ، و) .
 - ۳- د شونډو توري - هغه توري دي ، چی په شونډو ویل کېږي ، لکه : (ب ، پ ، م ، و) .
 - ۴- گمندی توري - هغه توري دي ، چی په ویلو کې یې شونډي او تږبه گمندی شي ، لکه : (ب ، ر ، ف ، ل ، م ، ن) .
 - ۵- دستوني توري - هغه توري دي ، چی په دستوني سره تلفظ کېږي ، لکه : (ح ، خ ، ع ، غ ، ه ، ټ) .

۳۴. مومند ، محمد گل . د پښتو ژبی لیار ، لیا پښتو صرف او نحو (بلغ) ، ۱۳۱۷ . لاهور .

۶ - سره ورته توري - هغه توري دي ، چي بزغونه يې يوله بله سره ډېر ورته وي ، لکه : (اعه ، ت ت ط ، ث ش س ص ، ح خ ، ړ ړ ړ ، شر ږ ، د د ض ، ح ذ ز ض ط ، ن ڼ) (۷ع) .

تر دې بحث وروسته (۱۳ع) د (خو ځنډی) عنوان راغلی دی .
تر دې عنوان لاندې د حرکت د پاره پښتونومي راوړي او په پښتو کی یې شمېر خلور بولي . ده د (زور ، زیر ، پېښ) د پاره (لوري ، کوزکی ، کزکی) نومونې راوړي دي او خلورم یې د (خوځکی) په نامه یاد کړی ، چي په را وروسته گرامرونو کی د (زورکي) په نامه ترویج شوی دی .

سربېره پردې چي خچ د سم لوستلو د پاره او د لغت په کتابونو کی د خچ لیکل ډیر ضروري بولي ، دې ټکي ته هم متوجه شوی دی ، چي د خچ د ځای بدلون په ځینو کلونو کی د معناد بدلون سبب کیږي او مثالونه یې راوړي .

تر پورتنیو توضیحاتو وروسته ، د (تور ووتوځی) عنوان راغلی دی (۲۰ع) . په دې برخه کی د تور و تشریح (دده په اصطلاح) په دې ډول راغلي :
د ه د :

د (ت) ووتوځی - د ژبي دشوځې لاندنۍ برخه د غاښونو د اوږو تر شانښلول کیږي او د بزغ د اېستلو په وخت کی بیرته کیږي او د (ت) بزغ اېستل کیږي .
د (خ) ووتوځی - ژبه د (ت) په ووتوځي اېښول کیږي ، خود بزغ د اېستلو په وخت کی د (س) بزغ اېستل کیږي .

د (ح) ووتوځی - ژبه د (دال) د ووتوځي پر ځای اېښول کیږي ، خود بزغ د اېستلو په وخت کی د (نر) بزغ اېستل کیږي
د (ډ) ووتوځی - که د (ت) د ووتوځي څخه ، هغسې چي د دې توري په برخه کی وویل شول ، د دال بزغ و اېستل شي ، دغه توري ادا کیږي .

د (م) ووتوځی - د ژبي غ بیرته کت کیږي او پر تالونه ښلول کیږي ، بلکي بېله او بیرته وي ، خود بزغ د اېستلو په وخت کی د ژبي دشوځې لاندنۍ برخه په گړندي والي سره د (ډ) په ووتوځي لگول کیږي او ژر بیرته کیږي او د (م) بزغ

اپستل کيږي .

د (بز) وتوځی - د ثري څوکه د پاسنيو اوږو وروستی برخې ته ډېر نږدې کيږي ، دواړه خواخندی يې په اوږو پورې نښلي ، خود ثري څوکه نه نښلي اود دغه ځای څخه هوا وزي ، نودغه بزغ ادا کيږي .

د (بن) وتوځی - د (بن) وتوځی د تالو څکني برخه ده . دا دا په وخت کې يې ثربه پورته کيږي اود غسی وضعیت نيسي چې هود ستوني څخه ووزي ، د تالو څکني برخه کلکه نښلي .

د (ن) وتوځی - د دغه توري اود (م) د توري وتوځی يودی . په هغه ډول سره چې د (م) بزغ اپستل کيږي ، د همدغه وتوځی څخه که د (ن) بزغ و اپستل شي ، دغه توري ادا کيږي (۲۳ خ) .

ابتدایي اصول چې د پښتو ثري د آوازونو په تشريح کې موندل شوي دي په ۱۳۱۸ کې د (کرې ده ، ترده را وروسته د محمد اعظم ايازي له ځوانه دي تعقيب شوي . په ۱۳۱۸ کې د پښتو ټولني له خواد محمد اعظم ايازي پښتو گرامر خپريږي (۲۵) . د دې کتاب لومړی فصل د تهجي د حروفو د تشريح څخه شروع کيږي . په دې گرامر کې د پښتو الفبي د پښتو خالص توري او تورو ډولونه ښکول شوي دي . د پښتو ثري د آوازونو د تشريح په برخه کې خاص څه نه لري ، خود پښتو تورو د تشريح په برخه کې يې د دې لاندې روش څخه کار اخيستی دی :

خ : تلفظ اين مانند سين (س) فارسي ليکن قدری ثقیل می شود ، مانند څوک (سوک) .

ځ : تلفظ اين مانند (ز) فارسي مگر قدری ثقیل می شود ، مانند ځای (زای) . بز : تلفظ اين مانند (ر) فارسي مگر قدری ثقیل می شود ، مانند بزیره (خیره) په همدې ترتيب

په پښتو گرامر ليکنه کې د پوهاند صديق الله رشتين آثار ډېر سترگي

لري . پوهاند رشتين د پښتو ژبې پر بېلو بېلو اړخونو علمي او تحقيقي څېړنې او آثار لري . ده دخپل وخت د گرامر ليکني د اصولو پر اساس داسي گرامري څېړنې کړي او داسي آثار يې خپاره کړي دي چي په پښتو ژبه کي ساري نه لري . ځکه په هغه وخت کي لا ژبپوهنه ، د يوه علم په حيث ، افغانستان ته نه وه ننوتې . په ژبپوهنه کي د عمري تحصيلاتو او تخصص خاوندان نه وو د گرامري څېړنې په برخه کي د پوهاند رشتين د برعمده آثار دادي :

پښتو گرامر (٣٦) ، پښتواشتقاقونه (٣٧) ، د پښتو مصدر و نولارښود (٣٨) ، ژب بنودنه (٣٩) . د پوهاند رشتين دغه آثار نه يوازې په افغانستان کي ، بلکي د اکثرو بهرنيو ژبپوهانو د پاره ، چي د پښتو ژبې گرامرونه يې ليکلي دي ، د استفادې مستند اسناد او اساسي منابع دي . په افغانستان کي هم تر اوسه پوري داسي د پښتو گرامر نه دي ليکل شوي ، چي د پښتو ژبې د عملي زده کړي له پلوه دې د پوهاند رشتين د آثارو ځاي ونيسي . بنيادي وروستي پښتو گرامرونه به دنوي ژبپوهني له پلوه ځيني تيوريک نوښتونه لري . دلته به د موضوع په ارتباط يوازې پښتو گرامر او ژب بنودنه معرفي کړو .

د پښتو گرامر په سر کي د ژبې او گرامر په ارتباط مقدمايي توضيحات راوړل شوي دي او په هدي برخه کي ليکي چي گرامر څلور برخي لري :

حصة اول : آواز شناسي

حصة دوم : صرف

حصة سوم : نحو

حصة چهارم : املاء ، رسم الخط وغيره مباحث لازمه .

٣٦ . رشتين ، صديق الله . پښتو گرامر جز اول . پښتو ټولنه . کابل ، ١٣٢٧ .

٣٧ . رشتين ، صديق الله . پښتواشتقاقونه . پښتو ټولنه . کابل ، ١٣٢٧ .

٣٨ . رشتين ، صديق الله . د پښتو مصدر و نولارښود . پښتو ټولنه . کابل ، ١٣٤٤ .

٣٩ . رشتين ، صديق الله . ژب بنودنه . پښتو ټولنه . کابل ، ١٣٤١ .

د آواز شناسۍ تر بحث لاندې آوازونه پراصلی (Consonants) او امدادی (Vowels) وېشل شوي دي . د اصلي آوازو او شکلونو (آوازهای اصلي و اشکال آن) په ارتباط لیکي :

« آوازهای ساده و بسیطی که از دهان خارج میشود اشکال تحریری آنرا که در نتیجهٔ زحمات چندین سالهٔ بشر بوجود آمده حروف (توري) والفبا، ی نامند . یا به عبارت دیگر مجموعه حروف يك زبان را الفبا گویند . . . » (۵خ) ترخیص یا دغو وروسته اصلي آوازونه او حرفي شکلونه يي د مثالونو سره په دې ډول توضیح کوي :

مشکل	امم	مثال	طرز ادای حروف هشتگانه
۱- ۱	الف -	اچول (لنډاختن)	
۲- ب	بې -	بلول (دردادن)	

. . . .

۵- ټ	ټې -	ټولول (فراهم غوښتنه)	تاثقیل است ، د چین
------	------	----------------------	--------------------

ادای آن حصه پائین

زبان بابت دندان بالا

وحصه اول کام اتصال

پیدای کنند .

۸- ځ	ځې -	ځځېدل (چکیدن)	آواز آن مجموعه ایست
------	------	---------------	---------------------

انرا آواز ت و س ،

لیکن قریب به آواز د س

با کمی شدت خوانده .

می شود " (۷خ)

په همدې ترتیب د پښتو ژبي د اصلي آوازونو سره یو لړم توضیحات راوړل

شوي دي .

تردي بحث وروسته بيا د پښتو الغې توري (دده په اصطلاح) د غارجو په اعتبار پر خلو روگړيو نو و مثل کيږي :

۱- حروف حلقی : که در حین ادای آن آواز از حلق خارج می شود و آن عبارت اند از : (آلف ، هـ ، غ ، خ) .

۲- حروف جوفی : آنکه از جوف دهن ادا میگردد و اینقرار اند :
(ک ، گ ، ج ، چ ، ش ، بن ، ا ، اما ، که ، گ) از آخرین زبان نزدیک
به حلق گردیده و (ج ، چ ، ش ، ی) از وسط زبان خارج می شود .

۳- حروف لسانی: که ادای آن از سربازان صورت میگرد و اینست:
(د، د، س، خ، ل، ن، پ، ز، خ، ث، ت، پ، ر، م).
اما ادای (ل، ن، ر) از طرف سربازان صورت گرفته و (د، ت) از نوک
زبان و بن ثنایای علیا بیرون میشود و خرج (س، ز) نوک زبان و فوق ثنایای
سفلی است که برخی از حروف مذکور را حروف دندانیه نیز گفته میتوانیم.

۴- حروف شفوي : که از بين لبان خوانده ميشود و قرار ذيل است :
(ب ، پ ، م ، و ، ا) .

تبصره : فنون دريښتودو نوع ادا ميشود :

۱- فونیکه متحرک باشد آواز آن از سر زبان خارج و پوره خوانده میشود.
۲- نون ساکنیکه در بین کلمه بوده و حروف مابعدش ساکن باشد در خستوم خوانده شده و آواز آن پوره ادائیجی شود. این را نون غنه گویند، چون نون جنگ، تنگ، غورجنگ، دنی و غیره " (۱۱خ).

همدارنگه، په دې ګرامر کې د آوازي امدادي (Vowels) تر عنوان لاندې حرکتو (زور، زېر، پېښ، زورګی) او سکون (غږوندی) بحث راځي دی (۱۱خ) په پښتو ګرامر کې (امدادي حرف) - الف و، ی، ه، نه لنډ ډول تشرېح شوي او مثالونه یې راوړل شوي دي (۱۲خ)، چې د تېرو پښتو ګرامرو لوستو سره د یادوني وړ څه توپیر نه لري. سربېره پردې، د خج او سیلاب په برخه کې هم څه یادوني لري.

د پورتنيو يا د نوڅخه داڅرگندېږي ، چې په پښتوگرام کې د آوازونو د تشريح په برخه کې د آوازونو او تورو توپير ته لارښه پاملرنه نه ده شوې . په تعريف کې آوازونه او توري سره بل شوي دي ، خو په راوړوسته توضيحاتو کې کله توري ورته ويل شوي دي او کله بيا آوازونه . د آوازونو د فزيولوجيکي خصوصياتو تشريح يې هم نېغګړې ده او لاندې اوضوري توضيحات نه لري .

د پوهاند رشيد بل اثر ژبې بنود نه نومېږي ، چې تر پښتوگرام وروسته ليکل شوي ده . د دې ګرامر د پښتو ژبې د آوازونو د تشريح په برخه کې ، د پښتوگرام په مقايسه ، څه نوی والی نه دی راغلی ، بلکې برعکس هغه توضيحات اويادوني چې د پښتو ژبې د آوازونو د فزيولوجيکي خصوصياتو په برخه کې په پښتوگرام کې راوړل شوي وې ، په ژبې بنودنه کې نه ليدل کېږي . په ژبې بنودنه کې تر سيزې وروسته د پښتو ژبې د الغې توري راغلي دي . د پښتو او فارسي مشترک توري او د پښتو خالص توري بنوول شوي دي . توري بيا پر چوپ تورو او کومکي تورو وېشل شوي دي . بل ځای بيا ويل کېږي چې " کومکي غږونه ، په پښتو کې پر دوه ډوله دي . يو ډول يې خوځندې (حرکتونه) او بل ډول يې توري دي " (۳ غ) . په ژبې بنودنه کې د آوازونو او تورو توپير نه دی شوی . د آوازونو د تشريح په ارتباط څه نه لري ، چې دا برخه يې د پښتوگرام د آواز شناسه تر برخې نېغګړې ده .

ژبپوهنه (د يوه علم په حيث) په افغانستان کې په ۱۳۴۰ کلونو کې د پښتو ژبې ژبپوهنپوهانو ته ورننوزي . هغه پښتوگرام وړنه چې تر دې کلونو پورې په افغانستان کې ليکل شوې دي ، د فونېټيکي پوهنې برخه يې نېغګړې ده او د اوسنۍ ژبپوهنې له نظره علمي بڼه نه لري .

په پښتو ژبه کې د هرې پېژل د ګرامر پښتو ترجمه په افغانستان کې لومړی علمي اثر دی ، چې د پښتو ژبې آوازونه د معاصرې ژبپوهنې د علمي اصولو او ميتودولوچې پر اساس څېړي (۴۰) . داکټاب پوهنيار محمد رحيم الهام په پښتو

۴۰. هرېټ ، پېژل . د پښتو ګرامر . پښتو لوستنې محمد رحيم الهام ، کابل پوهنتون د ادبياتو پوهنځی ، ۱۳۴۰

ترجمه کړی دی . ویلای شو چې نوې ژبپوهنه د هر بړت پنزل د گرامر د پښتو ترجمې له لاري زموږ پښتو گرامر ليکني ته راننوتې ده . د پنزل د گرامر تر چاپېدو وروسته د نوي ژبپوهنې پراساس پښتو گرامر ليکني ته پام را اړول کيږي . د ۱۳۴۰ کال راهه دې خوا د پښتو ژبې په برخه کې د نوي ژبپوهنې په رڼا کې څېړنې پيل شوي او يو لړ آثار خپاره شوي دي . په دې برخه کې د پوهاند حېم الهام (۴۱) ، دوکتور حبيب الله تزي (۴۲) ، پوهاند دوکتور زيار (۴۳) ، پوهاند وي نور احمد شاګر (۴۴) ، عبدالرازق پالوال (۴۵) ، دوکتور دولت محمد لودين (۴۶) ، آثار او ليکني د يادوني وړ څېړنې دي .

د افغاني ژبپوهانو له ډلې څخه لومړنی ژبپوهاند ، چي د پښتو گرامر ليکني د زموږ ميتودونو پر ضد را ولاړيږي او د نوي ژبپوهنې پراساس د پښتو گرامر ليکني نوې طرحه وړاندي کوي ، پوهاند حېم الهام دی . پوهاند حېم الهام د پنزل د گرامر پر پښتو ترجمې سربېره ، په ۱۳۴۰ کال کې د " وېزې " په مجله کې د پښتو گرامر نوې طرحه وړاندي کړه . د دې طرحې په مقدماتي برخه کې د ژبې تعريف ، د ژبې د علم تعريف ، د ژبپوهنې څانگې ، گرامر ، د گرامر څانگې ، نوښت پوهنه ، مورفيم پوهنه (صرف) ، نحو او د گرامر ډولونه تر ضيع شوي دي .

۴۱ - الهام ، محمد حېم . د پښتو گرامر طرح . وېزې ، ۳۰ ، ۳۱ ، ۱۳۴۴ کال .

۴۲ - تزي ، حبيب الله . نوې ژبپوهنه او ژبني مسايل . پښتو ټولنه . کابل ، ۱۳۴۵ او

Tegey, H. The Grammar of Clitics. International Centre for Pashto Studies, Kabul, 1356 (1978)

۴۳ - زيار ، مجاور احمد - وي پوهنه . کابل پوهنتون ، ۱۳۶۰ - پښتو پښتويه ، کابل .

پوهنتون . ۱۳۶۲ - پښتو ليکلار ، ننگرهار پوهنتون ، ۱۳۶۰ کال .

۴۴ - شاګر ، نور احمد . ژبني څېړنې . وېزې (مجله) ، کابل ، ۱۳۵۰ کال .

۴۵ - پالوال ، عبدالرازق . پښتو نړۍ مصدر . وېزې (مجله) ، کابل ، ۱۳۵۰ کال .

۴۶ - لودين ، دولت محمد . يولړه مقالې ، کابل (مجله)

ترمقدې وروسته د (پښتو غږنیم پوهنې) تر عنوان لاندې فونیمونه پر دوو ډولو وېشل کېږي: مقطعه فونیمونه او عرضی فونیمونه.

د پښتو ژبې مقطعه فونیمونه بیا پر درو ډولو وېشل کېږي: واول، واول وزمه او کانسونانټ.

د واولونو په برخه کې د ژبې وضعیت، د شونې ود شکل، دلاندنۍ نړای د کشوالي او سستوالي تر عمومي تشریح وروسته، هر واول په جلا جلا ډول تشریح کېږي او مثالونه یې راوړي. د واولو د تشریح په پای کې ټول واولونه (۹ واولونه) په یوه جدول کې (۷ جدول) راوړي.

د واولونو تر شرحې وروسته واول وزمه فونیمونه (/y/، /w/، /ay/، تشریح شوي دي. بیا د مثالونو تعریفوي او د واولونو یې راوړي: /ay/، /āw/، /əw/، /oy/، /oy/، /əy/، /āy/، /iw/، /ew/، /aw/.

تر دې وروسته بیا د صوتي غږو فعالیتونه، حرکتونه، موقفونه چې د کانسوننټونو په تشریح کې ضروري دي، توضیح کوي. د همدې عمومي توضیحاتو پر اساس کانسوننټونه پر ګروپونو وېشي او په یوه جدول کې یې راوړي (۸ جدول). تر جدول وروسته بیا په ترتیب سره د هر ګروپ کانسوننټونه په جلا جلا ډول د فنولوژیکي خصوصیاتو (د جدول سره سم) پر اساس تشریح کېږي او ترکیبي خصوصیتونه یې څرګندوي.

۷- جدول د پښتو واولونو جدول

د ژبې وضعیت	مخني	مرکزي	وروستني	
			ګرد	ناګرد
پاسني	ترلی	i	ū	
منځني		ɪ	u	
		e	o	ə
لاندني		a		ā

طریقه	مغرجونه		دو شمونیز	شونځه غاښیز	غاښیز	دورین	مفتاب	دورین تالوینیز	منځ تالوینیز	دورسني تالوینیز	نرم تالوینیز	حلقې
	دیزغیزو تالوینیز											
انسداری	بې بزغه	p پ		t ت			ټ ټ			k ک		q ق
	بزغن	b ب		d د			ډ ډ			g گ		
احتکاکي	بې بزغه	f ف		s س			س س		څ څ	x ځ		h ه
	بزغن						ز ز				g ځ	
خنډیز	بزغن					ل ل	ر ر					
خیښوځي	بزغن	m م		n ن			ڼ ڼ					
انسداری - احتکاکي	بې بزغه					څ څ		چ چ				
	بزغن					څ څ		چ چ				
واړول وزمه		w و				y ی						

"د پښتو ګرامر طرح ، چی د پوهاند رحیم الهام له خوا په ۱۳۴۰ کال کی وړاندې شوې وه ، له بده مرغه بشپړه نه شوه . یوازې د فونیم پوهنې برخه یې لیکل شوې او خپره شوې ده .

د پوهاند رحیم الهام د پښتو ګرامر تر طرحې وروسته ، چی د پښتو ژبې بل کوم ګرامر لیکل شوی دی او د فونیم پوهنې برخه یې داوسنی ژبپوهنې د اصولو په پیروی لیکل شوې ده ، د پوهاند دوکتور زریار "پښتو نښتو" ده . په دې ګرامر کی تر مقدمې وروسته په لومړۍ برخه کی د ژبپوهنې بنسټونه ، اصطلاحات او ویناییزیا ګرهارې غږې (صوتي غږې) او زیږد و لونه تشریح شوي دي . تردې وروسته د پښتو آواز پوهنې به برخه کی د پښتو ژبې آوازونه د فزېولوجیکي خصوصیاتو پر اساس تشریح کیږي

اول د پښتو ژبې واولونه هريو تشريح کيږي اومثالونه يې راوړي ، وروسته
قول په يوه جدول کې ښيي (٩ جدول) .

د پښتو ژبې کانسونېنټونه هم د همدې اصولو پر اساس هريو جلا جلا
تشريح کيږي او په پای کې د فزيولوجيکي خصوصياتو له پلوه په يوه جدول
کې راوړل کيږي (١٠ جدول) . د کانسونېنټونو تر بحث وروسته ، واول
وزمه فونيمونه (/ y / ، / w /) ، تشريح سوي دي . همدارنگه ، دلته
هم د پوهاند حليم الهام د پښتو گرامر د طرحي په څېر په پښتو کې لس
دفتالگونه ښوول شوي دي .

د پښتو پښتو يې د فونيم پوهنې برخه د آوازونو د فزيولوجيکي تشريح له پلوه ،
د آوازونو (فونيمونو) د تصنيف له پلوه د پوهاند حليم الهام د طرحي سره
د پرتوپيرنه لري . يوازې د واونو د شمېر او د کانسونېنټونو د شمېر له پلوه
توپير سره لري . د پوهاند حليم الهام په گرامرې طرحه کې د واولونو شمېر (٩)
بل شوی ، د پوهاند دوکتور زيار په گرامر کې يې شمېر (٧) ښوول شوی دی .

د خپلواکولنې تيليك

٩ جدول

د ژبې د برخې		مخني		منځني		وروستني	
پورتني	د ژبې د برخې	ناگرد	گرد	ناگرد	گرد	ناگرد	گرد
		i					u
منځوال	هينګ						
		e					o
ښکېلي	هينګ						
				a		a	

لېږد د تڼي لېږد د ډول		غبرګي شونېږيز	شونېښاښيز	ځاښيز	آوړيز	غبرګريز	ځاڼي تالويز	اوړي تالويز	دېځ تالويز	دروستي تالويز (د تالويز)	تڼيز	حليز	سټونيز
تم	غږن ناغږن	ب ب پ پ	د د ت ت			د د ت ت				گ گ ک ک	ق ق		
مېنېلي	غږن ناغږن		ف ف		ز ز س س	ځ ځ ش ش	ځ ځ ش ش	ځ ځ ش ش		ځ ځ ش ش	خ خ ځ ځ	ح ح خ خ	ه ه
تم مېنېلي	غږن ناغږن				ځ ځ خ خ								
مايې					ل ل ر ر	ل ل ر ر	ل ل ر ر						
پږيز		م م	ن ن			ن ن							
نېواک		و و			ي ي								

د پوهاند رحيم الهام په طرحه کې د کانسونپنتونو په جدول کې يوازې د /q/ او /f/ فونيمونه ، پچي په دخيلو کلمو کې راځي راوړل شوي دي . مگر د پوهاند دوکتور زيار په گرامر کې سربېره پر /q/ او /f/ د /g/ او /h/ دخيل کانسونپنتونه هم په جدول کې راځي دي . بله داچې کوم کانسونپنتونه پچي د پوهاند رحيم الهام له خوا په جدول کې ښوول شوي دي ، يوازي د افغانستان په مرکزي لهجې پورې اړه لري ، مگر د پوهاند دوکتور زيار د کانسونپنتونو په جدول کې يوازي د يوې سيمي آوازونه نه ، بلکې لهجوي تفاوتونه هم ښوول شوي دي .

- دوهم فصل -

فونولوجی

د فونیم مفهوم او بېلونه :

له پخوانو زمانو څخه پوهانو په ژبنيو څېړنو کې د ژبې د برخې بڼې سره علاقه ښوولې ده او کومې بڼې کې دی ، چې د یوې ژبې آوازونه د بېلو بېلو روشنو او میتودونو په مرسته وڅېړي او تشریح یې کړي .

د یوې ژبې آوازونه د بېلو بېلو اېخونو له پلوه څېړل کېدای شي . له یوې خوا څرنگه چې ژبني آوازونه د طبیعت د نورو آوازونو په شان یوه پدیده ده ، چې فزیکي خصلت لري ، ځکه نو ، ژبني آوازونه د فزیک د یوې څانګې په مرسته څېړل کېږي ، چې دې څانګې ته اکوستیک ویل کېږي . له بلې خوا ، ژبني آوازونه د انسانانو له خوا ویل کېږي او درک کېږي . په دې ارتباط ژبني آوازونه د انساني ارګانیزم د فعالیت نتیجه ده . ځکه نو ، ژبني آوازونه د اناتومی - فزیولوجی له پلوه څېړل کېدای شي . سربېره پردې ، د یوې ژبې په برخیز سیستم او معنوی سیستم کې په تاریخي اوسایکالوجیکي لحاظ یو وحدت پروت دی . په دې اساس ژبني آوازونه سربېره پر پورتنیو دوو څانګو ، له بله پلوه هم څېړل کېږي . د فونیم پېژندنې د ادیمه څانګه ، چې مستقیماً د ژبپوهنې سره ارتباط لري ، د ژبپوهنیز استیکت ، وظیفوي استیکت او یا هم د فونولوجی په نامه یادېږي .

فونولوجي د آوازونو وظيفې څېړي ، چې د مفاهمې په پروسه کې د ژبې د
 بزغيزي بني په واسطه ترسره کيږي . په بل عبارت د يوې ژبې فونيمونه
 څېړي او ټاکي يې . دغه شانگه د لومړي محل له پاره په ژبنيو څېړنو کې د
 يوې خاصې او مستقلي څانگې په حيث د مشهور روسي ژبپوهاند "بودين-
 دې کورټيني" (۱۸۴۵ - ۱۹۲۹) له خوا علمي نړۍ ته وړاندې شوې ده. د بودين-
 دې کورټيني په نظر " فونيم پېژندنه د آوازونو دوه اړخه څېړي : (۱) د
 آوازونو مادې خصلت ، (۲) د ژبې په ميکانيزم کې د آوازونو رول ... " (۴۷)
 د بودين دې کورټيني د تصنيف دوهمه برخه د فونيم پېژندنې هغه
 څانگه ده چې اوس د فونولوجۍ ، ژبپوهنيز اسپيکت اوکله هم د وظيفوي اسپيکت
 په نامه يادېږي . د بودين دې کورټيني منعلوک دده «شاگرد او مشهور
 شوروي ژبپوهاند» ل. و. شېرېه " (۱۸۸۰ - ۱۹۴۴) په وسيله انکشاف
 مومي او غني کيږي . د شېرېه تيوري ته بيا په راوړسته کې دده شاگردان
 " م. ي. متوسيويچ " ، په تېره بيا د شوروي اتحاد نامتو ژبپوهاند پروفيسر
 " ل. ر. زيندر " ، نه يوازي داچې انکشاف ورکوي ، بلکې د شېرېه تيوري
 لاپسې غني کوي او مدله کوي يې . دده مشهور اثر " عمومي فونيم پېژندنه " (۴۸)
 دا ددعا په بشپړ ډول ثابتوي .
 د فونيم پېژندنې د دې څانگې - فزيولوجي او اکوستيک د ژبې آوازونه
 مطالعه کوي او دريځه څانگه يې - فونولوجي د يوې ژبې بزغيزو واحدونه
 (فونيمونه) څېړي ، ټاکي او تشريح کوي يې . البته فونولوجي په خپلو
 څېړنو کې د فونيمونو د خصوصياتو په سپړنه کې د فزيولوجي او اکوستيک
 څخه د مرستندوي په حيث استفاده کوي .

۴۷. بولانين ، ل. ل. - د مغاصري روسي ژبې فونيم پېژندنه . مسکو ، ۱۹۷۰ ، ۲۳-۲۴ مخونه .

۴۸. زيندر ، ل. ر. - عمومي فونيم پېژندنه (دوهم چاپ) . مسکو ، ۱۹۷۹ .

د ژبنيو آوازونو د څېړنې اصلي مسأله د یوې ژبې په برخیز سیستم کې د برخیزو واحدونو (فونمونو) بېلول، ټاکل او شرحه کول دي. په برخیز سیستم کې د کوچنیو نه تجزیه کېدو وړو برخیزو واحدونو بېلول او ټاکل نه د فزېولوجیکي خصوصیاتو او نه هم د اکوستیکي خصوصیاتو په مرسته ترسره کېدای شي. د دې مسألې مشکل په دې ځای کې دی چې:

۱- د یوې کلمې (مثلاً، /larmūn/) د تلفظ په وخت کې ټول صوتي غړي (سېری، ستونی، تالو، ژبه، شنونې ...) په یوه وخت کې برخه اخلي. که چیرې وغواړو چې د پورتنۍ کلمې د تلفظ په وخت کې د هر صوتي غړي وظیفه په جلا جلا ډول ثبت کړو، د مختلفو عواملو په سبب نه شو کولای چې په پرله پسې ډول په کلمه کې د فونمونو په شمېر د صوتي غړو د ټولنې پر شمېر وټوټه سره جلا کړو. ځکه چې دیوه آواز د تلفظ په وخت کې د صوتي غړو حرکت ګاڼوډي آواز ته ور تېرېږي او ور سره تړل کېږي. که چیرې وغواړو چې د اکاډر د اکوستیک په وسیله ترسره کړو، نو مسأله لا پسې مشکله کیږي. په اکوستیکي ثبت کې د یوینا جریان بلا وقفه وي. که چیرې بیا هم په دې بریالی شو چې پریښودل شوي سره بېل کړو، بیا به هم دا ټوټې د ژبنيو برخیزو واحدونو سره یوشان نه وي.

۲- ژبني آوازونه او ژبني برخیز واحدونه (فونمونه) توپیر سره لري. مثلاً دکور /kor/ او کار /kār/ په کلمو کې د [k] آواز یوله بل سره توپیر لري. دکور /kor/ د کلمې [k] شنونیز خاصیت لري او دکار /kār/ په کلمه کې [k] غیر شنونیز خاصیت لري. یعنې فونمونه په مختلفو صوتي محیطونو او موقعیتونو کې مختلف تلفظي شکلونه غوره کوي. چې دغه مختلف تلفظي شکلونه بېل بېل برخیز واحدونه نه، بلکې دیوه برخیز واحد (فونم) الفونونه دي. که چیرې په پورتنيو کلمو کې د [k] د بېلولو آواز په برخه کې د فزېولوجیکي او اکوستیکي معیارونو او پرنسېپونو اټکا وشي، نو د فزېولوجیکي او اکوستیکي خصوصیاتو له پلوه، د هرې کلمې [k] بېل آواز دی، چې د بېلې کلمې د آواز سره توپیر لري. داسې توپیرونه د مختلفو کانسېونونو په برخه کې هم صدق کوي.

د آوازونو د فزيولوژيکي خصوصياتو او اکوستيکي خصوصياتو پر اساس موږ د پښتو ژبې د بزغيز جوړښت د کړچنيو بزغيزو واحدونو، پېچي فضاډې ارزښت لري، په بېلوولو او تصنيف نه سو بریالي کېدای. دامسأله د فونولوژۍ په مرسته حل کېدای شي. د فونولوژۍ له نظره د [k] د آواز د توپير ونوعلت په کلمو کې صوتي محيط دی. دې توپير ونونه نه بزغېدونکې اونه هم اورېدونکې کومه توجه کوي. دا ځکه چې دا تفاوتونه اساسي نه دي او د کلمو (يا نورو معنا لرونکو واحدونو) د بزغيزي بني د بېلووالي په برخه کې کوم رول او تاثير نه لري. بزغيزه بڼه د معنا سره تړلې ده. يو معنا لرونکی ژبني واحد او حتی پخپله ژبه به يې له بزغيزي بني اصلاً موجوديت نه لري. نو ټول هغه ژبني آوازونه چې تفاوته يې په صوتي محيط او موقعيت پورې اړه ولري او د کلمو يا نورو ژبنيو واحدونو بزغيزه بڼه نه بدلوي فونيتيکي توپيرونه دي، نه فونيميکي. ځکه نو، په پورتنيو کلمو کې د [k] متفاوت آوازونه بېل بېل بزغيز واحدونه، نه، بلکې د يوه بزغيز واحد |K/ غړي يا الوفونونه دي. برعکس د ژبنيو آوازونو هغه تفاوتونه چې په موقعيت او صوتي محيط پورې اړه ونه لري فونيميکي تفاوتونه دي. فونيميکي تفاوتونه د ژبپوهنيز تقابل په سيستم کې د خپلو اکو بزغيزو واحدونو - فونيمونو ترمنځ بدل کېږي. د مثال په ډول:

kor - tor - xor - mor

په دې څلورو بېلو بېلو کلمو کې يوازې د /k, t, x, m/ فونيمونو توپير پر اساس د کلمو بزغيزه بڼه بدله شوې او د بزغيزي بني د بدلېدو سره د کلمو معنا هم بدله شوې ده. دا تفاوتونه اساسي فونيميکي تفاوتونه دي، او /k, t, x, m/ هر يو د پښتو ژبې په بزغيز سيستم کې جلا جلا فونيم دی. دا ډول توپيرونه، نه يوازې دا چې په موقعيت او صوتي محيط پورې اړه نه لري، بلکې د پښتو ژبې په بزغيز تقابلي سيستم کې يو بدل پر ځای راتلاي شي. دا ډول تفاوتونه هم بزغېدونکې او هم اورېدونکې احساسوي. ځکه چې په

بدلېدوسره يې دکلمې بزغيزه بڼه اومعنا بدلېږي .

له پورتنیو څرگندونو څخه داسې ښکاري ، چې د بزغيزو واحدونو بېلول يوازې د فونولوجيکي پرنسپيونو پر اساس امکان لري . يعنې په هغه وخت کې د يوې ترمي بزغيز سيستم په مشخص ډول پر بزغيز واحدونو تېز نه کېدای شي چې ترمي آوازونه د معناسره په مستقيم ارتباط کې په نظر کې ونيول شي .

تجزیه اصولاً د لويو ترمينو واحدونو څخه شروع کېږي او په پای کې خبره د بزغيزو واحدونو بېلولي او تجزيې ته اړه سيږي . مثلاً که د يوې ثبت شوي وينا متن په نظر کې ونيول شي ، نو د متن اول ډېر پيلو تجزيه کېږي ، ځکه چې جمله د متن کوچنی واحد دی . جمله بيا پر کلمو بېلېږي ، کلمې بيا پر مورفيمونو او مورفيمونه بيا پر بزغيزو واحدونو (فونيمونو) سره جلا کېږي . مورفيمونه هغه کوچني معنا (گرامر) يا لغوي معنا (لرونکي ترميني واحدونه دي ، چې د مورفولوجي لپاره نور د تجزيې وړ نه وي . د مورفيمونو د تجزيې په عمليه کې بيا داسې بزغيزو واحدونو ته رسيږو ، چې نور نه تجزيه کېدونکي دي . دانه تجزيه کېدونکي بزغيز واحدونه پخپله کومه مستقلة معناه لري ، مگر د معناسره مستقيم ارتباط لري . دغه بزغيز واحدونه فېمونه دي . دا چې فونيم مستقلة معناه لري ، د دې معنا دانه ده چې فونيم د معناسره ارتباط نه لري . دا ارتباط حتی په کلمه ګر هغه آواز موجوديت دی ، چې د کلمې بزغيزه بڼه يې جوړه کړې ده .

ل . ر . زېنډر ليکي چې ، " مثلاً ، د stol 'ميز ، کلمه پرته له دغو آوازيو — [stol, o, l] چې دا کلمه ځنې جوړه شوې ده بل ډول اصلاً بې مفهومه ده . څرګند ده ، چې د دې معنا د اهم نه ده ، چې ګوندي هر آوازيې د stol د معنا يوه برخه افاده کوي . معنا يې داده ، چې په دې کلمه کې موږ د معنا او بزغيزي بڼې وحدت لرو " . ٤٩

بل مثال :

دکور /kor/ کلمه درې فونيمونه لري - /k, o, r/ . داخله
چې دغه کلمه تر دې زيات پر نورو بزرغيزو واحدونو (فونيمونو) نه بېلېدونکې
ده . بزرغيز واحدونه يې د معنا سره ارتباط لري او په ترېپوهنيز تقابلي
سيستم کې يو بدل پرځای راتلای شي . که چيرې هر فونيم يې بدل کړو ، د
کلمې بزرغيزه بڼه بدلېږي . د بزرغيزي بڼې د بدلېدو سره يې معنا هم بدلېږي ،

لکه : /kor/ - /tor/

/kor/ - /kār/

/kor/ - /koṭ/

د فونيم تعريف :

د فونيم د تعريف په ارتباط د کورنيو اود باندنيو پوهانو ، په تېره بيا د
ل . ر . زيندر ، متوسيوچ اوبولانين د ليکونو او نظرياتو په نتيجه کې ، زما په
عقيده ، د فونيم علمي اوجامع تعريف ، هغه تعريف دی چې د پروفيسر ل . ر . زيندر
د نظرياتو څخه تر نوېه رڼاکې د ل . ل . بولانين له خوا فورمولبندي شوی دی ؛
" فونيم د ژبې د بزرغيز سيستم کوچنی نه تجزيه کېدونکی ځنځيري (۵۰) ،
خپلواک واحد دی ، چې بالقوه د معنا سره ارتباط لري اود معنا لرونکو
واحدونو بزرغيزه بڼه جوړوي او هم دوی سره بېلوي " (۵۱) .
ددې تعريف بېلې بېلې برخې به د همدې پوهانو د نظرياتو څرگندونو په رڼا
کې په لنډه توضیح کړو . ددې تعريف لومړۍ برخه (کوچنی نه تجزيه

۵۰ . پوهاند جيم الهام د ځنځيري دپاره مقطعه اصطلاح استعمال کړې ده .

۵۱ . بولانين ، ل . ل . د معاصري روسي ژبې فونېټيژنډنه . مسکو ، ۱۹۷۰ ، ۳۸ ، ۴۰ .

کېدونکی واحد ، په تېر بحث کې په لنډه توگه شرحه شوې ده اونوري
برخي يې په دې ډول دي :

۱ - فونيم خپلواک واحد دی . دلته دخپلواک معنا دانه ده ، چي
گوندي فونيم دباندي ترکلې اومورفيم موجوديت لري ، بلکي معنایې داده ،
چي د نورو ژبنيو واحدونو په څېر ، په بزغيز تعابلي سيستم کې په صوتي
عيط اوموقيت پوري متيدنه وي ، مثلاً :

kor - por - nor - lor

څلور سره پورتنۍ کلې يوسيلابي کلې دي . د / k , p , n , l /
صوتي عيط اوپه کلمه کې موقعيت هېڅ توپير نه سره لري . داڅلورواړه
/ k , p , n , l / بېل بېل مستقل بزغيز واحدونه - فونيمونه دي ، ځکه هريو
خپلواک دی . په يوه صوتي عيط اوموقيت کې په آزادانه ډول يو دبل پر
ځای راتلای شي . مگر هغه آوازونه ، چي راتگ يې په صوتي عيط اوموقيت
پوري تړلی وي ، هېڅکله يودبل پرځای نه شي راتلای . نودغه ډول آوازونه
فونيمونه ، نه ، بلکي دفونيمونوالوفونونه دي .

۲ - فونيم بالقوه دمعنا سره ارتباط لري . ددې معنا دانه ده ، چي
فونيم دي دباندي ترکلې اومورفيم په مستقل ډول کومه معنا ولري . مثلاً :
دکور / kor / کلمه درې فونيمونه لري / k , o , r / . مگردغه درې فونيمونه
هريوپه جلا جلا ډول دکور / kor / دمعنا بېلي بېلي برخي نه افاده کوي ،
بلکي برعکس ، دفونيم ارتباط دمعنا سره دادی ، چي دکور / kor / د
دکلې درې واړه فونيمونه په يوه وخت کې يوه معنا افاده کوي ، چي دکور
/ kor / دکلې مفهوم دی . د / kor / دکلې دبزغيزي بني اومعنا ترمنځ
يو وحدت موجود دی . داوحدت په تاريخي اوسايکالوجيکي لحاظ منع ته راغلی
دی . په همدې علت وايو چي فونيم دمعنا سره ارتباط لري . که چيري د
کور / kor / دکلې يوفونيم بدل شي ، دبزغيزي بني په بدلېد وسره

دکلهې معنا هم بدلېږي او بله کلمه لاس ته راځي - /kār/ . همدارنگه که هډونیم
بې په بل فونیم بدل شي کلمه بدلېږي او بله معنا پېدا کوي :

/kor/ - /tor/

/kor/ - /kār/

/kor/ - /kot/

که چیرې د /kor/ دکلهې کوم فونیم په داسې آواز بدل شي ، چی د پښتو
ثري د بزغيز سیستم اړه معنوي وحدت سره توافق ونه لري ، نو بې معنا او بې مفهومه
ترکیب ځني جوړېږي ، لکه :

/kor/ - {tor}

/kor/ - [uor]

په همدې دليل وايو ، چی فونیم بالقوه د معنا سره ارتباط لري ،
لمکه چی د معنا لرونکو ثريسيو واحدونو (لکه او مو فېو نو) بزغيزه بڼه جوړېږي
او هم بې سره بېلوي .

فونیم او الوفونونه :

د فونیم او ثريسيو آوازونو د مفاهیمو بېلول د فونولوژۍ یوه اساسي مسأله
ده . پخواني ثريپوهان هم د فونیم او د فونیم د بېلو بېلو غړو - الوفونونو ترمنځ
تفریرونو او شباهتونو ته متوجه شوي دي . البته تر شپږه پورې پخوانیو
ثريپوهانو په فکر د شباهتونه او تفریرونه د فزیولوژۍ او اکوستیک له نظره
توضیح کېدل . دوی ویل چی ، " دا وېدو او صوتی غړو د حرکت له پلوه
چی کوم آوازونه د {k} د تفری په وسیله افاده کېږي بېلې بېلې ښکي
لري او په خپلو مغزو کی هم څرگند شباهتونه لري او هم څرگند تفریرونه
ددې څخه پخوانیو ثريپوهانو دا نتیجه اخیستله ، چی مختلف آوازونه هغه وخت

پریزغیز واحد جوړوي ، کله چې دغه مختلف آوازونه په اکوستیکي او فزیولوژیکي لحاظ سره ورته وي . نو ټول هغه بېل بېل ثر بنې آوازونه ، چې د [k] متوري په وسیله افاده کیږي ، په خپلو منځو کې په اکوستیکي په تېره بیا په فزیولوژیکي لحاظ کاملاً شباهت سره لري ، او همداسې هم د [m] او [f] د هر ډول آوازونو سره توپیر لري . نوځکه د [k] ټول آوازونه په ګډه سره نسبتاً پراخ واحد جوړوي ، او دا حق ترلاسه کوي چې دیوه "بېل واحد" په حیث ونومول شي " . (۵۲)

که چیرې دا ومنل شي ، چې هغه بېل بېل آوازونه ، چې په اکوستیکي او فزیولوژیکي لحاظ په خپلو کې شباهتونه او توپیرونه سره لري او دیوه فونیم غږي یا الوفونونه وبلل شي ، نو د دغو خصوصیاتو پر اساس کېدای شي چې [m] او [b] هم دیوه فونیم الوفونونه وبلل شي . دا ځکه چې دا دواړه آوازونه په خپلو منځونو کې زیات شباهتونه اولېز توپیر سره لري . دواړه شنوېز دي ، دواړه پریزغیز دي . یو توپیر سره لري ، او هغه دا چې [m] پریز خصوصیت لري او [b] پریز خصوصیت نه لري . یعنی دواړه ترمنځ نسبت توپیر ته ، شباهتونه زیات لیدل کیږي . مګر [m] او [b] دیوه فونیم الوفونونه ، نه ، بلکې هریو یې جلا جلا فونیم دی .

همدا رنگه هم " که چیرې دیوه فونیم او الوفونونو د وحدت ټاکونکی معیار د آوازونو اکوستیکي او فزیولوژیکي شباهتونه وای ، نو په دې صورت کې به ورته پریزغیز واحدونو په بېلو بېلو ثرېو کې یوه معنا درلودای . په داسې حال کې چې داسې نه ده " . (۵۳)

ددې توضیحاتو ترمنځ داسې ښکاري ، چې د آوازونو اکوستیکي او فزیولوژیکي نزدې والی او ورته والی په یوه فونیم کې د الوفونونو د ترحید دلیل نه شي کېدای .

۵۲ . نریندر ، ل . س . عمومی فونیم پیژندنه . مسکو ، ۱۹۷۹ ، ۴۵ ع .

۵۳ . نریندر ، ل . س . عمومی فونیم پیژندنه . مسکو ، ۱۹۷۹ ، ۴۲ ع .

مسأله دا ايجابوي چی د آوازونو اکوستيکي اوفزبولجیکي نړدې والی او ورته والی د فونولوژۍ له نظره - يعنی د معنا سره په ارتباط کی وڅېړل شي .

په يوه فونيم کی د الوفونونو وحدت يوه فونولوجيکي پدیده ده ، نه فزبولجیکي ، اونه هم اکوستيکي . یو فونيم په مختلفو فونيتيکي شرايطو کی راتلای شي او په صوتی محیط او په کلمه کی د موقعيت په لحاظ مقید نه دی ، او په بدلېدوسره يې دکلمې يا مورفيم بڼه بڼه اومعنا بدلېږي . مگر د يوه فونيم غږي يا الوفونونه هغه آوازونه دي ، چی په فزبولجیکي او اکوستيکي لحاظ په خپلومنفو کی هم شباهتونه لري اولهم توپيرونه . مگر د دې آوازونو د توپيرونو علتونه صوتی محیط او په کلمه کی موقعيت دی . دا آوازونه ، نه دکلمې بڼه بڼه بد لوي اونه يې هم د معنا په بدلون کی کوم رول لري ، مثلاً :

nor - nar - nāri nā

په دې پورتنیو کلمو کی د [n] آوازونه د فزبولجیکي او اکوستيکي خصوصیتونو له پلوه توپیر سره لري . د دې توپيرونو علت داری ، چی [n] په بېلو بېلو صوتی محیطونو او په جلا موقعیتونو کی (د سیلاب په ارتباط) واقع شوی دی . د [n] د بېلو بېلو آوازونو دغه توپيرونه اساسي اوفزبولجیکي ارزښت نه لري . په دې معنا چی دا ډول تفاوتونه د بزغېدونکو او اورېدونکو له خوا نه ډرک کیږي . بلکې برعکس ، اورېدونکي په دغو ټولو کلمو کی یو آواز اورې ، چی هغه د [n] آواز دی . ځکه چی دا توپيرونه دکلمو د بزغیزې بڼې په بدلون کی څه رول نه لري ، نو د معنا په بدلېدو کی هم څه رول نه لري . کوم آوازونه چی داکلمې سره بېلوي ، په همدې کلمو کی نور آوازونه دي . په همدې اساس د [n] دا ټول بېل بېل آوازونه د يوه فونيم - /n/ بېل بېل غږي يا الوفونونه دي ، چی هر یو يې ځان ته خاص صوتی محیط اوموقعيت لري او یو د بل پرځای نه شي راتلای . کله چی د [n] ټول مختلف آوازونه د يوه فونيم الوفونونه وي ، نو د الوفونونو په منځ کی د /n/ فونيم څنگه تا کل کیږي ؟ د فونيم او الوفونونو د بېلوالي يا د الوفونونو

په منځ کې د فونيم د ټاکلو د پارو د الوفونونو له منځ څخه يوتپيک الوفون د فونيم په حيث ټاکل کېږي ، چې د نورو الوفونونو په نسبت اساسي وي . د واولونو په برخه کې اساسي او تپيک الوفون هغه وخت ټاکل کېدای شي ، چې واول فونيم په جلا ډول تلفظ شي . واولونه جلا جلا تلفظ کېدای شي ، نو تپيک او اساسي الوفون يې هغه دي چې جلا تلفظ شي . مگر کانسونېنتونه ، چې جلا جلا نه شي تلفظ کېدای ، نو اساسي او تپيک الوفون يې هغه وخت ټاکل کېدای شي ، چې په داسې ډول تلفظ شي ، چې د ګاونډي آواز تر حد اقل تاثير لاندې راځي . او دا په هغه صورت کې تلفظ کېدای شي چې د [a] سره تلفظ شي ، لکه :

[ka, ta, ma, pa ...]

الوفونونه د فونولوژۍ له نظره پر دوو ډولونو وېشل کېږي :
انفرادی الوفونونه او حتمي الوفونونه .

انفرادی الوفونونه :

هغه الوفونونه دي چې ، د بېلو بېلو کسانو د تلفظ د خصوصيت په نتيجه کې راڅرګندېږي ، لکه د نړاوېنځي د آوازونو توپير ، د ځوان اوزاره ، د کوچني اولوی د آوازونو توپير . يا دا چې ځيني کسان بې ضرورته ځيني آوازونه تر طبيعي حالت په زيات شد او مدا ويا لسوړ آهنگ سره ادا کوي . همدارنګه ، د صوتي غمړو د نيمګړتياو له پلوه ځيني کسان آوازونه سم نه شي ادا کولای ، يا دا چې ځيني کسان د بزغېدو په وخت کې د پزي څخه زيات کار اخلي ، مثلاً ، په پزه کې بزغېږي . نو کوم آوازونه چې دوی يې د بزغېدو په وخت کې استعمالوي د طبيعي حالت سره توپير پيدا کوي . د آوازونو دا ډول توپيرونه فزيولوجيکي او اکوستيکي تفاوتونه دي . د آوازونو دا ډول توپيرونه په څرېړه نه کې نه مطالعه کېږي ، ځکه چې له يوې خوا په بزغيز سيستم کې نظم او قانونيت نه لري او غير طبيعي

توپیرونه دي ، اوله بلي خوا دمفاهمې په پروسه کې دانفرادي الوفونونو
داستعمال ضرورت نه لیدل کیږي . ښه به داوي چی دې ډول توپیرونو
ته الوفونونه ونه ویل شي ، بلکې د الوفونونو د وړپانټونو په نامه ونومول
شمې .

حتمي الوفونونه :

د وینا په جریان کې په مختلفو شرایطو (صوتي محیط اوموقعیت) کې دفریم
دواقع کېدو په نتیجه کې منځ ته راځي . دا ډول الوفونونه دیوې ژبې
په بزغیز سیستم کې ژرپوهنیز نظم اوقانونیت لري . په همدې علت د
ژرپوهنې له خوا مطالعه کیږي . حتمي الوفونونه د صوتي محیط اوموقعیت
له پلوه پر دوو ډلو وېشل کیږي - محیطی اوموقعیتی .

د وینا په جریان کې دیوه آواز تلفظ دبل آواز پرتلفظ اغېزه کوي ،
چی ددې تاثیر پراساس یو آواز دبل آواز څخه ځیني خصوصیتونه اخلي؛
مثلاً ، هراول چی د / m / او / n / ترکانسونېښونو وروسته راځي ،
ددې کانسونېښونو تراغېزې لاندې راځي اوپزیز الوفونه پیداکوي . همدا
رنګه ، هم هرکانسونېښ چی د / o / او / a / تر ټولونودڅخه
راځي ، دهمدې ټولونو تر تاثیر لاندې راځي اوسرپړه پر نورو خصوصیتونو
شونديز خصوصیت پیداکوي . دغه ډول الوفونونو ته محیطی الوفونونه
ویل کیږي ، ځکه چی د آوازونو توپیریې په صوتی محیط پورې اړ لري .
هغه الوفونونه چی تفاوتونه یې په صوتی محیط پورې اړ ونه لري او
د توپیر ونوعت یې په کلمه کې موقعیت وي ، د موقعیتی الوفونونو په
نامه یادېږي .

د پښتو ژبې د لويديځې څانگې د فونولو سيستم

د اولونه او کانسو پښتونه :

د یوې ژبې د فونولو مجموعه د آوازونو میخانیکي اړوند نه ده. فونونه د یوې ژبې د اساسي بڼې یو واحد ونه چې یو له بل سره مشخص روابط لري، او یو له بل سره په خاص ډول تړل شوي دي. یعنې په منځنۍ توګه د رغښت له نظره یو نظم او قانونیت لري. د ژبې په بڼیز جوړښت کې د فونولو ترمنځ نظم او قانونیت د ژبې د بڼیزې بڼې یو سیستم جوړوي.

د پښتو ژبې په بڼیز سیستم کې دوه ډوله فونونه لیدل کېږي:

د اولونه او کانسو پښتونه.

د کورنیو ژبپوهانو په آثارو کې د بېلو بېلو تیوریو څخه په استفادې سره د پښتو ژبې فونونه بل ډول تصنیف شوي دي. په دې کورنیو آثارو کې د پښتو ژبې فونونه پر مقطعه فونونو (د اول و اول وزمه او کانسو پښت) او عرضي فونونو (خچ او آهنگ) وېشل شوي دي، چې مقطعه یې اساسي او عرضي یې ثانوي فونونه گڼل کېږي. (۵۴) که چېرې د فنانگونه هم ورسره وشمېرل شي، نو د مقطعه فونونو شمیر څلور ډوله ته رسېږي.

د کورنیو ژبپوهانو په آثارو کې د فنانگونه داسې تعریف شوي دي، چې:

۵۴. الهام، محمد رحیم. د پښتو ګرامر طرح. وېزمه، ۲۰۱۶. کابل پوهنتون، کابل، ۳۴۴، ۱ مخ.

”د واول او واول وزمه فونيمونوله تسلسل او ترکیب څخه تشکيلېږي. په بل عبارت د پښتو ژبې هر دفتانګ دوه فونيمې عناصر لري. لومړی عنصر يې واول وي او دوهم عنصر يې واول وزمه. دغه دواړه عناصر سره ترکیبېږي او دفتانګ تشکيلوي. له همدې امله بايد د پښتو ژبې دفتانګونه د مرکبو فونيمونو په حيث تشرېح کړو او دا اشتباه ونه کړو چې بسېټ بڼه ورته ووايو. څرنگه چې د پښتو ژبې واول وزمه فونيمونه دوه دي، يعنې /y/ /a/ /w/ نو دفتانګونه يې هم دوه ډوله دي. . . . “ (۵۵)

په پورتني تعريف کې دفتانګ مرکب فونيم بلل شوی دی. که چيرې دغه تعريف ومنو، نو دغه تعريف او څرګندونې د فونيم د اصلي تعريف سره، چې کوچنی نه تجزيه کېدونکی واحد دی، په تضاد کې واقع کېږي.

همدارنگه، پوهاند دکتور مجاور احمد زيار هم د پښتو ژبې فونيمونه پر درې ډوله وېشلي دي:

خپلواک (واول) بېواک (کانسونېټ) او نيمواک (سيمې واول).

دفتانګونه هم دده د توضيحاتو له پلوه څلورم ډول فونيمونه بلل کېدای شي. دی ليکي:

”غیر لغز (دفتانګ) هغه ته وايي چې دخپلواک او بېواک په ملګرتيا منځ ته راځي اولسکه

يوستوی آواز يو وار پتليلز له خولې نه راوځي “ (۵۶).

مګر دا تعريف هم د پښتو ژبې د بغير و ترکیبونو په برخه کې، چې وروسته دده له خوا د پښتو

ژبې د دفتانګونو په نامه ياد شوي دي، صدق نه کوي. ځکه چې د پښتو ژبې د بغير و ترکیبونه، چې د دفتانګونو

په نامه ياد شوي دي، يوستوي آوازونه نه، بلکې د بغير و ترکیبونو دي. زما په عقیده، دغه ډول تصنيفونه بشپړه ښکاري.

۵۵. الهام، محمد حېم. د پښتو ګرامر طرح. وزمه (مجله)، ۲۰ گڼه، کابل پوهنتون، ۱۳۴۴، ۹ مخ.

۵۶. زيار، مجاور احمد. پښتو پښتويه. کابل پوهنتون، کابل، ۱۳۶۲، ۱۵ مخ.

۱- کوي شربني پديدې ، چي دعروضي فونيمونو يا ثانوي فونيمونو په نامه يادشوي دي ، عروضي فونيمونه ، نه ، بلکي دفونيمونو خصوصيتونه دي . (وگورئ : ددې اثر دپرم فصل) .

۲- دفتانگونه ، فونيمونه نه دي ، بلکي تجزيه کېدونکي بزغيز ترکيبونه دي . (وگورئ : دفتانگ مسأله ، ددې اثر ۱۰۴ مخ)

۳- دپښتو ژبې فونيمونه ، نه درې ډوله دي اونه هم څلور ډوله . دپښتو ژبې په بزغيز سيستم کې يوازې دوه ډوله فونيمونه ليدل کيږي ، واولونه او کانسونپنهنونه . کومو فونيمونو W / او y / ته ، چي واول وزمه ويل شوي دي ، هغه هم کانسونپنهنونه دي ، نه واول وزمه .

پر دوه ډولونو باندې دپښتو ژبې دفونيمونو وېشل هم دفزيولوجيکي او اکوستيکي خصوصياتو پر اساس او هم دفونولوجيکي خصوصياتو پر اساس توضيح کېدای شي . دلته يې توضيح يوازې دفونولوجيکي خصوصياتوله پلوه زما دموضوع سره مستقيم ارتباط لري . اول خوداچي ، دفزيولوجيکي او اکوستيکي خصوصياتوله پلوه دواولونو او کانسونپنهنونو څېړنه جلا مسأله ده . اودوهم داچي ، دسمي څېړني دپاره يې مجهز لابراتوار ته ضرورت لېدل کيږي .

دفونولوجي له نظره دواولونو او کانسونپنهنونو دوظيفوي تفاوت دسيلاب په ارتباط څرگنديږي . واولونه هغه آوازونه دي ، چي دسيلاب هسته او څوکه تشکيلوي اوسيلاب جوړوونکي آوازونه دي . کانسونپنهنونه هغه آوازونه دي ، چي دسيلاب په ترکيب کې راځي ، مگر سسيلاب جوړوونکي آوازونه ، نه دي . کانسونپنهنونه په سيلاب کې تابع رول لري .

په همدې اساس د W / او y / فونيمونه دکانسونپنهنونوپه ډله کې راځي . ځکه چي هيڅکله دسيلاب هسته او څوکه نه جوړوي اوسيلاب جوړوونکي آوازونه نه بلل کيږي .

د پورتنيو عمومي څرگندونو پر اساس د پښتو ژبې په بزرگيز سيستم کې د هر فرېم د جلا توضيح په وخت کې د فونولوجي له نظره (البته، د هر فونيم د اساسي او عمومي فزيولوجيکي خصوصياتو يا دونه، چې د فونيم د معرفي د پاره ضروري ده هم ورسره راوړل کېږي) * دالاندې ټکي په نظر کې نيول کېږي :

- ۱ - ځای يې په کلمه کې (سر، منځ، پای) .
- ۲ - د کلمې په يوې يا بلې برخې کې د خپج په ارتباط .
- ۳ - د نورو فونيمونو سره د ساکنو گروپونو په ارتباط .
- ۴ - د يوه فونيمی گروپ رول د سيلاب په جوړېدو يا بېلېدو کې .

واولونه :

د پښتو ژبې لويديځه څانگه ۹ واولونه لري، چې ۷ يې (/ i , e , a , u , o , ɔ / د پښتو ژبې اصلي واولونه او دوه يې (/ ɛ , u /) دخپل واولونه دي .

پوهاند حېم الهام د پښتو ژبې واولونه ۹ بللي دي . (۵۷) ، مگر پوهاند دوکتور مجاور احمد زيار ۷ بللي او دوه دخپل واولونه يې له شمېره اېستلي دي . (۵۸)

د پښتو ژبې دا ۹ واولونه د تړيب له پلوه پر درو ډولو وېشل کېږي :

* د فونيمونو د عمومي او اساسي فزيولوجيکي خصوصياتو په راولړنه کې د اکادميکين د

کانديد پوهاند حېم الهام پرفونيتيکي څېړنو اتکا شوې ده .

۵۷ . الهام . محمد حېم . د پښتو گرامر طرح . وېره ، آگنه . کابل پوهنتون . کابل ،

۱۳۴۴ کال ، ۴ خ .

۵۸ . زيار . مجاور احمد . پښتو پښتويه . کابل پوهنتون . کابل ، ۱۳۶۲ ، ۶۵ خ .

مخني : e, ɪ, i

منځني : a, ə

وړوستني : ɑ, ɔ, u, ū

همدارنگه دجگوالي او ټيټوالي له پلوه هم پر درودلو وېشل کېږي :

پاسني : u, ū, ɪ, i

وسطي : o, ə, e

لاندني : ā, a

د پښتو ژبې واولونه دا وړاندې اولنډوالي له پلوه پر دوو گروپونو

وېشلاى شو :

اوږده واولونه : ā, ɔ, e, ū, i

لنډ واولونه : a, ə, u, ɪ

د پښتو ژبې جلا جلا واولونو خصوصيتونه د پورتنيو يادونو اوډولونو

او کانسو پښتونو د عمومي څرگندونو پر اساس په لاندې ډول دي :

مخني :

/i/ : مخني ، پاسني ، ناگرد ، تېرلى ، اوږد واول دى . د کلمو

په سر ، منځ او پای کې راځي :

/iré/ - ايرې

/wištál/ - ویشتل

/sarí/ - سري

په خچ لرونکي او بې خچه سيلاب کې راځي :

/largí/ - لرگي

/šidé/ - شيدې

د کلمو په سر کې په يوازې توگه سيلاب جوړولای شي :

/iśa wál/ - ایشول

/i ré/ - ایري

/i mǎn/ - ایمان

/i ná/ - اینه

/1/ : مخنی ، پاسنی (تر / i/ یوه درجه ټیت ، نسبتاً تری ،

لنډ واول دی . / 1/ فصیح ، دخیل فونیم دی . دکلموپه سراو منځ کی راځي :

/1mz ā/ - امضا

/bā/ - بل

زیاتره په بي خجـه سیلاب کی راځي :

/sīfāt/ - صفت

/īmlā/ - املا

/īnšā/ - انشا

/īstīlā/ - اصطلاح

دکلموپه سرکی په یوازې توگه سیلاب جوړولای شي :

/īšāra/ - اشاء

/ījāzā/ - اجازه

/īdāra/ - اداره

/īrāda/ - اراده

/1/ دنالوستوکسانوله خواپه دخیلو کلموکی / i/ ویل کیږي :

/īmlā/ - املا

/īnšā/ - انشا

/sīfāt/ - صفت

/īnsān/ - انسان

/e/ : مخنی ، وسطی ، تری ، ناگرد ، اوږد واول دی . دکلموپه منځ

اوپای کی راځي :

/ter/

تیر

مستی - /masté/
 په خچ لرونکي او پېخه سیلاب کی راځي :

خوږې - /xwazé/

شیدې - /šidé/

سېرلې - /serlé/

شره پدل - /žaredál/

منځني :

/ə/ : منځني ، وسطي ، ناگړد ، تېلی ، لنډ واول دی .

د کلمو په منځ او پای کی راځي :

منځکه - /mjáka/

واده - /wādá/

بيده - /bidá/

زياتره په خچ لرونکي سخیلاب کی راځي :

واده - /wādá/

زایمه - /zārá/

لوستل - /lwastál/

مگر په پېخه سیلاب کی هم لیدل کیږي :

غنم - /ǵanám/

ډنگر - /dangár/

لمن - /lamán/

/a/ : منځني ، لاندنی ، ناگړد ، خلاص ، لنډ واول دی :

د کلمو په س منځ او پای کی راځي :

انا - /anā/

لپ - /lat/

زړه - /zará/

په خج لرونکي او بې خج ه سيلاب کی راځي :

کوټه - /kotá/

بيده - /bidá/

وتل - /watál/

خندا - /xandá/

د کلمو په سر کی په يوازي توگه سيلاب جوړولای شي :

اتن - /atán/

اتل - /atál/

اکا - /aká/

انا - /aná/

وروستني :

/ū/ : وروستنی ، پاسنی ، گرد ، او بز د واول دی . د کلمو په

سر ، منځ او پای کی راځي :

اوبښ - /ūs/

سور - /sūr/

تالو - /tālū/

په خج لرونکي او بې خج ه سيلاب کی راځي :

تربور - /terbūr/

لوټه - /lūtá/

پوره - /pūrá/

او بزده - /ūzdá/

د کلمو په سر کی په يوازي توگه سيلاب جوړولای شي :

اوده - /ūda/

اوبښه - /ūsa/

/u/ : وروستنی ، پاسنی (تر / mā / یوه درجه تیت) ، گرد ،

تړلی لنډ واول دی . دکلموپه سراومنځ کی راځي (په خـج

لرونکي او بې خجـه سیلاب کی) :

اوردو - /urdū/

استف - /usqūf/

استاد - /ustād/

بې سره - /besúra/

دکلموپه سرکی په یوازي توگه سیلاب جوړولای شي :

اجبوره - /ujlūrā/

/o/ : وروستنی ، وسطي ، گـرد ، تړلی او بزـد واول دی . دکلمو

په سر ، منځ او پای کی راځي :

اور - /or/

کور - /kor/

پیشو - /pišó/

په خـج لرونکي او بې خجـه سیلاب کی راځي :

ځانگو - /jāngó/

پښتو - /pastó/

کوټه - /kotá/

کوزده - /kozda/

دکلموپه سرکی په یوازي توگه سیلاب جوړولای شي :

اوبه - /obá/

اوپه - /orá/

اوبزه - /ozá/

/ā/ : وروستنی ، لاندنی ، ناگرد ، خلاص ، او بزـد واول دی .

دکلموپه سر ، منځ او پای کی راځي :

/āś/ - آس

/wrārā'/ - وراره

/stā/ - ستا

په خچ لرونکي اوبې خچه سيلاب کي راځي :

/wārā/ - واره

/wāzga/ - وازگه

/wādā/ - واده

/tālū/ - تالو

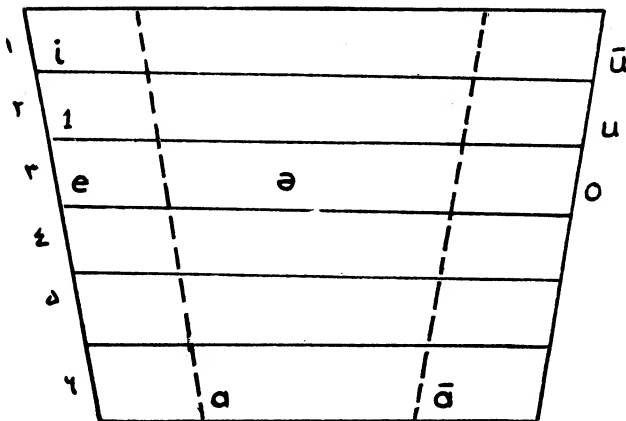
دکلموپه سرکي په يوازي توگه سيلاب جوړولای شي :

/āsān/ - آسان

/āwāz/ - آواز

/ābāt/ - آبات

اونور

اول - شونډيز :

/P/ : دوه شونډيز ، بې بزغه ، انسدادی ګانسونښت دی.
د ګلمو په سر ، منځ او پای کی راځي :

/por / - پور

/xapá/ - خپه

/top / - ټوپ

په خج لرونکي او بې خجه سیلاب کی راځي :

/rapá/ - رپا

/capá/ - خپه

/pinjá/ - پینځه

/pūrā/ - پوره

یوازې د دې لاندې ګانسونښتونو سره ساکن ګروپونه تشکیلوي :

/pr:- prekawá/ - پرې کول : پر -

/pr:- prāng / - پرانګ : پر -

/pz:- pzúnay/ - پزونی : پز -

/ps:- psə / - پسه : پسه -

/pš:- pšerláy/ - پشېرلی : پشه -

* د پښتو ژبې د ګانسونښتونو ساکن ګروپونه ، چي دلته د هر ګانسونښت د پاره راوړل

شوي دي ماخذ يې پښتو قاموس دی (پښتو قاموس . پښتو ټولنه . لومړی او دویم

ټوک ، کابل ، ۱۳۲۰ - ۱۳۳۳) . د هر ګانسونښت په برخه کی د پښتو قاموس مربوط ردیف

تر پایه پوری کتل شوی او د لومړي غړي په ارتباط موندل شوي ساکن ګروپونه راوړل شوي دي .

پښد - : پښه - /pʂ:-pʂa/
 پل - : پلار - /pl:-plār/
 پي - : پيان - /py:-pyāz/

/b/ : دوه شونډيز ، بزغن ، انسادي کانسوښت دی . په ټولو موقعيتونو کې راځي :

/bodá/ - بوده

/obá/ - اوبه

/lewantób/ - لېونتوب

په خپج لرونکي او بې خجبه موقعيت کې راځي :

/dóbay/ - دوبي

/obá/ - اوبه

/bārān/ - باران

/dobí/ - دوبي

يوازې د دې لاندې کانسوښتونو سره په سر کې ساکن گروپونه جوړوي :

/br:-bret/ - برېت

/br:-brūs/ - بروس

/bz:-bza/ - بزه

/bz:-bzárkay/ - بزړی (سمای ته تیار)

/bd:-bdógay/ - بېدگی (او پر زنده سړی) (پړه کله)

/bg:-bgānda/ - بغانده (پړه کله)

/bl:-blārba/ - بلاربه (پړه کله)

/by:-byā/ - بيا

/f/ : دوه شونډيز ، بې بزغه ، احتکاکي کانسوښت دی . په ټولو موقعيتونو

کې راځي :

/fíkar/ - فکر

/falsafá/ - فلسفه

/sinf/ - صنف

په خچ لرونکي اوږي خچه موقعیت کی راځي :

/mawqíf/ - موقف

/fíkar/ - فکر

/fāsílá/ - فاصله

/farmán/ - فرمان

په عربي دخيلو کلمو کی دنورو کانسونښتونو سره ساکن گروپونه نه جوړي

یوازي داروږايي ثربو خچه په دخيلو کلمو کی ساکن گروپونه جوړوي ، لکه :

فراکسیون (/fraksyún/) .

/f/ : په پښتو ژبه کی دخيل فونيم دی . په عامه اولسي بڼه /P/

تلفظ کيږي . باسواده خلک يې په دخيلو کلمو کی اوسم په رسمي

ويناوو کی /f/ تلفظ کوي .

/m/ : دوه سونډيز ، بزغن ، پزير کانسونښت دی . په ټولو

موقعیتونو کی راځي :

/mor/ - مور

/lamán/ - لمن

/ğanám/ - غنم

په خچ لرونکي اوږي خچه موقعیت کی راځي :

/mermán/ - مېرمن

/melmá/ - مېلمه

یوازي ددې لاندي کانسونښتونو سره په سر کی ساکن گروپونه تشکیلوي :

/mr-: mránda/ - مر- : مرانده

/mr-: mráway/ - مر- : مراوی

/mz -:	mzaráy/	-	مزرى	مژ-:
/mj -:	mjáka/	-	مڙڪه	مڙ-:
/mş -:	mşatál/	-	مڻبتل	مڻب-:
/mg -:	mgāna/	-	مڱانه (دورانه پيچ)	مڱ-:
/ml -:	mlā/	-	ملا	مل-:
/my -:	myāšt/	-	مياشت	مي-:

/w/ : دوه شونډيز ، بزغن . ، احتكاكي کانسو ښڻي دي . په ٽولو موقعيتونو کي راڃي :

/wir/ - وير

/žarwál/ - ژړول

/karāw/ - ڪړاو

په خچ لرونكي او بې خچه سيلاب کي راڃي :

/wəzay/ - وږي

/wəyál/ - ويل

يوازني ددې لاندي کانسو ښڻو نوسره په سرکي ساکن گرپونه جوړوي :

/wr -: wraj/ | - | ورځ | ور-: |

/wr -: wrəl/ | - | وړل | وړ-: |

/wz -: wze/ | - | وزې | وز-: |

/wl -: wlār/ | - | ولاړ | ول-: |

/wy -: wyār/ | - | وياړ | وي-: |

دوهم - مخني ژبيز :

/t/ : مخني ژبيز (ثښاښيز) ، بې بزغه ، انسداد ي کانسو ښڻي دي . په

ټولو موقعيتونو کي راڃي :

/tor / - تور

/watál / - وتل

/tūt / - توت

په خچ لرونکي اوبې خجسه سيلاب کی راځي :

/beltún / - بېلتون

/tarbúr / - تربور

يوازې د دې لاندي کانسونېتونو سره په سرکی ساکن گروپونه جوړېږي:

/tx - : txarg / - تخږگ

/tr - : tror / - تر

/tr - : trǎnga / - ترانگه

/tl - : tlal / - تل

/tw - : twān / - تو

/ty - : tyārǎ / - تياره

/d/ : مخني ژبیز ، بزغن ، انسادي کانسونېت دی . په ټولو موقعيتونو کی راځي :

/dre / - درې

/bādām / - بادام

/tod / - تود

په خچ لرونکي اوبې خجسه سيلاب کی راځي :

/wādǎ / - واده

/bidedǎ / - بيدېدل

يوازې د دې لاندي کانسونېتونو سره په سرکی گروپونه

جوړوي :

در :- درې / dr _ : dre / -

در :- درکېدل (رېپېدل) / dr _ : drakedál / -

دو :- دواړه / dw _ : dwāra / -

دیه :- دیرلس / dy _ : dyárlas / -

/t/ * : مخنی ژرېز ، بې برخه ، منقلب ، انسداډي کانسونېنت دی .
په ټولوموقعیتونو کی راځي :

ټول / tol / -

لوټول / loṭawəl / -

پټ / pət / -

په خېچ لرونکي او بې خجه سیلاب کی راځي :

بټه / batə / -

لوټه / lūta / -

یوازې د دې لاندي کانسونېنتونو سره په سر کی ساکن ګرپونه جوړوي :

تر :- تراک (مرغه) / tr _ : trāk / - ټراک (مخه)

ټو :- ټول (دسمال) / tw _ : twal / - ټوا (مخه)

/d/ : مخنی ژرېز ، برخه ، منقلب ، انسداډي کانسونېنت دی .
په ټولوموقعیتونو کی راځي :

ډېر / der / -

سودر / sodár / -

* ماډېنتورژي خام آوازونه د ریښتین په وسیله عکاسي کړي او د عکسونو څخه ی
ریښتینګرامونه تمه کړي دي ، چی د دې اثر په پای کی د فمېچي په ډول وړاندي شوي دي .

/pənd/ - پند

/dənd/ - دند

په خج لرونکي اوبې خج ه سيلاب کي راځي :

/dodáy/ - دورې

/sodár/ - سودر

/kwándə/ - کونده

د کانسوښتونو سره په سرکي ساکن گروپونه نه جوړوي .

/n/ : غځي ټريز ، بزغن ، پزني کانسوښت دي . په ټولو موقعيتونو کي راځي :

/nor/ - نور

/anǎ/ - انا

/man/ - من

په خج لرونکي اوبې خج ه سيلاب کي راځي :

/ləmán/ - لمن

/randá/ - رنده

يوازي د دې لاندې کانسوښتونو سره په سرکي ساکن گروپونه تشکيلوي :

/nj - : njaláy/ - نجلی

/nz - : nzor/ - نپور

/nd - : ndror/ - ندرور

/nş - : nşalawál/ - نښلول

/ng - : ngəstəl /	-	نغستل
/ng - : ngūšəl /	-	نگوشل
/nm - : nmānjəl /	-	نمانغل
/ny - : nyāw /	-	نيو

/n/ : غنى ٿريز ، بزغن ، پزنى ، منقلب کانسونپنت دى ، يوانڍي
دکلموپه منځ اوپاي کي راڻي :

/kaná /	-	کنه
/rūn /	-	رون

په خچ لرونکي اوپي خجـه موقعيت کي راڻي :

/kaná /	-	کنه
/kanāwá /	-	کناهه

دکلموپه سرکي نه راڻي . دنورو کانسونپنتونوسره په سرکي ساکن
گروپونه نه جوړوي .

/C/ : غنى ٿريز ، انسادي - احتکاکي ، بي بزغه کانسونپنت
دى . په ټولو موقعيتونو کي راڻي :

/cok /	-	شوک
/bacárkay /	-	بخرکي
/læc /	-	لڅ

په خچ لرونکي اوپي خجـه سيلاب کي راڻي :

/acák /	-	اشک
/calór /	-	غلور

يوازي د دې لاندي کانسونپنتونوسره په سرکي ساکن

گروپونه جوروي :

/CX -:	Cxawál/	-	خذ :-	خځول
/Cr -:	crək /	-	خړ :-	خړک
/Cr -:	críka/	-	خړ :-	خړیکه (شانگه)
/CŞ -:	cşál/	-	خښ :-	خښل
/ck -:	ckawál/	-	خک :-	خکول
/cn -:	cnəy /	-	خذ :-	خڼی (انځی)
/cw -:	cwarlas/	-	خو :-	خورلس

/l/ : غڼی ټریز ، بزغن ، انسادي - احتکاکي کانسوښت دی .
په ټولو موقعیتونو کې راځي :

/lāy /	-	خای
/ranjūr /	-	رنځور
/wraǰ /	-	ورځ

په خچ لرونکي اوبې خېجسه سیلاب کې راځي :

/līni /	-	خینی
/mínja/	-	مینځه
/jawrawál/	-	خورول

یوازې ددې لاندې کانسوښتونو سره په سر کې ساکن گروپونه جوروي :

/ǰ -:	ǰbesál /	-	خېب :-	خېښل
/ǰ -:	ǰǰǎsta /	-	خذ :-	خغاښته
/ǰw -:	ǰwar /	-	خو :-	خوړ

/č/ : غڼی ټریز ، بی بزغه ، انسادي - احتکاکي کانسوښت دی .
په ټولو موقعیتونو کې راځي :

/čərg/ - چرگ

/mečán/ - مچن

/wáč/ - وچ

په خچ لرونکي اوبې خجـه موقعيت کی راځي :

/kočáy/ - کړچي

/wəčwál/ - وچول

يوازي ددې لاندي کانسونپنتونوسره په سرکی ساکن گروپونه جوړوي:

/čr - : črapáy/ - چر-: چرپي

/čš - : čšāk/ - چيند-: چيناک

/čw - : čwār/ - چو-: چوار(څوړند)

/l/ : مخي تړيز ، انسداي-احتکاکی ، بزغن کانسونپنت دی .

په ټولو موقعيتونو کی راځي :

/jar/ - جر

/rānjá/ - رانجه

/xəj/ - خج

په خچ لرونکي اوبې خجـه سيلاب کی راځي :

/rajá/ - رجه

/jwāri/ - جواړي

يوازي ددې لاندي کانسونپنتونوسره په سرکی ساکن گروپونه جوړوي:

/jr - : jrang/ - جر-: جرنگ

جر- جرمبو (سنت-پست) /rāmbó/ - : jr/ (يوه کلمه)

جغ-: جغی (زنبیل) - /gōy/ - : g/

جو:- جوارى - jwāráy - جـ

/S/ : غنى ثريز ، بېزغە ، احتكاكي كانسونېنت دى . پە ٲولو
موقىيتونوكى راخى :

/spor/ - سپور

/hosáy/ - ھوسى

/lās/ - لاس

پەخىچ لرونكى اوبېخجە سيلاب كى راخى :

/lmasáy/ - لمسى

/saráy/ - سبرى

يوانزى ددې لاندې كانسونېنتونو سرە پە سركى ساكن گرپونە جورى :

/Sp - : spor/ - سپ :- سپور

/st - : stárga/ - ست :- سترگە

/st - : stambex/ - ست :- ستەمبىخ (كچالوتە وتەبىتى)

/sxw - : sxwandár/ - سخو :- سخوند

/sr - : sriş/ - سر :- سرىنى

/sr - : srap/ - سر :- سرپ

/sk - : skor/ - سك :- سكور

/sl - : slemānáy/ - سل :- سلەمانى (يوە مبارکە ٲەرە)

/sm - : smáca/ - سم :- سمخە

/sn - : snawál/ - سن :- سنول

/sw - : sway/ - سو :- سوى

/sy - : syālí/ - سي :- سيالى

/z/ : غني ٿريز ، بزغن ، احتڪاڪي کانسونپنٽ دي . په ٿولو
موقعيتونو کي راڻي :

zrə	-	زره
pāza	-	پزه
pyāz	-	پسان

په خچ لرونڪي اوڀي خجسه موقعيت کي راڻي :

zéray	-	زيری
zyārán	-	زيارن

يواري ددي لاندې کانسونپنٽونو سره په سر کي ساکن گروپونه څرهي :

/zb :- zbešál/	-	زب :- زريپنبل
/zd :- zdoyál/	-	زد :- زدويل
/zr :- zrb/	-	زر :- زرب
/zr :- zrə/	-	زړ :- زره
/zǵ :- zǵéra/	-	زغ :- زغه
/zg :- zgerwáy/	-	زگ :- زگپروي
/zm :- zmūz/	-	زم :- زمور
/zn :- znəl/	-	زن :- زنل (پيوندول)
/zw :- zwaz/	-	زو :- زوبن
/zy :- zyārán/	-	زي :- زيارن

/š/ : غني ٿريز ، ٻي بزغه ، احتڪاڪي کانسونپنٽ دي . په ٿولو
موقعيتونو کي راڻي :

/špa/ - شپه

/myāšt/ - میاشت

/taš/ - تش

په خج لرونکي اوبې خبه سیلاب کی راځي :

/šāra/ - ښاره

/mašrī/ - مشري

یوازي ددې لاندې کانسونېنتونو سره په سرکی ساکن
گروپونه جوړوي :

/šp - : špa/ - شپه

/št - : šta/ - شته

/šxw - : šxwand/ - شخوند

/šr - : šrang/ - شرنګ

/šr - : šrapáy/ - شړپي

/šk - : škawána/ - شکونه

/šq - : šqāra/ - شګاره (ايدواښته)

/šl - : šlawál/ - شلول

/šm - : šmer/ - شمېر

/šn - : šnāwáy/ - شنوای

/šw - : šwar/ - شوو

/sy - : šyājá/ - شپالنه (شانه)

/ž/ : غني تميز ، بزغن ، استاکي کانسونېنت دی . په ټولو موقعيتونو
کی نه راځي . یوازي دکلمو په منځ او سرکی راځي (داروپايي تړبو-

شخه د دخيلو کلمو په پای کی ليدل کيږي - مساز /masāz/ :

/žwənd/ - ثروند

/wəžál/ - وژل

په خج لرونکی او پي خجبه سيلاب کی راځي :

žámay - نړی

žāwlán - تراولن

يوانږي د دې لاندې کانسوښتونوسره په سرکی ساکن گروپونه جوړوي:

/žb - žbāra/ - ژباړه

/žr - žránda/ - ژرنده

/žq - žqorál/ - ژغورل

/žg - žga/ - ژگه (کاخ شوي ښخه)

/žw - žwənd/ - ژوند

/žy - žyára/ - ژيره (بوی)

/ž/ د ښتونږي په لهجوکی لهجوي وړياستونه لري :

/zranda/ نږنده → žránda/ ژرنده

/jranda/ جررنده

/š/ : معنی څيريز ، پي بزغه ، احتکاکي منقلب کانسوښت دي . په

ټولو موقعيتونوکی راځي :

/škār/ - ښکار

/lóšay/ - لوبښی

/gāš/ - ځاښ

په خنځ لرونکي او بې خنځه سیلاب کی راځي :

ښځه - /səzə/

ځاښی - /gəʒay/

یوازې د دې لاندې کانسونېتونو سره په سر کی ساکن گړپښه جوړېږي:

ښه :- ښپېسته (درې پاڼه) - /sp - speta/

ښک :- ښکار - /sk - škār/

ښل :- ښلونه (دانه) - /sl - slóna/

ښن :- ښنه (توځې توځې) - /sn - sna/

ښو :- ښوی - /sw - sway/

ښی :- ښیالې (لاړې) - /sy - syálme/ (یو تکه)

/S/ په پښتو ژبه کی لهجوي وړیا تونه لري . په پکتیا او مرکزي لهجه کی په [X] او په ختیځه لهجه کی په [X] سره تلفظ کیږي :

/x/ : وروستی تالوییز ، احتکاکي ، بې برخه کانسونېت دی .

/x/ : حلقې ، احتکاکي ، بې برخه کانسونېت دی .

/z/ : غځی ، څریر ، بزغ ، او بېدونکی احتکاکي کانسونېت دی .

په ټولو موقعیتونو کی راځي :

بزغ - /zəg/

وږی - /wəzay/

کوږ - /koz/

په خنځ لرونکي او بې خنځه سیلاب کی راځي :

/zira/ - بزیره

/wazma/ - وینه

یوانی ددی لاندی کانسوینتو فوسره په سرکی ساکن گروپونه
جسوری:

/zd - : zden/ - بزدن

/zǵ - : zǵánja/ - بزخانه (میزه)

/zm - : zmanj/ - بزمنج

/zw - : zwaʒ/ - بزوز

/z/ په پښتوکی دالصجوبی وړیا تونه لري:

/g/ وروسق نیزه، بزغن، انسادی کانسوینت دی

/ʔ/ منخ تالویر، بزغن، احتکاکي کانسوینت دی

// غق ټریز، خنډیز، بزغن کانسوینت دی. په ټولو وفتوونو کی
راځي:

/lmar/ - لمر

/calór/ - خلود

/mal/ - مل

په خج لرونکی او پخجه سیلاب کی راځي:

/tālū/ - تالو

/ləmán/ - لمن

یوانی ددی لاندی کانسوینتو فوسره په سرکی ساکن گروپونه تشکیلوي:

/la - : laʒ/ - لند: نیسل (کده کول)

/lǵ - : lǵúnay/ - لغ: لغونی (خادون کتو)

/lm - : lmar/ - لم: لمر

لو :- لوږه /lwəzə/ :- /lw
 لږ :- لږاشه (ښږ) /lydʒə/ :- /ly

۱۱/ : غځې ټرېز ، بزغن ، پرېدونکي کانسوښت دی . په ټولو موقعيتونو کې راځي :

روځ - /roʒ/ -
 درځ - /darʒ/ -
 کور - /kor/ -

په څه څه لرونکي اوږې خجسه سيلاب کې راځي :

رږه - /rəbrə/ -
 روښانه - /roʒəna/ -

يوځي ددې لاندې کانسوښتونو سره په سر کې ساکن گروپونه جوړوي :

څ :- څښل /rxəyəl/ :- /rx
 ږ :- ږښتل /rəʒəstəl/ :- /rəʒ
 د :- دځ /rwəʒ/ :- /rw
 پ :- پاشه (رښه) /ryəʒə/ :- /ry

۱۲/ : غځې ټرېز ، بزغن ، اوږدونکي ، يوږيز کانسوښت دی . په ټولو موقعيتونو کې راځي :

روند - /ründ/ -
 اړخ - /arx/ -
 ندی - /zor/ -

په څه څه لرونکي اوږې خجسه سيلاب کې راځي :

مراوی - /mrəway/ -

فصل - /zarawá/

دکلمو په سرکی دکانسونښتونو سره د ساکنو گروپونو د لومړي غړي په
حيث نه راځي :

دریم - منځنی ژبیز :

/y/ : منځنی ژبیز ، بزغن کانسوښت دی . په ټولو موقعیتونو کې راځي :

/yæz/ - یز

/zalmyān/ - نځایان

/pāy/ - پای

په خج لرونکي اوبې خجبه سیلاب کې راځي :

/sarāy/ - سړی

/yargā́l/ - یرغل

په سرکی دکانسونښتونو سره د ساکنو گروپونو د لومړي غړي په
حيث نه راځي . یوازي په ځینو لهجوکې د /w/ سره د ساکن گروپ
د لومړي غړي په حيث راتلای شي ، لکه : /ywdāze/ .

شپږم - وروستی ژبیز :

/k/ : وروستی ژبیز ، انسدادی یې بزغه لږ تنفسي خامیت لرونکی کانسوښت
دی . په ټولو موقعیتونو کې راځي :

/kor/ - کور

/škār/ - ښکار

/cok/ - غول

په خج لرونکي اوبې خجبه موقعیت کې راځي :

/atkal/ - اټکل

/karwara/ - کسروږه

یوازې د ې لاندې کانسونېټونو سره ساکن گروپونه تشکیلوي:

/kr --: krápənd/ - کر-: کرپند

/kr --: krūp/ - کر-: کړوپ

/ks --: ksəl/ - کس-: کسل

/kʂ --: kʂəl/ - کښ-: کښل

/kl --: klak/ - کل-: کلک

/kw --: kwáta/ - کو-: کوټه

کی-: کیښی (دښتی برف) - /ky --: kyánay/ کیښه

19/ : وروستی تریز ، بزغڼ ، انځدې کانسونېټ دی . په ټولو

موقعیتونو کې راځي :

/garandáy/ - گړندی

/jaḡrán/ - جگړن

/dāg/ - ډاگ

په خچ لرونکي او بې خچه سیلاب کې راځي :

/cargánd/ - څرگند

/pərgə/ - پرگه

یوازې د دې لاندې کانسونېټونو سره په سر کې ساکن گروپونه جوړوي:

/gr --: grān/ - گر-: گران

/gr --: graz/ - گر-: گرز

/gl --: gləd/ - گل-: گل (سټریلی)

گو :- گوتہ /gwəta/ :- gw
گی :- گیپو (زنبیل) /gyācū/ :- gy

پنجم - حلقی :

/q/ : حلقی ، انسدادی ، بی زغہ کانسوننٹ دی ، پہ نولومو قیونو کی راخی :

/qānūn/ - قانون
/haqiqāt/ - حقیقت
/barq/ - برق
/haq/ - حق

پہ خج لرونکی اوپی خجہ سیلاب کی راخی :

/baqā/ - باقی
/haqāyēq/ - حقایق
/qānūn/ - قانون

/q/ پہ پینتوڑیہ کی دخیل کانسوننٹ دی ، پی پہ دخیلو کلمو کی راخی ،
خوبہ عامہ اولسی سطحہ کی پہ /k/ بدلیری *

/bark/ — /barq/ برق
/hak/ — /haq/ حق
/kānūn/ — /qānūn/ قانون

داسی نور

پہ ساکن گروپ کی دلومری غری پہ جیث نہ راخی .

* کلمہ /q/ پہ /x/ ہم بدلیری ، نکه : صندوق د سوندخ .

/x/ : حلقی ، احتساکي بي بزغه کانسونېنت دی . په ټولو موقعونو کې راځي :

/xoʒ/ - خوږ

/tūxǎ/ - ټوخا

/trix/ - تريخ

په خج لرونکي او بي خجبه موقعيت کې راځي :

/xāwra/ - خاوره

/xatíʃ/ - ختيځ

يوانيزي د دې لاندې کانسونېنتونو سره په سر کې ساکن گروپونه جوړوي :

/xp -: xparawál/ - خپ- : خپرول

/xr -: xrǎra/ - خر- : خړاي

/xɾ -: xɾap/ - خر- : خړپ

/xs -: xsay/ - خسه- : خسي (غږی يوق) (يوه کله)

/xš -: xšūy/ - خشه- : خشوی

/xʃ -: xʃay/ - خښه- : خښی (تالې) (يوه کله)

/xl -: xlās/ - خل- : خلاص

/xn -: xna/ - خند- : نښه (سنگ پای) (يوه کله)

/xŋ -: xŋa/ - خڼه- : خڼه (بند بند کول) (يوه کله)

/xw -: xwǎ/ - خو- : خوا

/xy -: xyǎl/ - خپ- : خيال

/g/ : حلقی ، احتساکي ، پرض کانسونېنت دی . په ټولو موقعونو کې راځي :

/gar/ - غر

/marǵalára/ - مرغلاره

/roq/

روغ

په خنځ لرونکي اوبې خنځه موقعت کې راځي :

/qāra/

-

څارۍ

/qanām/

-

غنم

یوازې د دې لاندې کانسونېټونو سره په سر کې ساکن گروپونه تشکیلوي:

/qb : qbarq/

-

غږ-: خبرگ

/qr : qračay/

-

غر-: غرچي

/qr : qrap/

-

غم-: غرپ

/ql : qlā/

-

خلا-: خلا

/qn : qnāra/

-

غنډ-: څنار (غرغږوخی)

/qw : qwaz/

-

خو-: خوږ

/qy : qyāra/

-

غیډ-: غیره (لوره خړ)

شپږم - ستونیز:

۹/ : ستونیز، بزغن، انسداي کانسونېټ دی. د کلمو په سر اوسنځ کې راځي:

/qādāt/

-

عادت

/qibādāt/

-

عبادت

/waqdā/

-

وعدہ

د کانسونېټونو سره په سر کې ساکن گروپونه نه جوړوي.

۹/ په پښتو ژبه کې دخپل کانسونېټ دی چی په دخپلو عربي کلمو کې راځي. په عامه اولسي سطحه کې دغه کانسونېټ په دخپلو عربي

کلموکی له منځه ئې . که پېړۍ د عربي دخپلو کلمو د سیلابونو په
سر کې راغلی وي ، نو په وینا کې / ۹ / له منځه ئې او کلمه په هغه واول

سره شروع کېږي چی تر / ۹ / اوروسته راغلی وي :

عاد / ʔādát / ← / ʔādát /

عسکر / ʔaskár / ← / ʔaskár /

عبادت / ʔibādát / ← / ʔibādát /

همداراز ، د کلمو په منځ کې هم / ۹ / لویږي او یوازې په هغه واول

اکتفا کېږي ، چی تر / ۹ / دمخه راغلی وي :

مستعمل / mustaʔmál / ← / mustamál /

استعمال / ʔstʔmál / ← / ʔstʔmál /

مگر د باسواده کسانو په وینا وکی اکثرأ د کلمو په سراو منځ کې / ۹ /

ویل کېږي ، خود کلمو په پای کې له منځه ئې او کلمه پر هغه واول پای

ته رسیږي ، چی تر / ۹ / دمخه راغلی وي :

د کلمو په سراو منځ کې :

عبادت - / ʔibādát /

وحده - / waʔdá /

استعمال - / ʔstʔmál /

د کلمو په پای کې :

موضوع / mawzúʔ / ← / mawzóʔ /

شروع / šuróʔ / ← / šuróʔ /

/h/ : ستونيز . احتياكي . بي بزغه ، نفسي کانسونېنت دي . يوازي
دکلمو په سراوونځ کې راځي :

/her/	-	هیر
/har/	-	هر
/sahār/	-	سهار
/bahír/	-	بهير

په خچ لرونکي او بې خچه سيلاب کې راځي :

/wahá/	-	وهل
/bahír/	-	بهير
/hergwál/	-	هيروال
/hándwāná/	-	هندوانه

يوازي د دې لاندې کانسونېنت سره په سر کې ساکن گروپ جوړ وي :

هله : هله هل (د پېر وخته دوو پر) - /hlahál/ : — /hl/ (په لړ)
(جلا کول)

د /h/ قوېم په عامه اولسي وينا کې نه ويل کېږي او په /a/ بدلېږي :

/alák/ ← /halák/ هلك

/agáy/ ← /hagáy/ هگی

/saār/ ← /sahār/ سهار

په عربي دخپلو کلمو کې يوازې کانسونېنتونه شته ، چې پستانه يې د عربي تېرو
په شان تلفظ کولای نه شي . نفسي کانسونېنتونه ، معمولاً ، په پښتو

تريه کي په لاندي ډول بدليږي :

ث /θ/ ، ص /s/ ← /s/

ح /h/ ← /h/

ذ /d/ ، غ /z/ ، ځ /ʒ/ ← /z/

ط /t/ ← /t/

د پښتو ژبې د دفتانگونو مسأله

مخکې له دې چې پوه شو د غیزو ترکیبونو وړ غیر و، چې په پښتو ژبه کې دفتانگونه بلل شوي دي. ضروري ښکاري چې دامسأله وڅېړل شي چې په ژبپوهنیزو څېړنو کې دفتانگ څه ته وايي؟

دلته به د دفتانگونو په ارتباط د څو پوهانو تعریفونه راوړو، چې د پروفیسر ږیندېر په مشهور اثر "عمومي فونیم پېژندنه" کې راوړل شوي دي.

"د زوو واولونو داسې ترکیب دفتانگ گڼي، چې د دې ترکیب یو څېړی خپل سیلاب جوړونکی استعداد له لاسه ورکوي. سیویرس د دې تعریف په پیروي یوازې دومره زیاتوي، چې هغه غږ چې خپل سیلاب جوړونکی خصلت له لاسه ورکوي د سېمی واول یا واول ونډه په نامه یادوي. د فیتز توضیح هم اساساً د پورتنیو تعریفونو سره توپیر نه لري. دی لیکي:

نله چې و واولونه په یوه ترکیب کې یوله بل سره راشي، چې یو بې خجبه واول د بل خج لسرونکي واول سره یوځای کیږي، نو دغسې یوځای کېدو ته دفتانگ او بې خجبه برخې ته یې واول ونډه وايي.

د دفتانگونو په برخه کې د سیویرس نظر د پورتنیو تعریفونو سره

څه توپیر لري . دی په یوه سیلاب د دور واولونو دفتانګ بولي
اودفتانګونه پر درو دلو وېشي :

۱ ، که هغه واول چی دسیلاب لوړه څوکه جوړوي ترخپل
همبرغه څکي راځي وي دې ته " لوېدونکی " دفتانګ وايي ؛

۲ ، که هغه واول چی ددفتانګ لوړه څوکه جوړوي ترخپل
همبرغه وروسته واقع وي ، نو دې ته " جگېدونکی " دفتانګ وايي ؛

۳ ، " متوازن دفتانګ - چی په ترکیب کی دواړه واولونه
همافله توازن ولري . داسي چی په دې ترکیب کی دانه شي تاکل
کېدای چی ددواړو واولونو څخه کوم یو یې دسیلاب څوکه
جوړوي . اکادمیک شپږ په لومړی اودوهم تپ دغیر حقیقی او
دویم تپ دحقیقی دفتانګونو په نامه یاد کړي دي . یعنی په
حقیقی تپ کی دواړه واولونه دسیلاب په واحد پایښت کی یو
ډول اومساوي رول لري " . (۵۹)

کله چی په ژبنيو څېړنوکی ددفتانګونو پرمسأله بحث کېږي ، نوموړی
په ترکیبونوکی د دور واولونو مسأله طرحه وي ، نه دواړونو او کانسوښتونو
دیو لځای کېدو مسأله .

دفتانګ په فونیم پېژندنه کی یوه خاصه اصطلاح ده ، چی هم د فونیتیکس
اوهم د فونیمیکس (فونولوژي) له نظره توضیح کېدای شي . د فونیتیکس له نظره د
دور واولونو هغه ترکیب ، چی دیوه آواز په ډول تلفظ کېږي دفتانګ په نامه یادېږي .
که څه هم دا واولونه دیوې ژبې په بزغیې جوړښت کی د بېلو بېلو فونیمونو په حیث
موجود وي . دغه ډول ترکیبونه غیر حقیقی دفتانګونه دي . د فونولوژي له نظره دفتانګ د دور واولونو

هغه ترکیب ته ویلای شو چې :

۱- دواړه واولونه د یوه آواز حیثیت ولري ؛

۲- دواړه واولونه په یوه سیلاب کې وویل شي ؛

۳- دواړه واولونه د یوه سیلاب د هسټي په جوړښت کې مساوي برخه ولري ؛

۴- د دواړو واولونو ترمنځ سنیلابیک سرحد جوړنه شي ؛

۵- نه تجزیه کېدونکی وي ؛

۶- دواړه واولونه یو غونیم تشکیل کړي .

هره ژبه ځان ته خاص بن‌غیر رغښت لري او د دفتانگونو مسأله هم باید د هرې ژبې په خاص بن‌غیر جوړښت کې وڅېړل شي .

نوموړې په ثرښو څېړنو کې (وگورئ ددې اثر لومړۍ فصل) دغسې

بن‌غیر و ترکیبونو ته دفتانگونه ویل شوي دي :

[ay] : soráy , wray , zalmáy

[āy] : jāy , srāy , pāy

[əy] : xwaláy , haqáy , njaláy

[ay][oy] : zūy[zoy] lūy[loy]

[aw] : law , palaw , kandaw

[ew] : dew , lewrá

[iw] : tiw , tiwtiwák

[aw]: katāw.

د پښتو توضحاتو او څرگندولو پر اساس د پښتو ژبې د غسي بڼيزو ترکیبونو ته دفتانگونه ، نه شو ویلای . هغه وخت یو بڼيز ترکیب دفتانگونه بللای شو ، چې فونولوجیک واحد وي (البته ، د فونولوجی له نظره) . مگر د پښتو ژبې د فونیمي رغښت له پلوه څرگندېږي چې پورتني بڼيز ترکیبونه دفتانگونه نه دي ، بلکې د دوو بېلو فونیمونو ترکیبونه دي ، چې هر یو یې د پښتو ژبې په بڼيز سیستم کې جلا جلا موجودیت لري . هم د بڼيز سیستم هم د فرنیټیکس اوسم د فونولوجی له پلوه توضیح کېدای شي .

د پښتو ژبې د پورتنيو ترکیبونو دوه غړي - /w/ /y/ یې کومه شکه کانسونښتونه اونور غړي یې واولونه دي . د مخچ داداله پلوه یو واول او یو کانسونښت که هر څومره متصل هم ادا شي ، بیا هم د دوامه دادا مخچونه سره بېل دي اودا دوامه دیوه مخچ څخه نه شي ادا کېدای .

په هغو ژبو کې چې دفتانگونه یې د دوو واولونو څخه جوړېږي ، نو دوامه واولونه دیوه مخچ څخه ادا کېدای شي . د دې علت دادی ، چې دغه واولونه به د مخچ له پلوه سره نږدې وي . په دغو ژبو کې د دفتانگونه دوامه غړي نه تجربه کېدونکي خصوصیت لري او یو فونیم تشکیلوي .

د اچې /w, y/ واول وزمه یاسیې واول بلل شوي ، علت به یې ښایي دا وي چې داسنانتونه دي . نه یوازې دا ، بلکې ټول سنانټونه د فزیولوجیکي خصوصیاتو له پلوه د واولونو سره ، لکه څنګه چې توپیرونه لري ، یوڅه شباتونه هم لري ، مگر واولونه ، نه دي . سر پرته پر دې چې /w, y/ د فزیولوجیکي خصوصیاتو پر اساس د واولونو سره توپیر لري او د کانسونښتونو په ډله کې راځي ، د پښتو ژبې په بڼيز جوړښت کې یې هم توپیر د واولونو سره څرګند ډول لېدل کېږي :

۱- هېڅکله /w/ /y/ د نورو کانسونښتونو په شان د سیلاب د غړي په حیث د سیلاب څوکه اوهسته نه جوړوي . په داسي حال کې چې واولونه

سیلاب جو روئی دی اود سیلاب دهستی په حیث راځي .

۲ - واولونه میڅکله په پښتو ژبه کی دکانسو پښتونو سره ساکن گرځونه نه جوړوي . په داسي حال کی چی /w/o/y/ د ساکنو گرځونو د غړو په حیث راځي :

wray , wraɪ , wlaɪ , wyaɪ , byā ,
pyōz , zyār , myānəy

اونور

دقونونو چی له نظر د پښتو ژبې برخیز ترکیبونه چی د دختالگوونو په نامه یاد شوي دي ، دختالگوونو یې نه شو بللای ، داځکه چی :

۱- دواړه غړي یې یو آواز نه شي جوړولای . ځکه یو واول دی او کانسو پښت دی ؛

۲ - دواړه غړي یې د یوه سیلاب دهستی په جوړښت کی مساوي برخه نه لري ؛

۳ - تجزیه کېدونکی دي او خپل سیلابک پایښت نه شي ساتلای :

pāw ——— dwa pāwa

jāy ——— la jāya ...

law ——— la lawa ...

Sarāy ——— ɪ sarāya ...

pāy ——— tar pāya ...

lewā ——— lewār

yaw ——— yawá, la yawá korá ...

dew ——— dewán ...

اوداسی نور

۴ - د ترکیب دواړه غړي یو نوښم ته جوړوي ، بلکې هر غړی یې جلا
غوښم دی . د دفتانگونو د غښلولو په پروسه کې د فوټولوچي له تکراره اصلي
مسأله هم دغه ده ، چې د ترکیب هر غړی جلا جلا غوښتونه دي او که
دواړه غړي یې یو غوښم جوړوي . که چیرې دواړه غړي یو غوښم جوړوي ،
نو دغسې ترکیب ته حقیقي دفتانگ ويل کېږي .

- دریم فصل -

پره سودیکه

پره سودیکه یوه ژبپوهنیزه اصطلاح ده . دا اصطلاح په روسي ژبه کی - پره سودیکه یا پره سودیه ، په انگلیسي ژبه کی - *Prosody* ، په فرانسوي ژبه کی - *Prosodie* ، په جرمني ژبه کی - *Prosodie* ، په هسپانوي ژبه کی - *Prosodia* ده . (۶۰)

تر دې عنوان لاندې یولس ژبني پدیدې ، لکه ، سیلاب ، خج او آهنگ راځي ، چی معمولاً د فونیم پېژندنې په ځینو آثارو کی تر څېړنې لاندې نیول کیږي . دغو پدیدو ته سوپراسیګمنټ *Supra Segment* هم ویل کیږي .

نرموز په ژبپوهنیزو آثارو کی ، چی په کابل پوهنتون کی د درسو کتابونو حیثیت لري ، په اوسني وخت کی هم دغو پدیدو ته فونیمونه ویل شوي دي . (۶۱) په دغولیکنو کی د پښتو ژبې فونیمونه او د دري

۶۰. اخمانوه ، و. س. د ژبپوهنیزو اصطلاحاتو قاموس . مسکو ، ۱۹۳۲ ، ۳۶۷ خ .

۶۱. الهام ، پوهنوال محمدیم . روش جدید در تحقیق دستور زبان دری . پوهنځی *

ثربی فونیمونه پر دوو گروپونو وېشل شوي دي :

مقطعه فونیمونه او عرضی فونیمونه .

دغسې ثربیو پدیدو ، لکه ، خچ او آهنگ ته عرضی فونیمونه وېل شوي دي . مگر په دې نه پوهیږئ چې سیلاب ولې په دې برخه کې همېر شوي دي . ځکه چې سیلاب هم یوه پره سودیکه پدیده بلکه ، خچ او آهنگ .

دا پدیدې هیڅ ډول فونیمونه نه دي . په دې کې شک نه شته چې سیلاب ، خچ او آهنگ د بېلو بېلو ثربو د جوړښت له پلوه کله فونیتکي او کله کله هم فونولوجیکي خصوصیتونه لري .

په پښتو ژبه کې اوډنری په اکثر و ژبو کې ، چې غیر سیلابیک جوړښت لري ، سیلاب فونولوجیکي خصوصیت نه لري . په دغسې ژبو کې سیلاب او د سیلاب بېلونه د معنا سره ارتباط نه لري . ځکه نو سیلاب یو فونولوجیکي واحد نه دی . مگر په هغو ژبو کې چې سیلابیک جوړښت لري ، د سیلاب برید او سرحد تل د هورنیم د سرحد سره مطابقت لري ، نو کېدای شي چې په دغسې ژبو کې سیلاب د سیلاب - فونیم د افادې د شکل په حیث وڅېړل شي . (۶۲)

همدارنگه ، د خچ په ارتباط هم ویلای شو ، چې که څه هم خچ په ځینو پښتو کلمو کې معنوی بېلوالی راوستلای شي ، خو په هیڅ صورت فونیم نه دی (په اصطلاح عرضی فونیم نه دی) . خچ یې له فونیمونو اصلاً موجودیت نه لري . خچ د ژبو د بزرغیز جوړښت په

* ادبیات و علوم بشري . کابل ، ۱۳۴۹ ، ۵۰ څ .

- د پښتو گرامر طرحه . وېزمه (مجله) . ۳۰۲ گڼه ، ۱۳۴۴ - ۹ . مین ، پوهندوی

حسین . دستور زبان دري . بخش نخست صرف (فونولوژي و مورفولوژي) . پوهنتون کابل ۱۹۸۰ څ .

۶۲ . زیندر ، ل . ر . عمومی فونیم پېژندنه . مسکو ، ۱۹۷۶ ، ۲۵۷ څ .

ارتباط د کلمه په خاصو موقعیتونو کې د فونیمونو یو خصوصیت دی ، چې د همدې خصوصیت پر اساس د یوه فونیم الوتونونه سره بېلېږي - خچ لرونکی الوتون او بې خچه الوتون . خچ ، اصلاً بې له فونیمه په جلا او مستقل ډول نه کوم آواز دی او نه هم تلفظ کېدای شي .

خچ د یوه فونیم د الوتونو د بېلولو او ټاکلو د ځانګړتیاوو څخه یو خصوصیت دی . موږ په پښتو ژبه کې د یوه فونیم خچ لرونکی الوتون او بې خچه الوتون لرو ، خچ لرونکی سیلاب او بې خچه سیلاب لرو ، چې یوې ډلې په نسبت زیات او بل یې ډلې په نسبت په لږ فشار سره وېل کېږي .

همدارنګه ، آهنگ هم د ژبې د بڼې یو خصوصیت دی . آهنگ د وینا د ویزې بڼې یو حتمي خصوصیت دی او بې له آهنگه وینا ممکنه نه ده . په دې کې هم شک نه شته چې آهنگ د جملو د معنا سره ارتباط لري او د آهنگ په بدلېدو سره د نحوی ترکیبونو او جملو معنا بدلېږي . دلته هم څرګنده ده ، چې آهنگ پخپله کومه مستقلة ژبني نښه یا علامه نه ده ، او نه هم کوم ژبني واحد دی ، بلکې د نحوی واحدونو د نورو خصوصیتونو په څنګ کې یو خصوصیت دی .

د فونیم مفهوم او خصوصیتونه پر خپل ځای شپړل شوي دي . د دې د پاره چې د پره سوډیکي پدیدو او فونیمونو ترمنځ توپيرونه په ښه ډول څرګند شي ، نو لازمه ده ، چې هره پره سوډیکي پدیده د پښتو ژبې د بڼې یو رغښت پر اساس وڅېړل او وپېژندل شي .

لغوي خج :

لغوي خج هغه آوازونه سره يوځای کوي ، چې د کلمې بڼه جوړوي .
که چيرې يوه کلمه تر يوه نريات سيلابونه ولري ، نو خج لرونکی
سيلاب نور سيلابونه تر خپل تسلسل لاندې راوړي او ټول سره تړي . که
چيرې يوه کلمه دوه سيلابونه وي ، نو خج دوه بريدونه لري - خج
لرونکی اولې خچه . که چيرې يوه کلمه تر دوو نريات سيلابونه
ولري ، نو په هغه صورت کې مهم خج لرونکی سيلاب توحيدى وظيفه
اجرا کوي . د خج توحيد پدونکې وظيفه د کلمې د فونېکې بڼې ، يعنې
د کلمو د آوازونو په تنظيم کې مهم رول لري . مثلاً ، د بې خچه
واولو نو خصوصيت د خج لرونکو سيلابونو په ارتباط د دوى په موقعيت
پورې اړه لري .

په پښتو ژبه کې چې د يوه واول بې خچه الفون راځي ، خج
لرونکی الفون يې نه شي راتلاى . د کلمو پېژندنه ، خصوصاً ، د بېلو
مفاهيمو په صورت کې ، د خج لرونکي سيلاب د سم درک پر اساس
تر سره کيږي .

د فونولوژي له نظره ، د خج په ارتباط ، مهمه او اساسي مسأله په
کلمه کې د خج موقعيت دي . خج په بېلو بېلو ژبو کې مختلف خصوصيتونه
لري . د ژبپوهانو په حواله په نړۍ کې داسې ژبې شته ، چې لغوي خج

نه لري . په هغو ژبو کې چې لغوي خچ شته هغه هم د خصوصیتونو او موقعیتونو له پلوه فرق سره لري . په ځینو ژبو کې لغوي خچ یو معین ټاکلی ځای لري . په ځینو ژبو کې بیا د موقعیت له پلوه متحرک وي ، یعنی په کلمو کې یو معین ځای نه لري . په دې معنا چې په ځینو کلمو کې خچ پر لومړي سیلاب ، ځینو کلمو کې پر منځني سیلاب او په ځینو کلمو کې پر وروستي سیلاب راځي .

د پښتو ژبې هره کلمه ځان ته ټاکلی خچ لري ، خود د سره خبره ده ، چې د ټولو کلمو د خچ ځای او موقعیت یو نه دی . په ځینو کلمو کې پر لومړي سیلاب راځي (اوسپنه) ، په ځینو کلمو کې پر منځني سیلاب راځي (لوړوالی) او په ځینو کلمو کې پر وروستي سیلاب راځي (پروڼ) .

په ځینو ژبو کې خچ معین موقعیت لري . مثلاً ، " په ترکي ژبه کې خچ د کلمو پر وروستي سیلاب ، په هنګري او چېکي ژبو کې خچ د کلمو پر لومړي سیلاب ، او په پولنډي ژبه کې خچ په کلمو کې د پای له خوا پر دوهم سیلاب راځي " . (۶۳)

د فونولوژۍ له نظره ، د لغوي خچ اساسی خصوصیت دادی ، چې د کلمې د بڼې غیزې بڼې یو حتمي خصوصیت دی (البته ، په هغو ژبو کې چې لغوي خچ لري) .

د پښتو ژبې د لاندې کلمې پر وروستي سیلاب خچ لري :

کوټه / kotá / ، لمبه / lambá / ، توده / tawdá / ،
که چیرې د خچ ځای بدل شي ، نو کلمې پریځيږي : / kóta / ،
/ táwda / ، / lámba /

دغه برخيز ترکیبونه د پښتو ژبې د برخيز جوړښت د فونيمونو يې مفهومه
 ترکیبونه دي ، لځکه چې په پښتو ژبه کې داسې کلمې نه شته . که چيرې
 دځای په بدلېدو سره بيا هم کلمه خپل مفهوم او بڼه وساتي او يې ننگه
 نه شي ، نو د دې علت به په پښتو ژبه کې د يوې کلمې د دوو له معنوي وړانګو
 موجوديت وي ، لکه .

بڼه /bāna/ او بڼه /bāná/ ، چې دواړې له معنوي
 بڼې په پښتو ژبه کې شته او د ژبې په سطحه کې دځ دځای بدلېدل کوم
 بدلون نه راوړي او کلمه نه يې معنا کوي .

په پښتو ژبه کې دځ فونولوجيکي مهم خصوصيت دادی ، چې په ځينو
 مواردو کې هم د کلمو د جوړونې او هم مورفولوجيکي وظيفه اجرا
 کوي ، البته نه په کلي ټول اړخه هم ټول ژبني سيستم په سطحه کې :

الف ، د کلمو جوړونې وظيفه :

/ğūṭa/	-	غوټه
/ğatá/	-	غوټه
/škāri/	-	ښکاري
/škārí/	-	ښکاري
/wārə/	-	واړه
/wārá/	-	واړه
/téra/	-	ټېره
/terá/	-	ټېره

جور - /joro/

جور - /joró/

ب ، مورفولوجيکي وظیفه :

نوتل - /nanawatál/ (استقراری فعل)

نوتل - /nánawatál/ (مطلق فعل)

پوري وتل - /pūriwatál/ (استقراری فعل)

پوري وتل - /pūriwatál/ (مطلق فعل)

پريوتل - /prewatál/ (استقراری فعل)

پريوتل - /préwatál/ (مطلق فعل)

گته - /gáta/ (اسم)

گته - /gatá/ (استقراری فعل)

سره له دې چې لغوي خچ په حینمو مواردو کی دکلمو جور وني او

مورفولوجيکي وظیفه اجرا کوي ، بيا هم فریم نه ، بلکي دفویم دیوه الوتون

خصوصیت دی . پي خچه واولونه کوم خاص فویمه ونه ، نه ، بلکي

دخچ لرونکو الوتونو موقعیتی الوتونونه دي .

خچ ، سربره پر پورتنيو خصوصیتونو ، د خپلې مختلف اسپیکټو

لري . چې د ژبپوهني د یوې خاصې شانګي - اکسینتولوجی له خوا

هر اړخیزه تحلیل کیږي . دلته یې یوازې د دې اثر د موضوع په

ارتباط خصوصیتونه وښودل شول

سیلاب :

سیلاب - ۱ پرکوچنی وینز واحد دی . دوینا په وخت کی وینا پروړو وړو
توږ پیلېږي ، چی په خپلو منځو کی اړیکې سره لري . دا وړې وړې توږي دسیلابونو
په نامه یادېږي . سیلابونه د مختلفو ژبو د جوړښت له پلوه متفـاوت
خصوصیتونه لري .

په هغو ژبو کی چی سیلابیک جوړښت لري ، دسیلاب سرحد تل د موخیم
د سرحد سره مطابقت لري ، نوځکه کېدای شي چی په دغسې ژبو کی سیلاب
دسیلاب - فونیم د شرکند وني د شکل په حیث مطالعه شي . (۶۵)

دغو ژبو نه سیلابیک ژبی ویل کېږي ، ځکه چی سیلابونه د معنا و سره
ارتباط لري . په هغو ژبو کی چی غیر سیلابیک ، فونیمي جوړښت لري ، سیلاب
د معنا سره ارتباط نه لري . ځکه نو په دغو ژبو کی سیلاب فونولوجیکي
ارزست نه لري او په هیڅ صورت فونولوجیکي واحد (فونیم)
نه دی . پښتو ژبه هم په دې گروپ ژبو کی راځي . نو د پښتو ژبي یو غیر جوړښت

۶۵. نېنډر ، ل. ر. - عمومي فونیم پېژندنه . مسکو ، ۱۹۷۹ ، ۱۵۱ څ. ۱۰

په ارتباط سیلاب داسی تعریفولای شو :

سیلاب دېرکو چنی ، نه تجزیه کېدونکی ویز واحد دی چی د
معنাসره ارتباط نه لري . نه تجزیه کېدونکی داسی توضیح کېدای شي :
کله چی غږوک په پښتو ژبه بزغیږي اوموږ بڼه غوږ ورته
وښو ، نو د اوږدو څخه دا احساس کوو چی دده وینا پروږو وږو
ویزو برخو بېلږي . کله چی په خپله بزغیږو بیا هم دا احساس کوو ،
چی د وینا په وخت کی د صوتی غږ فشار په متناوب ډول کله جگړي او
ارکله ټیټږي او وینا په طبیعی ډول پر وږو وږو ټوټو بېلږي . دغه
وړې وړې ټوټې (سیلابونه) پر نورو ټوټو نه تجزیه کیږي . ځکه
چی که پیری په دې وږو وږو ټوټو کی د تجزیې پروسه پرمخ بوږو ، نو په
هغه صورت کی د سیلابونو د ساحې څخه ورو ، او د فریمونو د بېلولي او
ټاکلو ساحې ته داخلېږو ، یعنی دا وړې ټوټې پر نورو سیلابیکو ټوټو نه ،
بلکې پر فریمونو جلا کولای شو ، د مثال په ډول :

شپاړسم کلمه په وینا کی پردرو ویزو ټوټو [špā - rə - sám]

بېلږي . لري ټوټې ته یی یو سیلاب ویل کیږي . په دې حساب
" شپاړسم " درې سیلابیزه کلمه ده . که چیري دا کلمه په دې ډول
ووېل شي ، چی نه ویل کیږي [špār - a - sám] ، بیا هم د کلمې په
معنا کی کوم بدلون نه راځي ، خو په دې صورت کی د کلمې طبیعی
لفظ ښکېږي . په طبیعی وینا کی [špār - a - sám] نه ویل کیږي

او دا ډول ويل د پښتو ژبې د ويز سيستم سره توافق نه لري . که موږ د پښتو ژبې يوه خوسه سيلابيزه کلمه هرڅومره ورو هم تلفظ کړو او گوښښ وکړو چې سربېره پر اصلي ويزو ټوټو نور سرحدونه پکښې خلق کړو ، بيا هم په دې نه بريالي کيږو چې سربېره پر طبيعي ويزو ټوټو ، پر نورو ټوټو يې تجزيه کړو ، البته په طبيعي وينا کې . مگر د اصلي وړې ټوټې پر نورو برخو وېشلاى شو ، خود ابرخي به سيلابونه ، نه ، بلکې فونيمونه وي .

سيلابونه د ژبو د جوړښت له پلوه ځان ته خاصې ځانگړتياوي لري . سيلاب په پښتو ژبه کې د واولونو او کانسونښتونو د ترکيب او ترتيب له پلوه داسې ډولونه او خصوصيتونه لري :

1 -	و	-	/a-da/
2 -	وک	-	/ās/
3 -	وکک	-	/arg/
4 -	ک و	-	/tā/
5 -	ک وک	-	/tor/
6 -	کک و	-	/zmā/
7 -	کک وک	-	/spor/
8 -	کک وکک	-	/zṁanj/
9 -	ککک وکک	-	/šxwand/

دسیلاب د پورتنیو ولونځو دې قیچې ته رسیږو چې :

۱- په پښتو ژبه کې یوازې یو واول هم یو سیلاب جوړولای

شي (/a- ʔa/) :

۲- په پښتو ژبه کې هم خلاص او هم تړلي سیلابونه شته (/ta , ās/) :

۳- یو واول او یو کانسونېنټ ، یا یو کانسونېنټ او یو واول هم

یو سیلاب جوړولای شي (/as , ša/) :

۴- یو واول او دوه کانسونېنټونه یو سیلاب جوړولای شي (/arg/) :

۵- د یوه کانسونېنټ ، یوه واول او یوه کانسونېنټ څخه یو سیلاب

جوړېدای شي (/lor/) :

۶- دوه کانسونېنټونه او یو واول هم یو سیلاب جوړوي (/pša/) :

۷- دوه کانسونېنټونه ، یو واول او یو کانسونېنټ یو سیلاب جوړوي (/špa/) :

۸- دوه کانسونېنټونه ، یو واول ، دوه کانسونېنټونه هم یو سیلاب

جوړولای شي (/prāng/) :

۹- درې کانسونېنټونه ، یو واول ، دوه کانسونېنټونه یو سیلاب

کېدای شي (/šxwand/) :

۱۰- یوازې کانسونېنټونه سیلاب نه شي جوړولای ، بلکې یوازې

دسیلاب دغې ډېرېځې راتځي :

۱۱- بې له واوله سیلاب نه شي جوړېدای ، یعنې واول دسیلاب

حتمي غړی دی :

۱۲- په یوه سیلاب کې یوازې یو واول راتځي ، مگر د کانسونېنټونو

شمېرېې تر پنځو پورې هم رسيږي :

۳- واول د سيلاب د مرکزي هستې حيثيت لري :

د سيلاب د جوړښت د پورتنيو خصوصيتونو څخه د اتيجه اخيستل

کېدای شي چې د پښتو نړۍ په يوه سيلاب کې يوازې يو واول راځي او د

کانسو نښتو شمېرېې تر پنځو پورې هم رسيږي . په همدې اساس

په پښتو کلمو کې ، چې څومره واولونه وي ، په هغو کلمو کې په هغه

اندازه سيلابونه شته . که په کومه کلمه کې يو واول وي - يړ سيلابيزه

کلمه ده ، که دوه واولونه وي - دوه سيلابيزه ، که درې واولونه وي -

درې سيلابيزه او که څلور واولونه وي - څلور سيلابيزه کلمه ده .

۱ - سور - /sūr/

۲ - څخوند - /šxwand/

۳ - مخوند - /sxwandár/

۴ - کړونده - /kar wandá/

۵ - پوښتورگی - /pūstowárgay/

د پورتنيو مثالونو څخه يوازې د کلمو د سيلابونو شمېر څرگنديږي

نه په کلمو کې د سيلابونو سرحدونه .

هر سيلاب درې وييزې مرحلې لري :

شروع ، جگوالی او قېمتوالی .

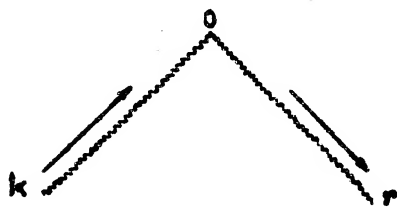
دا درې واړه وييزې مرحلې يوه په بلې پسې متصلې ويل کيږي او د وينا

له پلوه نه قېمت په کېدونکي خصوصيت لري .

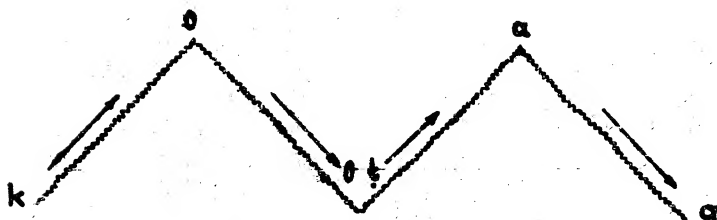
دلته به د سيلا بونو د بريدونو د ټاکنو په منظور د ځينو کلمو د سيلا بونو

شروع جگوالی او پته والی درسومونو په مرسته وښيو (البته دقيق

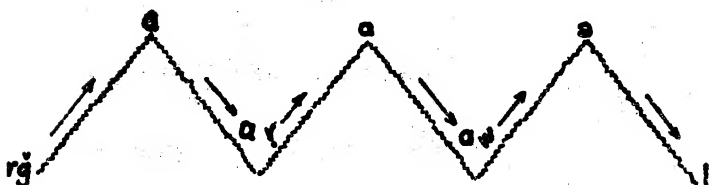
شکلونه يې يوازې په فونتيکي لابر اتوارکی ممکن دي) :

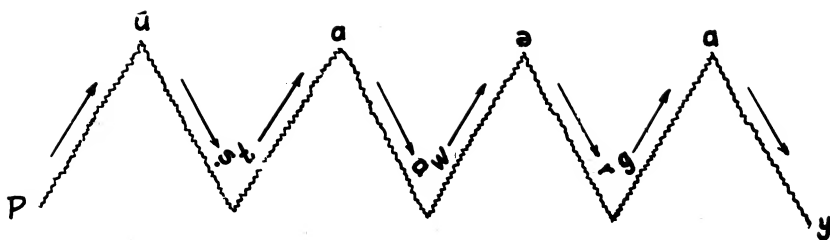
kar

kotá

rgarawál

Pūstawárgay

د سیلابونو د خصوصیتونو او پورتنیو شکلونو په نتیجه کې د پښتو ژبې

د سیلابونو سرحدونه داسې ټاکل کېدای شي :

دوینا په جریان کې وینا دویزو غرو د فشار پر اساس په متناوب ډول

جگړې او ټیټېزې . هره ټیټه نقطه چې په هغې پسې بل جگوالی

شروع کیږي د سیلابونو سرحدونه دي ، چې په پورتنیو شکلونو

کې د عددونو په واسطه ښوول شوي دي .

آهنگ (Intonation) :

دهغو وسایلو مجموعې ته چې وینا تنظیموي ، آهنگ ویل کیږي .
آهنگ د وینا د ویيزي بڼې حقی خصوصیت دی او بې له آهنگه وینا
ممکنه نه ده . هغه وسیلې چې د آهنگ د اجزاوو په حیث د وینا په ویيز
نظم کې برخه اخلي دادي :

- ۱ ، میلودي - د اساسی تون د آواز حرکت (ټیټېدل اولوړېدل) یي ؛
 - ۲ ، وقفه - د جملې پر کوي برخې د آواز توقف دی ؛
 - ۳ ، خج - چې د جملې کومه برخه نسبت نور و برخو ته په زیات
فشار سره ویل کیږي ؛
 - ۴ ، ټیمپ - چې د جملې یوه برخه د نور و برخو په تناسب په زیات
سرعت سره ویل کیږي ؛
 - ۵ ، ټیمبر - یعنی د جملې موسیقیت .
- د آهنگ دغه پورتنی اجزا د مفاهمې په پروسه کې په گډه په یوه
وحدت کې عمل کوي .

آهنگ د ژبې په ویيز سیستم کې مهم ځای لري او مختلفې وظیفې

سرتة رسوي . مثلاً ، وينا پر نحوی واحدونو بېلوي ، نحوی ترکیبونه اوجملې تنظیموی اوسره بېلوي یې . آهنگ د افکارو ، احساساتو او داشخاصو دارادې په څرگندولو کې فعاله برخه اخلي . د وینا د اورېدو په وخت کې موزیوانري د آهنگ په مرسته په دې پوهېدای شو چې جمله استفهامي ، امري ، ندایي ، تهدیدی ، تعجبي ، احساساتي یادخوښی یا غم مفهوم او معنا افاده کوي . د آهنگ په بدلېدوسره ، پرته له دې چې د جملې په ترکیبي اجزاوو کې کوم بدلون راشي ، د جملې معنا بدلېدای شي .

آهنگ یوه فونیتیکي پړه سوډیکي نحوی پدید ده . له پورتنیو خصوصیتونو او وظیفو څخه په څرگندول ښکاري چې آهنگ د نحوي سره ارتباط لري او باید د نحوي واحدونو دیوه خصوصیت په حیث وڅېړل شي . آهنگ په خپله کومه مستقلة ژبې نښه یا علامه نه ده ، بلکې د ژبې نښې (نحوی واحد) یو خصوصیت دی . په همدې اساس آهنگ نه مقطعه او نه هم عروضی فونیم دی . که څه هم د آهنگ مسأله د فونیم پېژندنې د معني برخې سره ، چې یوانري دیوې ژبې فونیمونه تشرېح کوي ، بېلوي یې اوتاکي یې (فونولوجي) ، څه اړه نه لري . خو په دې ارتباط چې حتی اوس هم په هغو ګرامرونو کې ، چې په کابل پوهنتون کې د درسي کتابونو حیثیت لري ، آهنگ ته عروضی فونیم ویل کېږي ، د ضرورت رامنځ ته کېږي د معاصرې ژبپوهنې په ښاګڼي یې په لنډه توګه وڅېړم البته مفصله څېړنه یې کاملاً جلا موضوع ده . ځکه چې آهنگ یوه ډېر پېچلې او مغلقه مسأله ده ، چې په مفصل ډول باید د نحوی ترکیبونو د خصوصیاتو په حیث وڅېړل شي .

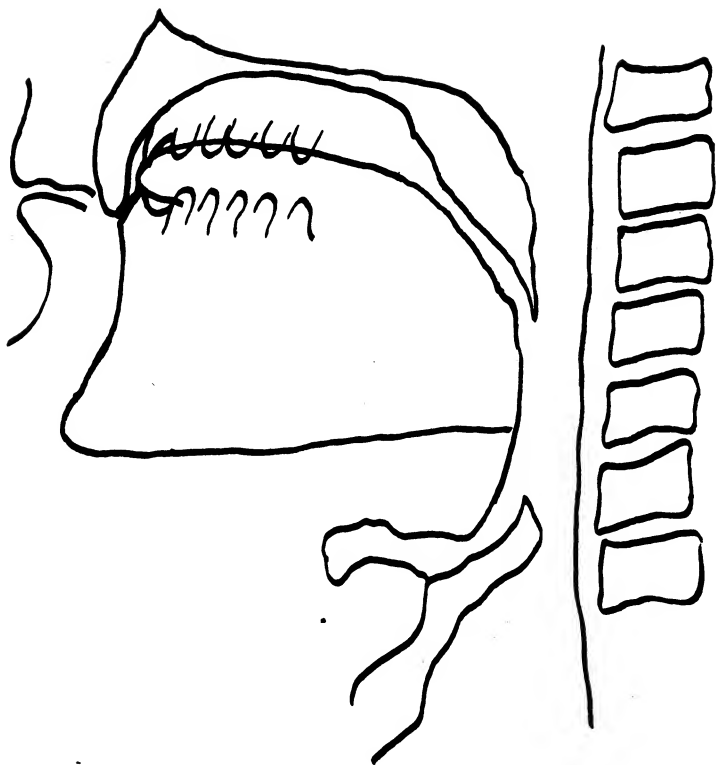
ضمیمه :

د پښتو ژبې د آوازونو اکوستیکي او فزیولوژیکي خصوصیتونه ، پچ تراوسه پورې زموږ د ژبپوهانو له خوا خپرل شوي او تشرېح شوي دي ، یوازې دا ورېدو یا شخصي ادراک پر میتود (سبجیکټیف میتود) بنا دي . نن ورځ دوینا د آوازونو د خصوصیتونو د خپرلو د پار په فونیتیکي لابراتوارونو کې د خاصو وسایلو څخه استفاده کېږي (اوبجیکټیف میتود) . په فونیتیکي لابراتوارونو کې د آوازونو اکوستیکي او فزیولوژیکي مختلف خصوصیتونه د اسیلګراف ، سپیکټګراف ، پلټګراف ، کینوفوتوګراف ، ریښتګینګراف او په پرمخ تللو لابراتوارونو کې د کمپیوټري ماشینونو په مرسته خپرل کېږي .

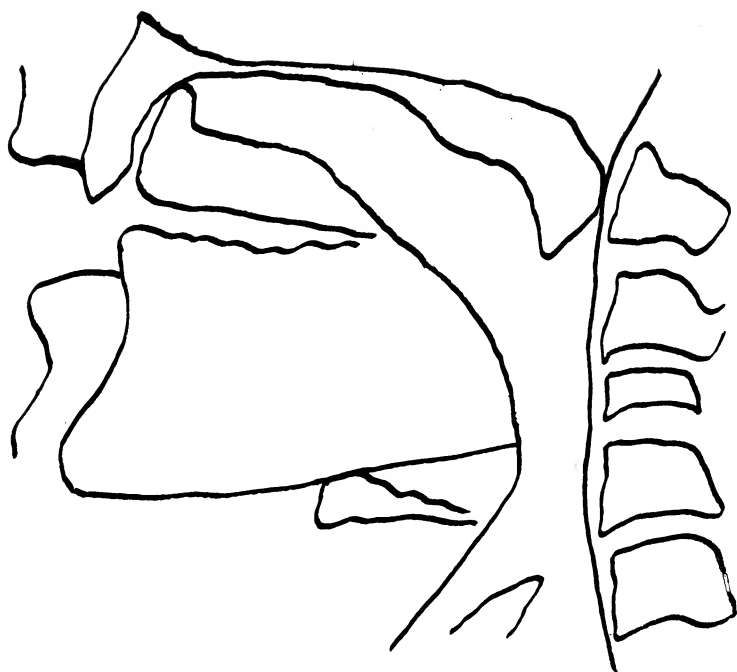
د فونیتیکي لابراتوار او د پورتنیو نوموړو وسایلو د نه موجودیت په صورت کې یوازې ریښتګین ته مراجعه شوې ده ، او د پښتو ژبې د خاصو آوازونو ریښتګینګرامونه پچ دلته وړاندې شوي دي ، یوازې د ریښتګین د عکسولو څخه ، هغه هم یوازې زما د تلفظ پراساس تهیه شوي دي . د ریښتګین عکسونه او ریښتګینګرامونه د دوشنبې د ښار په یوه

شفاخانه کی د تاجکستان د علومو د اکاډمۍ د ژبو او ادبیاتو د انستیتوت
 د علمی غړي د کتور محرم فیض په مرسته برابر شوي دي .
 البته ، ریښتینگرامونه د آوازونو مختلف خصوصیتونه نه شي
 څرگندولای ، بلکې یوازې منځ ، هغه هم په ساکن حالت کی او تر ډېره
 حده پورې د ژبي د موقعیت په ارتباط ښیي . د ايو مقدماتي کار ، یعنی
 د کار پیل دی . په راتلونکي کی به نرمونن تریپوهان ، څوک چی د پښتو ژبي
 آوازونه د اکوستیکي اوفزیولوجیکي خصوصیاتوله پلوه څېړي ، د فونیتیکي
 لابراتوار د عصری وسایلو په مرسته به هغه تشریح کړي ، ترڅو اوبجیکتيف
 اوعیني خصلت ولري .

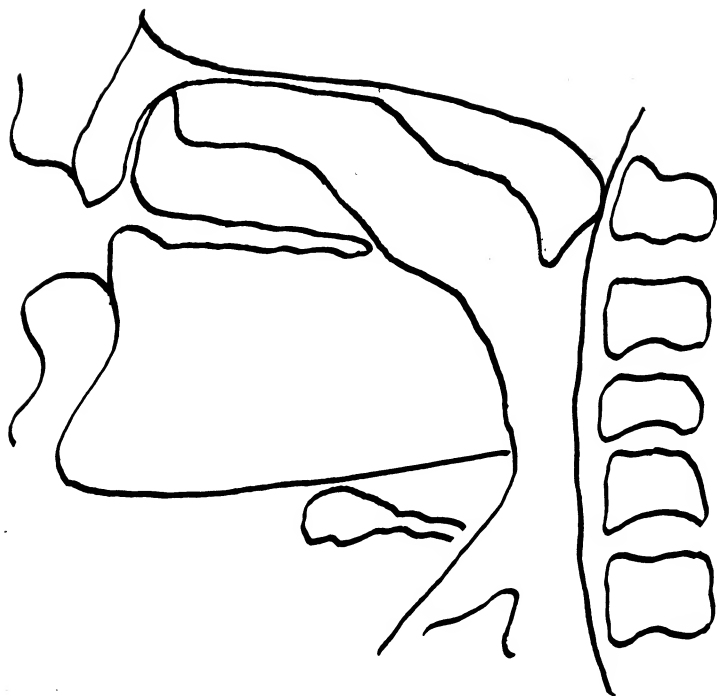
ددې اثر د موضوع په ارتباط ، چی د پښتو ژبي د آوازونو د مهمو
 خصوصیتونو یادونه ضروري ګڼل شوې ، پر خپل ځای راغلې ده .

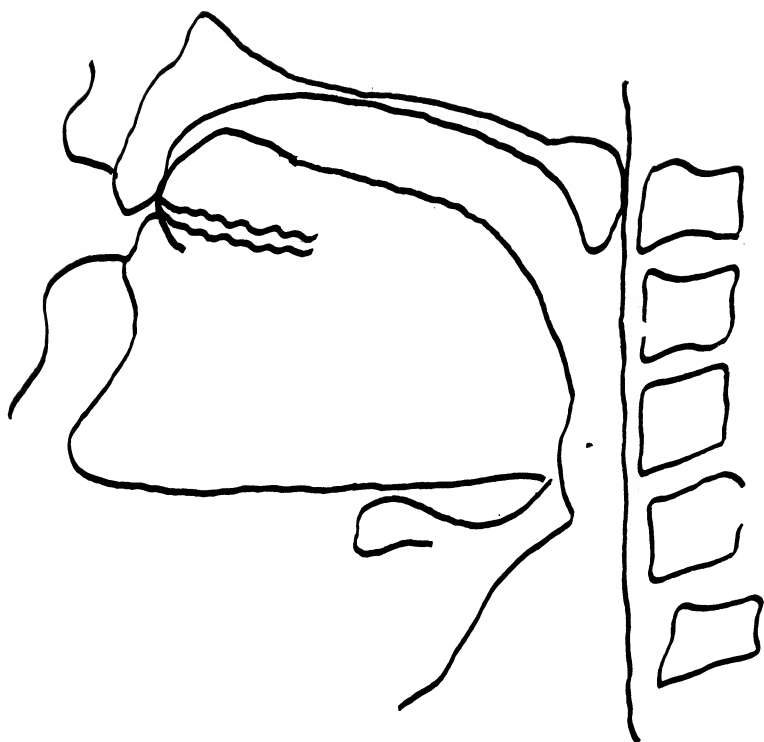
عادي حالت

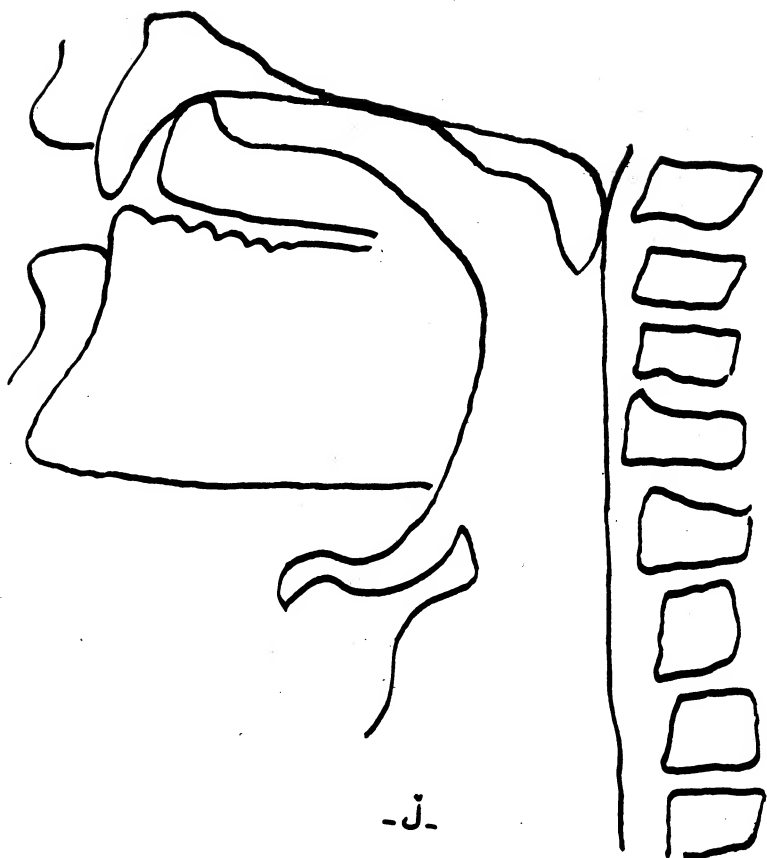
- t -

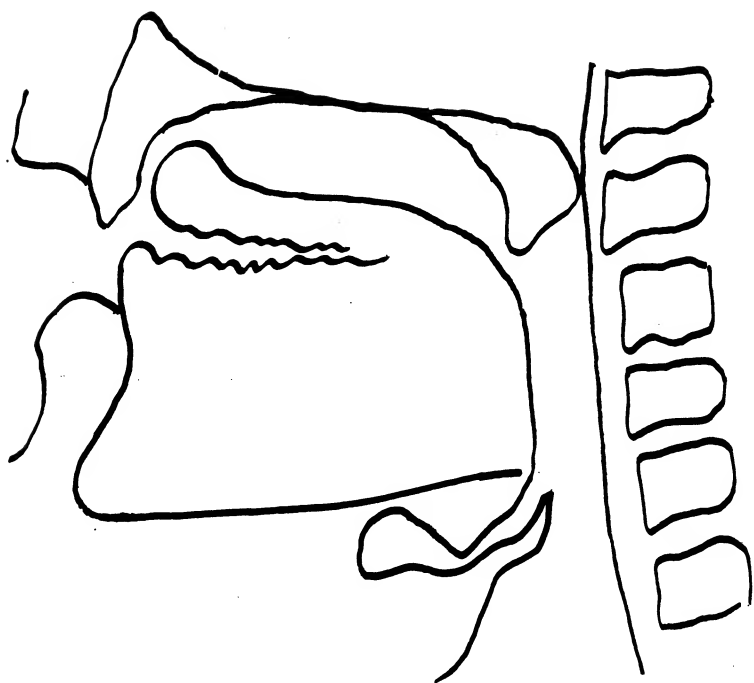

-d-

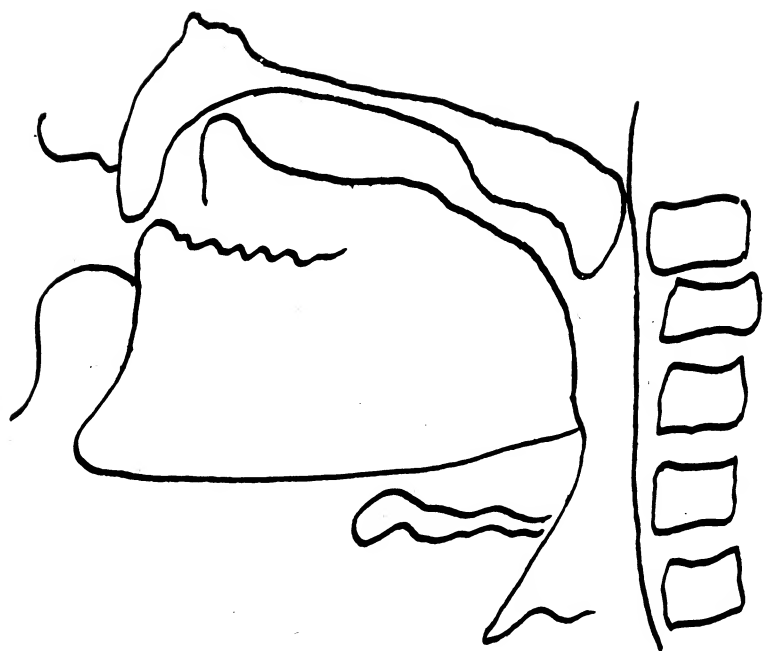

-C-

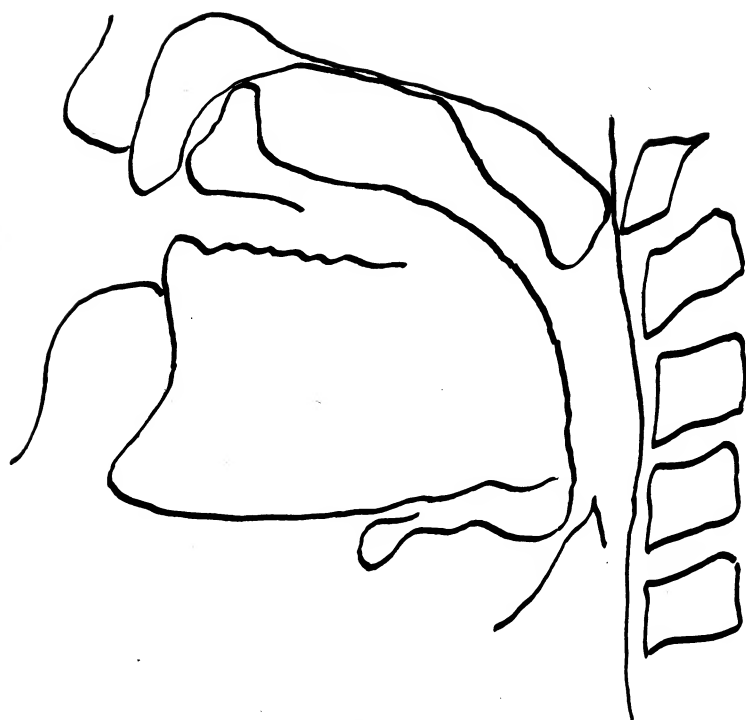

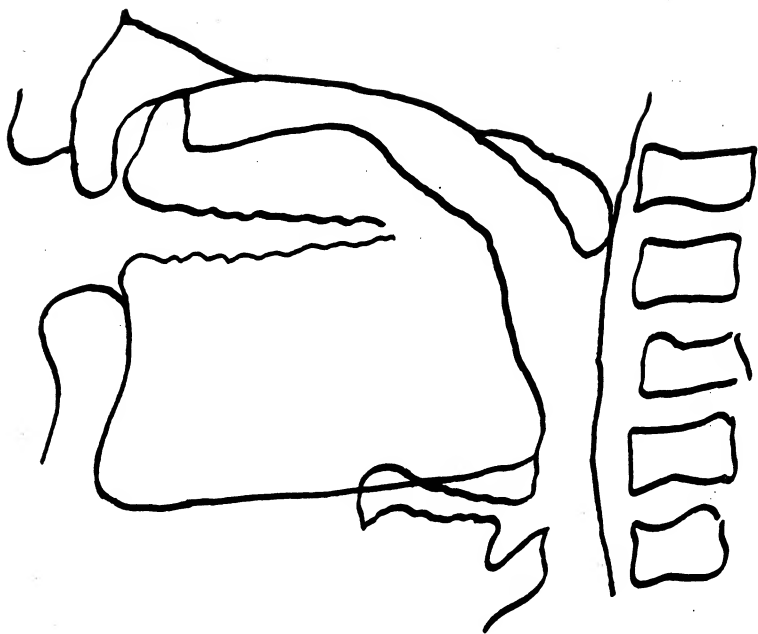
- 5 -

-2-

-r-

- ٥ -

نتیجه :

ثربی خېږني دنورو علومو په شان اول په ختيځو هيوادونو کې پيل شوي دي . خلك چې داروپا اوسني پرختك ته گوري ، نوداسي گومان كوي چې داتمدن به د لرغونو اروپايانو څخه دوی ته په ميراث پاته وي او داهيوادونه به پخوا هم نسبت ختيځو هيوادونو ته په علمي او كلتوري لحاظ وړاندي وو . مگر لرغوني بشري تاريخ د اسيې چې ختيځ هيوادونه د علم ، هنر او كلتور لرغوني مركزونه دي . فلسفه چې د انسان د عالي تفكر او تمدني ټولني نښانده گي كوي ، په بشري ټولنو كې لومړی حل په ختيځ كې راپيدا شوې ده . فلسفي افكار او نظريې په مصر ، بابل ، هند او چين كې حتي د غلامۍ په دوره كې د درې زره كاله مخكې له ميلاده ، رازيږي او تكامل كوي . (۶۵)

ثربی خېږني هم اول په ختيځو هيوادونو كې شروع كيږي ، چس وروسته بيا دغه خېږني په لوېديځو هيوادونو كې تكامل كوي . زياتره لوېديځ پوهان د ژبي د علم تاريخ د لرغوني يونان څخه را شروع كوي .

۶۵ . د فلسفي تاريخ . لومړی ټوك . د شوروي اتحاد د علومو اكاډمۍ . مسكو ، ۱۹۵۷ ، ۲۹-۷۱ مخونه .

اپلاتون د ژبې د علم مؤسس اوده شاگرد ارستو د ژبې د منظم قواعدو
 وضعه کوونکی بولي . مگر د ژبپوهنې د تاریخ څخه په څرگندېدل
 معلومېږي چې ژبني څېړنې دغه تریونان په لرغوني آریانا او پخواني هند
 کی پیل شوي دي . په لرغوني هند کی د ژبپوهنې په ټولو څانگو کی گرامري
 څېړنونه زیاته پاملرنه شوې ده . د ژبې د تکامل مفکوره تر میلاد دغه
 په څلورمه پېړۍ کی دلته را پیدا شوې ده . په لرغوني هند کی قاموس
 لیکنې ته هم زیاته توجه شوې ده ، او تر میلاد دغه په پنځمه او شلومه
 پېړیو کی یو لړ قاموسونه لیکل شوي دي .

هندي ژبپوهنه د پانینې (۴ ق . ۲۰۰ پېړۍ) په آثارو سره نوې
 او اړتیا یې نه غوره کوي . د پانینې په گرامر کی د سانسکریت د فوینم پېژندنې ،
 صرف ، نحوي او لغاتو په برخه کی مفصلې څېړنې شوې دي . په دې گرامر
 کی د ژبنيو آوازونو منځرغونه ښوول شوي ، د صوتی غړو وظیفې په تفصیل
 سره بیانېږي ، صوتی غړي پر فعالو او غیر فعالو غړو وېشي ، د آوازونو د جوړښت
 طریقې څېړل کېږي او آوازونه پر واولونو او کانسونښتونو بېلېږي . واول
 د سیلاب د جوړښت د اساس او مرکز په حیث پېژني او د سیلابونو
 پر جوړښت مفصل بحث کېږي . (۶۶)

ژبني څېړنې چې په پخواني چین کی ترسره شوي دي ، په عمومي ډول

دهندي ټرېپوهني د سيرسره توپير لري . په چين كې بيا ټرېپوې شېرېني ، نياټو
يوفلسنې رنګ لري . د پنځوانيو چيني پوهانو په عقیده ټرېپه د طبيعت محصول
بلل كېده ، او كوم بزغونه چې د انسانانو له خولې څخه راوړي ، د مرغانو ،
تالندي اوسيندونو د آوازونو سره كوم توپير نه لري . انساني آوازونه
د ځينو غرو د اهتران په نتيجه كې را پيدا كيږي . متكامله ټرېپه هغه
وخت منع ته راځي چې انسانان دا استعداد پيدا كوي چې خپلواكي معنارونكي
كلمې تلفظ كړاي شي . (٦٧)

په چين كې د ټرېپوهني علمي اساسات د " هان " دكورنځ (٢٠٦ ق ٢٠٠)
(٢٢٢) په دوره كې ايسنول شوي دي . په دې وخت كې هغه ټرېپه مسالې
څېرل كيږي ، چې د ټرېپوهني سره مستقيم ارتباط لري . د فونيم پېژندنې ،
لهجو پېژندنې ، ليك اوگرامر مسالې د تيوريكي پرنسيپونو پر اساس څېرل
كيږي . (٦٨)

عربونه يوازې دا چې دلرغوني نړۍ د كلتوري ارزښتونه يې خوندي ساتلي
اونوي دنښته يې وړاندي كړي دي ، بلكې دنړۍ د كلتوري تكامل په غنا كې د

٦٧. گل كايف ، ك. ي. . د ټرېپوهنې د تاريخ په برخه كې ليكچرونه ، اريسه ،

١٩٥٧ ، ٢٨ مخ .

٦٨. زويگنځيف ، و. ا. د عربي ټرېپوهنې لنډ تاريخ ، مسكو ، ١٩٥٨ ، (٦٨) .

ستايي وږبرخه لري . تر ميلاد دغه په درېمه او دوهمه پېړيو کې د سکندريې گرامري مکتب منځ ته راځي ، چې ترېنې څېړنې يې تر ډېره حده علمي بڼه لري .

عربي ژبپوهنه دخلافت په دوره کې (۷-۱۲ م پېړۍ) ډېر سريع پيشرفت کوي . په دې دوره کې لومړۍ گرامري آثار په "بصره" او "کوفه" کې خپرېږي . دوی د بزغونو او تورو توپير کوي . آوازونه په دې ډول تصنفوي :

۱ ، بزغيز او بې بزغه آوازونه ؛

۲ ، قوی اوضيف ؛

۳ ، جگ او ټيټ ؛

۴ ، تړلي او خلاص . (۶۹)

په نولسمه پېړۍ کې دنورو علومو دانکشاف سره ژبپوهنه هم انکشاف کوي . د ژبې بېل بېل اړخونه د علمي اصولو او مشخصو پرنسپونو پراساس څېړل کېږي او د ژبپوهنې د مختلفو موضوعاتو د څېړنو په ترڅ کې د ژبې د آوازونو د تشريح د پاره علمي اصول وضعه کېږي . فونولوجي د ژبنيو علومو د يوې ځانگړې په حيث د همدې پېړۍ محصول ده ، چې علمي اصول يې د مشهور ژبپوهاند "بودوين دی کورتيني" (۱۸۴۵ - ۱۹۲۹)

له خوا وړاندي شوي دي . دی گرامر پر درو برخو وېشي :

۱ ، فونولوجي ؛

۲ ، مورفولوجي ؛

۳ ، نحوه .

دغه وېش تراوسه پوري دزياترو ژبپوهانو له خوا تعقيب شوی دی.

اوزياتره ، کله چي گرامرونه ليکل کيږي ، دغه درې برخي لري .

" بودوين دی کورتيڼې " د فونولوجي د څېړني اصلي موضوع په دې

ډول بيانوي :

۱ ، په خاص ډول د فونولوجي له نظره د بزغونو د پيداکېدو د طبيعې

شرایطو تکامل ، تصنيف او بېلوالي مطالعه ؛

۲ ، د ژبي په سيستم کې د بزغونو رول ، يعنی وظیفو څېړنه ؛

۳ ، د بزغونو د تکامل څېړنه .

د فونولوجي لومړۍ برخه (فزيولوجيکي) اودوهمه برخه (مورفولوجيکي)

ديوي ژبي د آوازونو قوانين ، د آوازونو د ژوند شرایط په يوه معين وخت

کې مطالعه کوي . دريمه برخه (تاريخي) د بزغونو قوانين اود تکامل شرایط

په تاريخي لحاظ څېړي . د فونولوجي په برخه کې د " بودوين دی کورتيڼې " ډېره

مهمه څرگندونه داده چي ليکي :

فونيم - اوتول ويير اورېدل کېدونکي عناصر د ژبني تفکر له نظره خپله

کومه معنانه لري ، بلکې هغه وخت دبا اړخ پسته ژبنيو عناصرو په حيث

تبارز کوي اود ژبپوهنې له نظره مطالعه کېدای شي ، چې د ژوند یو عناصرو
(مورفیمونو) په اجزاوو ورگډېږي . (۷۰)

د شوروي اتحاد مشهور ژبپوهاند " ل. و. شېرېه " (۱۸۸۰-۱۹۴۴)
د " بودوین دې کوتیډنې " فونولوجیکي څېړنونه وده او انکشاف ورکوي .
اکادمیک شېرېه د لیستگراد د فونولوجۍ د مکتب مؤسس او لارښود په خپلو
فونولوجیکي څېړنو کې هغه کوچنی بڼه غیز واحد فونیم بولي چې د الانسدي
خصوصیتونه ولري :

(۱) تر ممکنه حده کوچنی تڼی واحد ؛

(۲) د ژبې هغه عنصر چې د ایتمالوجیکي ادراک په وسیله د وظیفې
پراساس بېلېدای شي ؛

(۳) بالقوه معنارونکی ، یعنی ، چې د معناسره ارتباط ولري اود
معنوی بېلوالي وظیفه اجرأکړي ؛

(۴) هغه عنصر (واحد) چې کله اوشکلونه یې سره بېلولای شي ؛

(۵) هغه عنصر چې په وړیا ستونو (الفونونو) کې تحقق مومي ؛

(۶) هغه عنصر چې په یوازې ډول تلفظ کېدای شي ؛

(۷) د مشخصونو مجموعه ؛

۷۰. بودوین دې کوتیډنې ، ی. ا. د ژبپوهنې او ژبې په برخه کې ځینی عمومي څرگندونې -
وا. زویکېنخیف . د ژبپوهنې د تاریخ غوره نمونې . مسکو . ۱۹۵۶ ، ۲۳۲ ع .

۸ ، دینامستقل بزغ - تپیک و ریاضت . (۷۱)

داکا دمیک شېرېه دفونولوجیکي خپرونو او نظریو څخه ، سربېره
پر شوروي ژبپوهانو ، دپراک دمکتب پيروانو ، خصوصاً ، " س.ترو -
بیخکوی " او " ر.و.یاکبسن " ډېره استفاده کړې ده .

د شېرېه فونولوجیکي تیوري دده د دوو مشهورو شاگردانو او پيروانو
" ل.ر.ریندر " او " م.ی.متوسیویچ " د آثارو په خپرېدو سره زیات
شهرت پیدا کوي ، او د نړۍ ژبپوهان د دې مشهور ژبپوهاند د نظریو سره
اشنا کیږي . ځکه چې دده نظريي دده ترمیني وروسته د پروفیسر زیندل
له خوا راټولېږي او خپریږي .

د لیننگراد دفونولوجی دمکتب په څنگ کی د مسکو ژبني مکتب او نور
غربي ژبني مکتبونه هم شته ، چې دفونیمونو د تشریح په برخه کی
ځانگړي خصوصیتونه لري . *

۷۱. پروتوگستف ، و.س . دفونیم پېژندنې د خپرونو تاریخ . تاشکند ،

۱۹۷۰ ، ۱۸ مخ

* . د لیننگراد دفونولوجی مکتب د معاصرې ژبپوهنې ، یعنی ستروکتورالیزم

یوه ځانگړي څانگه ده . ستروکتورالیزم د دې نوري مشهورې څانگې هم لري :

۱) دامریکا ژبني مکتب - تشریحي ژبپوهنه ؛

۲) دپراک ژبني مکتب ؛

۳) دکوپن هاگن ستروکتورالیزم .

د پورتنيو تاريخي يادونځه شرگنديزي ، چي د ژبو د بزغيز جوړښت څېړنه
 د پرلغونې تاريخ لري ، مگر د پښتو ژبې په گرامرونو کې چي د باندې ترافغانستان
 اويا پخپله په افغانستان کې ليکل شوي دي ، د پښتو ژبې د بزغيز جوړښت
 موضوع ته دېر را وروسته پاملرنه شوې ده .

د باندې ترافغانستان ليکل شوي پښتو گرامرونه :

د پښتو ژبې څېړنه په اروپا کې د اکاډمسين " ب . ا . دورن " څخه راپيل
 کيږي . د اکاډمسين دورن تر مړني وروسته د پښتو ژبې څېړنه هم په روسيه
 کې د ريږي او انگلستان د افغان پېژندنې مرکز گرځي . په دې دوره کې سربېره
 پر قاموسونو يولړ پښتو گرامرونه هم خپاره شوي دي . په نولسمه پېړۍ او د
 شلمې پېړۍ په اوائلو کې د انگليسي پوهانو له خوا د پښتو ژبې د رانه گرامرونه
 ليکل شوي ، چي په خپل وخت کې د پښتو ژبې با ارزښته آثار دي . په دې برخه
 کې ، چي چاپي نسخې يې زموږ لاس ته راغلي دي ، د " ماروتي " پښتو گرامر
 (۱۸۵۵ م) ، د " ارنيسټ ترومپ " پښتو گرامر (۱۸۷۳ م) ، د " هنري بيليو "
 پښتو گرامر (۱۸۶۷ م) ، د " کوکس " پښتو گرامر (۱۹۱۱ م) ، د " لارمز "
 پښتو گرامر (۱۹۱۵ م) ، د " راس - کيپل " او " قاضي عبدالغني خان " کوچني
 کتاب (۱۹۲۲ م) د يادوني وړ آثار دي .

د پښتو ژبې گرامرونه چي په نولسمه پېړۍ او د شلمې پېړۍ په اوائلو کې د
 انگليسي پوهانو له خوا ليکل شوي ، بې د ترومپ له گرامره ، ټول د پښتو ژبې د

آوازونو د تشرېح له پلوه ډېر شته ورته دي ، اولږ توپيرونه سره لري . د دې گرامرونو د مطالعې څخه داسې ښکاري ، چې په دې گرامرونو کې د پښتو ژبې د آوازونو او فونيمونو د تشرېح او څېړنې مسأله ، اصلاً ، طرحه نه وه ، بلکې د گرامر ليکونکو اصلي هدف په دې برخه کې د پښتو ژبې د الفبې د تورو توضيح وه . څه ناڅه نيمگړې يا د وني چي د آوازونو په برخه کې په مقدماتي ډول لږ ول شوي دي ، هغه هم د الفبې د تورو د توضيح په منظور دي ، نه د آوازونو د تشرېح په خاطر .

د پښتو ژبې د گرامرونو په ډله کې چي د انگليسي پوهانو له خوا ليکل شوي ، اوسني تر ټولو هغو پښتو گرامرونو چي تر ۱۹۵۵ کاله پوري د باندني ترافغانستان او يا په خپله په افغانستان کې ليکل شوي دي ، د پښتو ژبې د آوازونو د تشرېح او څېړنې په ارتباط ، ډېر نيمگړتياو سره سره ، دارنښت ترومپ پښتو گرامر د قق برخو درلي .

ترومپ لومړی گرامر ليکونکی دی ، چي د واولونو او کانسونښتونو پر عمومي مقدماتي توضيحاتو سربېره ، د پښتو ژبې کانسونښتونه د تړپوهنيزو اصولو په رڼا کې د فزيولوجيکي خصوصياتو له پلوه پر بېلو بېلو ډلو وېشي ده . د پښتو ژبې کانسونښتونه په يوه جدول کې سره بېل کړي او تر جدول وروسته هر کانسونښت د جدول د روحيې سره سم تشرېح کوي . د پښتو ژبې او بڼه اولنې واولونه د ليک په ارتباط تشرېح کوي او د اښي چي کوم واولونه په ليک کې ښي لري او کوم واولونه په ليک کې ښي نه لري . د دفتانگونو په ارتباط هم څه څرگندوي لري .

کوم پښتو گرامرونه ، چی په پښتورکی لیکل شوي اوزمالاس ته راغلي دي ، د پښتو ژبي د آوازونو د څېړني په ارتباط څه نه لري او په دې برخه کی د انگلیسی پوهانو تر پښتو گرامرونو د پریکړې دي . په دې گرامرونو کی د تورو او آوازونو توپیر ته پاملرنه نه کیږي او گرامرونه د الفې د تورو د تشریح څخه پیل کیږي .

امریکایی پوهانو د پښتو ژبي په گرامر لیکنه کی زیاته ونډه نه ده اخیستې . . داکتر هرت پنزل " یواثر لیکلی ، چی په انگلیسی ژبه " د کندهار د لهجې تشریحی څېړنه " نومېږي ، او په ۱۹۵۵ م کال کی په واشنگتن کی خپور شوی دی . دا اثر د پوهنیا محمد رحیم الهام " له خوا په پښتو ژبه ترجمه شوی او په ۱۳۴۰ کال کی د کابل پوهنتون له خوا د " پښتو گرامر " په نامه چاپ شوی دی .

په دې گرامر کی د پښتو ژبي آوازونه او فونیمونه تشریح شوي دي . د گرامر د پښتو ژبي د آوازونو د تشریح له پلوه تر ټولو پښتو گرامرونو ، چی تر دې ځایه یې یادونه شوې ده ، بشپړ دی . په افغانستان کی د چاپ شوو پښتو گرامرونو په ډله کی د المومنی گرامر دی چی د پښتو ژبي آوازونه د ژبپوهني د اصولو او میتود لوجې پر اساس څېړي . په افغانستان کی د دې گرامر تر چاپېدو وروسته ، د دې گرامر په پیړۍ د ژبپوهني پر اساس پښتو گرامر لیکنې ته پام را اړول کیږي .

د پښتو ژبي څېړنه ، چی د اکادمسین دورن دمړنې سره سم په روسیه کی درېدلې وه ، په شوروی دوره کی بېرته پیل کیږي . د ۱۹۳۰ م کال

خڅه راپه دې خوا په شوروی اتحاد کی د پښتو ژبي یوزیات شمېر قاموسونه
 اود رسمي کتابونه خپرېږي ؛ د پښتو ژبي پر بېلو بیلو اړخونو څېړني
 پیل کېږي . د پښتو ژبي د گرامرونو په برخه کی د " ا . بیرتلیس " ، " د . ا .
 بنفیف " ، " ن . ا . دوریانکوف " ، " ز . م . کلینینه " ، " ک . ا .
 لیبیدیف " ، " ا . ل . گریونبرگ " گرامرونه یادولای شو . په دې ډله
 کی یوازې د ک . ا . لیبیدیف او ا . ل . گریونبرگ آثار مستقل گرامرونه
 دي . نورې لنډې گرامرۍ یادوني دي چی د قاموسونو په پای کی راغلی
 اویا هم لنډی عمومی څرگندوني لري .

د پښتو گرامرونو په ډله کی چی په شوروی اتحاد کی لیکل شوي
 دي ، د پروفیسر لیبیدیف او پروفیسر گریونبرگ پښتو گرامرونه خاص
 لحای لري . په دې گرامرونو کی سربېره پر مورفولوجۍ اونحوي د
 پښتو ژبي آوازونه دمعاصري ژبپوهني پر اساس څېړل کېږي .
 د پروفیسر لیبیدیف پښتو گرامر زیات تدریسي اړخ لري او د
 گریونبرگ لنډ پښتو گرامر سربېره پر درسي خوا علمی اکا د میله
 جنبه لري . د

د پښتو ژبي تر ټولو گرامرونو ، چی تراوسه پوري په افغانستان کی
 اویا دباندې تر افغانستان خپاره شوي دي ، د گریونبرگ لنډ پښتو
 گرامر هم د میتودولوجۍ له پلوه اولهم د دقیقو توضیحاتو له مخه
 علمی گرامر دی .

پښتو گرامرونه چی په افغانستان کی لیکل شوي دي :

پښتو گرامرونه ، چی دافغانی پوهانوله خوالیکل شوي اومتونه یې
 زموږ تر وخته پوري رارسېدلې دي ، تاریخ یې اتلسمی پېړۍ ته رسیږي . ټول
 پښتو گرامرونه چی تر ۱۳۴۰ کلونو پوري په افغانستان کی لیکل شوي
 او خپاره شوي دي ، دآوازونو دڅېړني په ارتباط یا هېڅ نه لري اویا هم
 که څه لري ، هغه هم ډېري ښکاري یا دوني دي . دافغانی لیکوالوله ډلي
 څخه "محمدگل مومند" لومړی گرامر لیکونکی دی چی دپښتو ژبي پر آوازونو
 ښځیري او کوښښ یې کړی دی چی دپښتو ژبي آوازونه تشریح اوسره بېل
 کړي . دی دپښتو ژبي آوازونه دفزولوجیکي خصوصیاتو پر اساس پر بېلو
 بېلو گروپونو وېشي . مگر تر محمدگل مومند وروسته نور وگرامر لیکونکو
 دغه روش نه دی تعقیب کړی . سره له دې چی په پښتو گرامر لیکنه کی ډپوهاند
 صدیق الله رشتین "آثار ډېر سترځای لري او دخپل وخت دگرامر لیکني
 داصولو پر اساس یې داسي گرامرونه لیکلی دي چی په پښتو ژبه کی ستر
 ارزښت لري ، مگر دپښتو ژبي دآوازونو تشریح او څېړني ته یې کافی
 توجه نه ده کړې . په خپل یوه گرامر کی (پښتو گرامر . جز اول ، ۱۳۲۷) یې
 دآوازونو په تشریح شروع کړې ده ، خو په دغه کتاب کی هم کله پر
 آوازونو او کله بیا پر تورو ښځېدلې دی . په خپلو نورو څېړنو کی یې دپښتو
 ژبي دآوازونو دڅېړني څخه صرف نظر کړی دی .

شرېپولمنه ، دیوه علم په حیث ، په افغانستان کی په ۱۳۴۰ کلونو کی
 دپښتو ژبي ژبنيو څېړنو ته ورننوي . هغه پښتو گرامرونه چی تر دې
 کلونو پوري په افغانستان کی لیکل شوي دي دپښتو ژبي دآوازونو

د تشرېح له پلوه علمي بڼه نه لري . په پښتو ژبه کې په افغانستان کې د هر برت پسرل د پښتو گرامر تر ترجمې وروسته اود پوهاند حېم الهام د مقالو په خپرېدو سره ، دنوي ژبپوهنې پر اساس پښتو گرامر ليکني ته پام را اېږول کېږي . د ۱۳۴۰ کال راپه دې خوا د پښتو ژبې په برخه کې د پوهاند حېم الهام ، "دکتور حبيب الله تږي" ، "عبدالرازق پالوال" ، "دکتور زيار اوښونو نور وژبپوهانو له خوا دنوي ژبپوهنې په رڼا کې خپرني پيل کېږي او يولس آشا خپرېږي .

د پښتو ژبې د آوازونو د تشرېح له پلوه د پوهاند حېم الهام (پښتو گرامر نوې طرحه) اود پوهاند دکتور زيار (پښتو پښويه) گرامرونه د يادوونې وړ دي . په دې گرامرونو کې د پښتو ژبې آوازونه او فونيمونه د فزيولوژيکي خصوصياتو - غرضونه ، د جوړښت د طريقې پر اساس خپرل شوي دي . په دې گرامرونو کې د پښتو ژبې د فغانگونه را وړل شوي دي . د پښتو گرامر په نوې طرحه کې د پښتو ژبې فونيمونه پر دوو لويو پېشل شوي دي :

مقطعه فونيمونه او عرضي فونيمونه .

وروسته بيا مقطعه فونيمونه پر درو گروپونو وېشل شوي دي :

واولونه ، کانسوښتهونه او واول وږمه .

که چيرې د فغانگونه هم ورسره وشمېرل شي ، نو د پښتو ژبې فونيمونه

شلورو و لولونو ته رسيږي . که څه هم د فغانگونه د فونيمونو په تصنيف

کې نه دي را وړل شوي ، خو مرکب فونيمونه بلل شوي دي .

پښتو پښتويه هم د پښتو گرامر د نوي طرحي سره اصولاً څه توپير نه لري . زما په عقیده په دې گرامرونو کې ، او د نورو اوسنيو افغاني ژبپوهانو په آثارو کې د فونيمونو د تصنيف په برخه کې کافي پاملرنه نه ده شوې . همدارنگه هم غير فونيمی پديدونه عرضي فونيمونه ويل شوي دي ، چې دا ډول تصنيف د پښتو ژبې د بېرغيز جوړښت سره مطابقت نه لري :

۱ ، پښتو ژبه يوازې دوه ډوله فونيمونه لري : واولونه او کانسوښتونه . کومو فونيمونو ته چې واول وزمه (يا سيمې واول) ويل شوي دي ، هغه هم کانسوښتونه دي .

۲ ، په پښتو ژبه کې حقيقي دفتانگونه نه شته . کومو بېرغيزو ترکيبونو ته چې دفتانگونه ويل شوي دي ، دفتانگونه ، نه ، بلکې د جلا جلا فونيمونو ترکيبونه دي .

۳ ، دغسې ژبې پديدې يا ژبني خصوصيتونه ، خچ ، آهنگ ، سيلاب عرضي فونيمونه نه دي ، بلکې د ژبې د بېرغيز جوړښت خصوصيتونه دي .

په دې کې شک نه شته چې خچ ، سيلاب او آهنگ د بېلو بېلو ژبو د بېرغيز جوړښت له پلوه کله فونيتيکي او کله هم فونولوجيکي خصوصيتونه لري . مگر د دې معنادانه ده چې خچ ، سيلاب او آهنگ فونيمونه دي . د مثال په ډول ، خچ ، اصلاً بې له فونيمه په جلا او مستقل ډول نه کوم آواز دی او نه هم تلفظ کېدای شي . همدارنگه هم

آهنگ د نځوي و. حد ونو د نور و خصوصيتونو په څنگ کي يو خصوصيت دی. همدا رنگه هم سيلاب د فونيم سره څه ورته والی نه لري .

ديوي ژبني آوازونه د بېلو بېلو اړخونو له پلوه څېړل کېدای شي . څرنگه چې ژبني آوازونه د طبيعت د نور و آوازونو په شان يو په پدیده ده ، چې فزيکي خصلت لري ، ځکه نو ، ژبني آوازونه د فزيک ديوي څانگي په مرسته څېړل کېدای شي ، چې دې څانگي ته اکوستيک ويل کېږي . له بلې خوا ، ژبني آوازونه د انسانانو له خوا ويل کېږي او درک کېږي . په دې ارتباط ژبني آوازونه د اناټومي - فزيولوجي له پلوه څېړل کېږي . سربېره پردې ، وينوچي د ژبي په بزغيز سيستم او معنوی سيستم کې په تاريخي اوسايکالوجيکي لحاظ يو وحدت پروت دی . په دې اساس ژبني آوازونه سربېره پر پورتنیو دوو څانگو له بله پلوه هم څېړل کېږي .

د فونيم پېژندنې دا دريمه څانگه ، چې مستقيماً د ژبپوهنې سره ارتباط لري ، د فونولوجي ، ژبپوهنيز اسپيکت ، اوياهم د وظيفوي اسپيکت په نامه ياديږي . فونولوجي د آوازونو هغه وظيفې څېړي چې د مفاهمي په پروسه کې د ژبي د بزغيزي بڼې په واسطه ترسره کېږي . په بل عبارت ديوي ژبي فونيمونه څېړي او ټاکي يې .

د ژبنيو آوازونو د څېړنې اصلي مسأله ديوي ژبي په بزغيز سيستم کې د بزغيزو واحدونو (فونيمونو) بېلول او ټاکل دي . په بزغيز سيستم کې د کوچنيو نه تجزيه کېدو وکو بزغيزو واحدونو بېلول او ټاکل نه د فزيولوجيکي

خصوصیاتو اونه هم د آواز ونو د اکوستیکي خصوصیاتو په مرسته ترسره کېدای شي . د اکاډر د فونولوجۍ په مرسته ترسره کېدای . مگر د پښتو گرامر په نوي طرحه او پښتو پښویه کې ، د فونیمونو په تشریح او بېلونه کې پر فزیولوجیکي خصوصیاتو زیاته اټکا شوې ده .

ماخذونه او منابع :

- اخمانوه ، و. س. دژپوهنيزو اصطلاحاتو قاموس. مسكو، ۱۹۳۲.
- الهام ، پوهندوی محمد رحيم . د پښتو ګرامر طرح . وېزمه ، ۲-۳ گڼي . دادبیاو پوهنځي . کابل ، ۱۳۴۴ .
- الهام ، پوهنوال محمد رحيم . روش جديد در تحقيق دستور زبان دري - پوهنځي ادبيات و علوم بشري . کابل، ۱۳۴۹
- ايازي ، محمد اعظم . قواعد پښتو . پښتو ټولنه . کابل، ۱۳۱۸.
- بخاري ، عظيم شاه خيال . صرف و نحو پښتو . يونيورسيتي بک . ايجنسي ، کابلي گيت پښور . ب . ت .
- بولانين ، ل. ل. د معاصرې روسي ژبې فونيم پېژندنه . مسکو، ۱۹۷۰.
- بودوين دې کورتيني ، ی. ا. دژپوهنې او ژبې په برخه کې عمومي څرګندونې - و. ا. نروېگين شيف . دژپوهنې د تاريخ غوره نمونې . مسکو ، ۱۹۵۶ ، ۲۳۲ مخ .
- بيوتلس ، ی. ا. د پښتو ژبې فونيم پېژندنې اوليك په برخه کې لنډ معلومات . پ. ب. زودين . پښتو- روسي قاموس ، مسکو،

۱۹۵۰ .

- پروتوگېف ، و. س. - د فونيم پيژندني د خپرونو تاريخ ، تاشكند ، ۱۹۷۰ .
- پښتو پښويه ، يعنې صرف و غوافغانی . حصه اول . پښتو مرکه ،
۱۳۰۲ .

- پښل ، هربرت . د پښتو گرامر . پښتو کونکي پوهنيار محمد رحيم
الهام . کابل پوهنتون . د ادبياتو پوهنځی . کابل ، ۱۳۴۰ .
- خليل ، قاضي حيم الله د آبدري . گنجينه افغانی . ب . ت .
- د فلسفې تاريخ . لومړی ټوک . د شوروي اتحاد د علومو اکاډمي . مسکو ،
۱۹۵۷ .

- دوريانکوف ، ن. ا. ۱. پښتو ژبه . مسکو ، ۱۹۶۰ .
- شتین ، پوهاند صديق الله . پښتو گرامر . جز اول . پښتو ټولنه ،
کابل ، ۱۳۲۷ .

- شتین ، پوهاند صديق الله . ژبښودنه . پښتو ټولنه . کابل ، ۱۳۴۱ .
- نروېگېنخيف ، و. ا. ۱. د عربي ژبې پوهنې لنډ تاريخ . مسکو ، ۱۹۵۸ .
- نروېگېنخيف ، و. ا. ۱. ۱۹۰۲ پېړۍ د ژبې پوهنې د تاريخ غوره نمونې . مسکو ،
۱۹۵۹ .

- زيار ، پوهاند دكتور عاوريا احمد . پښتو پښويه . کابل پوهنتون . د
ادبياتو او بشري علومو پوهنځی . کابل ، ۱۳۶۲ .
- زيندر ، ل. ر. - عمومي فونيم پيژندنه . لېبنګراد ، ۱۹۶۰ (دوهم
چاپ مسکو ، ۱۹۷۹) .

- بنفیف ، د. ۱. دپښتو ژبي لنډ گرامر - پ. ب. رودین ، روسی
پښتو قاموس . مسکو ، ۱۹۵۵ .
- صالح محمد خان . پښتو ژبه . پښتو ټولنه . کابل ، ۱۳۱۶ .
- قندهاری ، میر حسین . گلدسته معانی . ب . ت .
- قندهاری ، نور محمد افغان . تحفة الامیر ، ۱۲۸۰ .
- کاکړ ، پیر محمد . معرفة الافغانی . حبیب الله رفیع سریزه اوسمون .
د ننګرهار د مجلې له خوا ، ۱۳۵۶ .
- گریونبرګ ، ا. ل. د پښتو لنډ گرامر . لېنډ گراډ ، ۱۹۸۷ .
- گلګ کایف ، ک. ی. د ژبپوهنې تاریخ په برخه کې لیکچرونه . اديسه ، ۱۹۵۷ .
- لیبیدیف ، ک. ا. د پښتو ژبي گرامر . مسکو ، ۱۹۷۰ .
- لیبیدیف ، ک. ا. - ز. م. کلینینه ، ل. س. یاخیوچ . د پښتو ژبي درسی
کتاب . مسکو ، ۱۹۶۳ .
- لیبیدیف ، ک. ا. د پښتو ژبي گرامر ی جلدونه - ک. ا. لیبیدیف ،
ل. س. یاخیوچ ، ز. م. کلینینه . روسی - پښتو قاموس . مسکو ، ۱۹۷۰ .
- متوسیوچ ، م. ی. د عمومي فوینم پېژندنې مقدمه . مسکو ، ۱۹۵۹ .
- مومند ، محمد گل . د پښتو ژبي لیاړ ، لیا پښتو صرف او نحو (بلخ ، ۱۳۱۷)
لاهور .
- هلالي ، دکتور عبد الحکیم . پښتو قاموس لیکنه . پښتو ټولنه . کابل ، ۱۳۵۵ .
- یمین ، پوهندوی حسین . دستور زبان دری . بخش نخست صرف (فوئولوژي -
وموفولوژي) . پوهنځی زبان و ادبیات . پوهنتون کابل . کابل ، ۱۳۶۵ .

Bellew, H.W. A Grammar of the Pakkhto or Pukshto Language. Lahor, 1901.

Cox, A.D. Notes on Pashtu Grammar. London, 1911.

Lorimer, D.L.R.I.A. Pashtu. Part I. Syntax of Colloquial Pashtu. Oxford. The Clarendon Press, 1915.

Qazi Rahimullah Khan. The Modern Pashtu Instructor. University Book Agency Khyber bazar - Peshawar, 1966.

Raverty, H.G. A Grammar of the Pukhto, Pushto or Language of the Afghans. Calcutta, 1855.

Ross - Keppel and Qazi Abdul Ghani Khan. A Manual of Pushtu. England: fifth impression, 1922.

Trump, Dr. Ernst. Grammar of the Pašto or Language of the Afghans, compared with Iranian and north - Indian Idioms. London, 1873.

